

ИНОВАЦИЈАТА

НИЗ ХУМАНИСТИЧКИТЕ И
ОПШТЕСТВЕНИТЕ НАУКИ

ПЕТКОВСКА
НАУМОВА
ТОДОРОВСКА
САРАКИНСКИ

ИНОВАЦИЈАТА
низ хуманистичките и општествените науки

ИНОВАЦИЈАТА

НИЗ ХУМАНИСТИЧКИТЕ

И ОПШТЕСТВЕНИТЕ НАУКИ

Антоанела ПЕТКОВСКА

Катерина НАУМОВА

Марија ТОДОРОВСКА

Војислав САРАКИНСКИ

2020

СОДРЖИНА

- 5** **ВОВЕД**
- 17** **Антоанела ПЕТКОВСКА**
ИНОВАЦИИТЕ И СОЦИОЛОГИЈАТА
Кодовите и траумите на современата цивилизација (17). – Иновациите од социолошки ракурс. Вовед (22). – Општествениот и културниот контекст на иновациите. Една социолошка перспектива (24). – Рецентниот општествен поредок како рамка и предизвик за иновативните процеси - вредности, мрежи, организација (27). – Социјалната иновација како рамка на иновативните практики (35).
- 59** **Катерина НАУМОВА**
ПСИХОЛОГИЈАТА И ИНОВАЦИИТЕ
Од индивидуална креативност до организациска иновација (60). – Технологијата и раниот психички развој (64). – Дигиталните медиуми и психолошката добросостојба (67). – Дигитална социјална интеракција (70). – Технологијата и образованието (72). – Иднината на работата (74). – Стравот на јавноста од технолошкиот напредок (77). – Технофобија во психологијата (81). – Технологијата во корист на општеството (82). – За психологијата и иновациите одново (83).
- 91** **Марија ГОДОРОВСКА**
ФИЛОЗОФИЈАТА И ИНОВАЦИЈАТА
Филозофијата во основата на иновацијата (91). – Чудењето и одбивањето да се прифати навикнатоста на светот според Јасперс (94). – Предметот на филозофијата според Финк (98). – Иновацијата во полза на владетелот според Макијавели (103). – Градењето на новата наука и идентификувањето на идолите на умот според Бејкон (109). – Новото и иновирањето според Бејкон (112). – Филозофијата како умешност (118). – Пресвртувањето на парадигмите во науката: научните револуции според Кун (131). – Односот на традицијата и иновацијата според Кун (144). – Напредокот во филозофијата (151).
- 173** **Војислав САРАКИНСКИ**
ИНОВАЦИЈАТА И ИСТОРИСКАТА НАУКА
Мотив и метод (173). – Иновацииската дејност како историски чинител (177). – Чин или процес? (187). – Историски свесното општество како ноосфера (193). – Кон едно ново историско поимање на иновацијата (195). – Ентропија, каузалност и деисторизација (200).

ВОВЕД

Зачестената употреба на концептот *иновација* во последните четириесетина години, како и зголемувањето на расположливите јавни финансиски ресурси наменети за иновациите (за научни истражувања како и за имплементација во општествената пракса теоретски и апликативно), го предизвикуваат научниот скептицизам, но и ја поттикнуваат мотивацијата на општествените мислители и на оние од областа на хуманистиката за подлабоко проучување на суштината и применливоста на овој концепт. Евидентната доминација на природните науки и на технолошко-информатичкиот аспект на иновациите и нивниот придонес кон развојот на општествата, дополнително ја наметнува обврската за испитување на улогата на хуманистичките и општествените науки и нивното место во создавањето на иновативни идеи и од нив инспирирани практики кои исто така неоспорно влијаат врз општеството, особено во контекст на општествените промени.

Сè дури човекот е верен на својата природа, природните науки ќе бидат незамисливи без хуманистичките и општествените, зашто човекот е, во основа, суштество на перцепцијата, а воедно и суштество на праксата. Неспорно е дека е важно да се истражи и да се восприеми надворешниот свет. Меѓутоа, тоа не е светот на кој човекот непосредно му пристапува, иако секако му припаѓа. Секој човек живее во релативниот свет на личното восприемање и искуство, кое ја одразува, но не ја претставува објективната материјална стварност. Дополнително, човекот активно ја менува таа стварност и на тој начин гради специфичен однос кон неа.

Секоја наука се служи со различни пристапи за да ги испита и спознае вистините за објективниот свет што го споделуваме.

Хуманистичките и општествените науки главно се задржуваат на светот на човекот; но, тоа не значи дека нивните поставки немаат „реална“, практична вредност. Ако на тие науки им забележуваме дека немаат практична вредност, тогаш со еднакво право треба да им забележиме и на природните науки дека немаат естетска вредност, антрополошка посветеност или етичка компонента.

Во што, тогаш, се состои „реалната“, опиплива вредност на хуманистичките и општествените науки во однос на природните науки, технологијата и иновациите? Во тоа што, сами по себе, постигањата во природните науки и технолошките алатки што произлегуваат од нив ниту го поробуваат, ниту го ослободуваат човекот. По својата суштина, тие не се ниту конструктивни, ниту деструктивни: важно е како се користат, за досегање на какви вредности, и во чиј интерес се ставени во употреба. Секоја нова технолошка алатка, и секој производ на техничка иновација, се изродиле од нечија визија за идеален свет; од нечија претпоставка како треба да се живее во заедница; каков однос треба да воспостават заедницата и поединецот; каде лежи границата меѓу јавното добро и личниот интерес. Со други зборови, не постои технологија чиј зародиш не бил во некоја – прифатлива или неприфатлива – хуманистичка идеја.

Токму затоа на општеството му се неопходни субјекти кои се професионално обучени да му пристапат на еден општествен проблем објективно, *sine ira et studio*, и кои умеат да ги постават вистинските прашања и да ги препознаат вистинските проблеми во врска со современата технологија, односно да ја вклучат, обликуваат и да ја употребат во општествениот / културниот амбиент. Врз основа на својата подготовка и искуство, дејците од хуманистичките и општествените науки се најповикани да ја потврдат или оспорат општествената доверба во научниот и технолошкиот напредок, и постојано да го поставуваат прашањето – кон која и каква иднина се стремиме, и дали сме на добар пат (Тоунбеј, 1948). Или, со зборовите на Урсула ЛеГвин, ни требаат гласови што умеат да ги постават

основните човечки прашања и, ако треба, да не упатат кон алтернативи на начинот на кој живееме денес. (LeGuin, 2014).

Научните знаења и технолошките вештини се само дел од двигателите во процесот на иновирање; тие не би можеле да го изнесат до крај целиот процес без креативноста и без вклученоста на целото општество. Токму поради ова, општествените науки добиваат на тежина како своевиден катализатор, кој помага научните и технолошките знаења целесообразно да се претворат во нови производи, услуги и процеси, онакви какви што ги бараат современиот пазар и современите општествени системи, но и онакви што би предизвикувале сериозни промени во современите цивилизациски дискурси. Креативноста и критичката размисла – нешто врз што почиваат општествените науки – се неодминлива алка во процесот на иновации во денешниот, навидум дигитален свет, чија основни парадигми треба да бидат слободата, квалитетот на живот и утописката визија (наспроти евентуалните дистописки „закани“).

Како и многу други особености на дигиталното време, и идејата дека иновацијата пронаоѓа плодна почва онаму каде што се допираат уметноста и науката не е ни најмалку нова. Првиот пример за ова најверојатно е Леонардо да Винчи, чиј *Uomo vitruviano* со време станал симбол на една креативност што живее меѓу природното и општественото – или, пак, едновремено во двете. „Иследувачот на човечките собитија кој ѝ е наклонет на историјата”, нагласува Тојнби, „и неговиот сотрудник со апетит за природните науки, се незаменливи еден за друг како соработници во еден макотрпен заеднички потфат... Човекот мора да има можност да се послужи со многу различни методи: на поетот, на историчарот, на природонаучникот. Ниту една алатка не е универзална; не постои калауз што ги отвора сите врати на светов.“ (Toynbee, 1961).

Во ерата на когнитивни технологии, човекот е релевантен затоа што размислува различно и совладува нешта кои алгоритмот, сам по себе, не може да ги совлада. Човекот поседува

фантазија која, со зборовите на Ада Лавлејс, „поврзува предмети, факти и идеи, и ги комбинира во постојано нови, оригинални, бескрајни и постојано разновидни комбинации“. Човекот умее да забележи модели – тоа го може и вештачката интелигенција – но може и да ја цени и просудува нивната убавина, суптилното значење и смисла. Човечката креативност и иновативност се темелат врз вредности и намери, врз естетски судови, врз општествени чувства и лична свест. На тоа нè учат хуманистичките науки, чии сфери на интелектуално дејствување се еднакво вредни за иновативноста, колку што се и природните науки. Ако современото општество го прифаќа наративот за симбиозата меѓу човекот и машината – или барем за неделивоста на човекот и технологијата – тогаш за човекот е извонредно важно да ја храни и негува својата сопствена страна на оваа приказна – изворите на сопствената креативност и имагинативност.

Вистина е дека досега дел од иновациите на дигиталното, „вмрежено“ време не донесе ништо повеќе од обично преобмислување на веќе постоечки вид содржини – книги, весници, списанија, емисии, филмови, концерти – во нови, дигитални формати. Тоа е поскоро еволуција, одошто револуција, зашто технолошката инвенција послужила само како носач на информација произлезена од хуманистичките и општествените науки. Сепак, извесно е дека оваа интеракција меѓу технологијата и хуманистичката креативност, порано или подоцна, ќе произведе и целосно нови облици на општествени односи – социјабилитети. Нив ќе можат да ги произведат само општествени дејци кои ќе умеат да го поврзат убавото со техничкото, а општественото со дигиталното – иноватори кои се афирмираат на пресекот на хуманистичкото и техничкото, што им овозможува да ги совладаат обете (Isaacson, 2014).

Во таа насока, идејата за истражувањето беше да се спроведе теоретско испитување на концептот „иновација“ низ курсот на општествените и хуманистичките науки, избегнувајќи го аспектот на иновации во самиот корпус на овие науки. Цел на истражувањето е да се понудат сознанија кои ја нагласуваат релевантноста и потребата од интердисциплинарен

пристап во развивањето на иновативни идеи и практики, во кои хуманистичките и општествените науки треба да бидат неодминливо инволвирани. Истражувањето беше фокусирано на сознанијата од областа на: социологијата, психологијата, филозофијата и историјата.

Од методолошки аспект истражувањето се темелеше на квалитативен пристап и преку употребата на содржинска анализа се обиде да ги постулира можностите за толкување на следните аспекти: (1) концептуална идентификација на иновацијата во хуманистичките и општествените науки (сродни и спротивставени значења); (2) дискурси и теории; (3) вредности кои ја афирмираат или ја оспоруваат иновацијата; (4) контекстот на иновациите генерирани во хуманистичките и општествените науки; (5) придонесот на хуманистичките и општествените науки за иновативноста, а со тоа и за развојот на општествата.

Современото општество произведува феномени кои за **социологијата (Глава I)** се предизвик како можни фактори за објаснување на општествената динамика и обликувањето на иднината на човештвото. Една од најупотребуваните и најчесто истражуваните парадигми е онаа на социјалната иновација. Самиот феномен на иновациите во современите животни околности, кој е интригантен и многу ветува е истовремено и предизвикувачки и флуиден. Концептот на иновацијата, како производ, идеја или процес, овозможува еден широк спектар на сознанија и теоретски парадигми за објаснувањето и поврзување на промената на општествените и културните феномени, нивното одвојување од востановените рутини, структури и системи, воведување на нови идеи, како и нивна реализација во повторното обликување на животот на луѓето, на групите и на институциите.

Иновацијата не претставува само инвенција, таа е социјална реконструкција на постојните практики. Таа не се однесува само на новини во технологијата, материјалното производство, научните откритија и еволуцијата на науката. Станува збор за нова епистемолошка и апликативна парадигма, што

преку актерите, социјалниот капитал и дифузијата (Rogers, 1995) на поинакви решенија на постоечките општествени и човечки потреби, но и по пат на откривање и предочување на поинакви решенија на новосоздадените потреби го динамизира системот или ја олеснува општествената интегрираност, намалувајќи ги и амортизирајќи ги факторите на ризик (Век, 2001) од деструкцијата или од стагнацијата на општествениот систем и неговите одделни елементи. Социјалната иновација ја зголемува потенцијата за општествена стабилност, но и за општествена трансформација со радикални и трауматски последици. Така, иновациите се и самите фактори на потенцијални ризици, зависно од подготвеноста на општествено-културниот контекст да ги прифати и да ги примени (локално, регионално, глобално), во што голема улога играат системите на вредности, односно нивната отвореност или ригидност. Според социолозите, во овој случај е релевантна улогата на хиерархијата (особено вертикалната) на моќта и развиеноста на одделни општествени заедници.

Иновациите, особено во рецентниот општествен амбиент, се базираат на знаење, но и на вештините за неговото ширење и аплицирање, отворајќи ги патиштата за нови технологии на организација, рекомбинација или потполна реконтекстуализација на општествените, институционални, системски, производствени, комуникациски, интеракциски и ритуализирани практики, втемелени на акција во контекст на вмреженост на социјалните дејствители.

Креативноста во решавањето на стари и идентификувањето на нови проблеми во областа на науката, образованието, културата, уметноста, политиката и економијата се постулираат како предизвици кои пред социолозите отвораат нови задачи за препознавање на социјалните иновации како причина за општествените промени, но и како тенденциозни, намерно дизајнирани средства за предизвикување на општествените промени.

Како наука што ги следи актуелните општествени и културни процеси, современата социологија разви цели посебни

подрачја за проучување на феноменот на иновациите во општеството. Освен класичните области, како на пример социологијата на знаењето, социологијата на науката, социологијата на културата, социологијата на промените, се етаблираа и такви дисциплини како социологијата на иновациите, социологијата на ризикот, социологија на дифузијата, социологијата на поправањето и други. Во тој контекст широко е распространето и популарно стојалиштето дека улогата на социологијата, како наука и како образовен предмет, ја оформува неопходната концептуална рамка и суштинската методологија за разбирањето на иновациите како неодминливи сознајни и апликативни дејства што го овозможуваат развивањето на кабитусот на современото општество. Притоа социологијата особено ја нагласува важноста на активната улога на интеракцијата на поединците и групите, односно на социјалниот капитал, во пронаоѓањето на креативни системски и производствени решенија за човековите потреби, или за надминувањето на слабостите на постоечките општествени форми карактеристични за пост-модерната состојба.

Како резултат на мултидисциплинарниот интерес за концептот ‘иновација’, тој често се користи како синоним на конструктот ‘креативност’. Меѓутоа, во **психолошката (Глава II)** литература се присутни напори за нивна дистинкција, при што креативноста, како индивидуален или групен процес на создавање нови и корисни идеи, е предуслов за иновација, односно успешно имплементирање на креативни идеи во организациски контекст. Дополнително, овие процеси се разграничуваат и во однос на нивната оригиналност (апсолутна наспроти контекстуална) и типот на мотивација што ги придвижува (внатрешна наспроти надворешна).

Денес, иновациите продираат во сите домени на психолошкото функционирање на една индивидуа и постепено ги преобликуваат. Неколку широки сфери на нивно влијание несомнено ги засегаат сите психолошки дисциплини:

– иднината на образованието (образовни софтвери, машинско учење, асистивни технологии...);

- иднината на работата (автоматизација, фрагментација, вештачка интелигенција, аналитика...);
- изменетите социјални опкружувања (нови модалитети на комуникација, социјално вмрежување, манипулација и дезинформирање...);
- психолошката добросостојба (фрагментираност наспроти фокусираност на вниманието, дигитални интервенции за заштита, третман и унапредување на менталното здравје наспроти емоционална и социјална изолација, персуазивност и адиктивност на дизајнот на иновациите...);
- етичките импликации од примената на вештачката интелигенција (приватност, безбедност, транспарентност...).

Сеприсутноста на технолошките и другите видови иновации секако овозможува и забрзан развој на психолошките научни сознанија, како и нивна поширока применливост, но истовремено ја соочува психологијата со предизвици кои во актуелниот миг не може во целост да ги антиципира. Таквиот сложен двонасочен однос, во кој постои тензија меѓу можностите за индивидуален, научен и општествен напредок наспроти помалку поволните, неретко детриментални ефекти од иновациите, упатува на неопходно препознавање на суштинската улога која психологијата треба да ја има во процесот на нивно креирање, примена и евалуација. Психолошките научни сознанија за релевантни индивидуални, интерперсонални, организациски, општествени и меѓукултурни фактори, од една страна, овозможуваат таа да биде катализатор на развојот на научно засновани, ефективни и општествено одговорни иновации, а од друга, да претставува водич во нивната имплементација и во разбирањето на исходите од нивната примена во различни животни контексти и кај различни субпопулации. Притоа, неодминлива е потребата и од надградување на наставните програми во насока на нивно усогласување со барањата кои на индивидуално и општествено ниво ги наметнува забрзаната продукција на разнородни иновации.

Прашањата за основата и суштината на сето постоечко, за природата и можностите на познанието, за позицијата на

човекот во светот, за творештвото, верувањето, вредностите, смислата на историјата, поентата на човековото организирање, се **филозофски (Глава III)** прашања. Основата на прашањата на општествените, природните, био-медицинските, и информатичките науки и технологии, е исто така филозофска. Без способноста за филозофијата не би имало способност за љубопитство, чудење, сомневање, комуникација, не би постоело прашањето „зошто воопшто нешто, а не ништо?“, односно прашањето „зошто?“. Основната задача на филозофијата е да поставува прашања кои водат кон нови прашања, а со тоа да поттикнува чудење и сомневање, да води кон нови перспективи и иновативни пристапи на познанието и дејствувањето.

Прашањата за статусот, смислата и значењето на што било во која било област (дисциплина) се есенцијално филозофски прашања. Со тоа, секој пристап на откривање, воведување, интерпретирање и антиципирање во останатите дисциплини има корен во основното филозофско запрашување. Иновацијата во сите останати области е филозофски мотивирана од, односно се темели на, филозофско прашање „зошто?“ (или „зошто воопшто (x)?“, односно „а што ако (x)?“. Логичките закони, когнитивните процеси, методите на разбирање на вистинитосните вредности, методите на одлучување, унапредувањето на можностите на познанието и на осмислувањето на светот, а со тоа и на интервенирањето врз стварноста, се филозофски. Научниот метод е, во основата, филозофски метод.

Филозофското прашување, чудење, и стремење кон одговори (и кон нови прашања), се во основата на човековата потреба да се спознава себеси и да се организира во заедница, во основата на културата, религијата, култот, метафизиката, уметноста, правото, политиката, научниот прогрес, на создавањето на парадигми и нивното пресвртување, создавањето на вредности и нивното превреднување, трагањето по решенија и враќањето кон изворите. Филозофијата е подлечка на секој интелектуален потфат на разбирање, трансформирање, и подобрување на која било сфера од реалноста. Со тоа што филозофијата е во основата на секој процес на иновативно мислење,

и на секој потфат на иновативно дејствување, не треба да се смета дека на или во филозофијата е потребна иновација, за филозофијата да може да им парира на природните, биотехнолошките и социјалните науки. Иновацијата е нужно поврзана со филозофијата, затоа што филозофијата е *par excellence* иновативна во најполната смисла на зборот. Секоја иновација е произлезена, или поттикната, од филозофијата, и тоа не само затоа што науките потекнуваат од филозофијата, туку затоа што методите на филозофско чудење се движечката сила на иновацијата.

Во оваа глава е направен основен преглед на тоа што значи да се филозофира, или своевиден вовед во филозофијата, за да се покаже дека иновацијата е филозофска. Затоа, истражени се изворите на филозофијата, и значењето на филозофијата за водењето на автентичен живот исполнет со критички однос кон стварноста и со постојана насоченост кон тоа нештата да се преиспитуваат, променуваат, подобруваат. Постојано имајќи предвид дека филозофијата и иновацијата одат заедно, и дека иновацијата се поврзува со напредокот, истражени се и некои филозофски пристапи кон иновацијата, како и начините на напредување во природните науки и во филозофијата.

Историјата (Глава IV) е особено значајна во целата приказна – затоа што таа е приказна за човекот, неговото постоење, неговата дејност и неговиот пат кон подброто. Но, треба да се има на ум и еден мошне сериозен *caveat*: историската наука им пристапува на иновациите и на технолошкиот напредок на начин кој денес е прилично непопуларен.

Иако технолошките иновации и нивната сложеност експоненцијално се зголемуваат, тие не се тема што историчарите – освен историчарите на технологијата и индустријата – сакаат да ги изучуваат одделно и сами за себе. Историчарите се, во основа, социолози на минатото; конечна цел на нивното истражување е согледување на развојот (позитивен, но и негативен) на општеството како органска целина. Историските настани се само површински пројави на она што историчарот навистина го интересира, а тоа е модалитетот на промените,

нивниот извор и последиците. Да ѝ се даде ексклузивен приоритет на технологијата, и со неа да се одбележат иновациите, значи да се запостават сите други важни аспекти на човековото општество кои историчарот исто така мора да ги земе предвид.

Ова се должи на неколку причини втемелени во историската методологија. Прво, историчарот е свесен дека прашањето за иновациите како пројава и замаец на технолошкиот напредок се поставува исклучиво од гледна точка на нашето време. Човекот цени дека одредени технологии имаат клучно значење за едно општество, но врз основа на *денешното искуство*, кое не мора нужно да важи и за минатото. Еден од најдобрите примери за ова е тркалото, кое речиси воопшто не се користело во Новиот свет заради најразлични причини – немање влечни животни, недостиг од извори на дрво, немање одредени алатки и т.н. Денес цениме дека технологијата на тркалото е основна за човечката цивилизација, но имало високо развиени цивилизации во Новиот свет кои воопшто не го усвоиле.

Вториот проблем е тоа што отсуството на доказ не е доказ за отсуство. Поради временската оддалеченост и состојбата со изворниот материјал, денешните научници едноставно не знаат какви технологии биле усвоени на одредено место (сè уште се водат жолчни расправи како точно се изградени или изведени разни градби и проекти). Тешко е да се воспостави универзална временска рамка за технолошкиот напредок, а и онаму кадешто тоа е донекаде можно, речиси е невозможно иновациите да се квантифицираат.

Третиот проблем се состои во тоа што технолошкиот напредок по својата суштина е нелинеарен, освен ако не настојваме да повлечеме една рамна линија која ќе нè доведе точно до нашето време – а таква линија ќе биде мошне субјективна. На пример, по природата на нештата, земјоделските економии обично ги поставаме повисоко од економиите на ловци и собирачи. Доселениците на Гренланд пристигнале таму со функционална земјоделска економија заснована врз

одгледување добиток, дотаму што добитокот бил статусен симбол; но, при крајот на постоењето на колонијата, овие Гренланѓани веќе речиси целосно се потпирале на лов и собирање, со мошне ограничено земјоделско производство. За нив ова бил *технолошки напредок*: добивале храна од локалните ресурси што им биле на располагање и биле многу подобро прилагодени на условите на Гренланд, одошто првичните колонисти.

Историјата секако го познава концептот на иновации и технолошки напредок; но, поради сево ова, не е расположена да го изучува *само* технолошкиот напредок *одделно* од напредокот во другите науки, па дури и уметности; и најпосле, не ги гледа технолошките иновации како нешто што е по себе позитивно, без претходно да ги проучи последиците што секоја од нив ги имала врз човечкото општество. Ова, можеби, е и најзначајната улога на историската наука во контекст на современата култура на восхит кон технолошкиот прогрес: да ѝ служи на општествената совест.

Авторите

ИНОВАЦИИТЕ И СОЦИОЛОГИЈАТА

АНТОАНЕЛА ПЕТКОВСКА

КОДОВИТЕ И ТРАУМИТЕ НА СОВРЕМЕНАТА ЦИВИЛИЗАЦИЈА

Клучната дилема на интелектуалците произлезена од кодовите на современата цивилизациска рамка, особено на интелектуалците од општествените науки и од хуманистиката (нагласено повеќе отколку во претходните историски епохи на интелектуалната историја), е концентрирана на тоа што е ново/променето/различно во светот на човекот? Прашањето се екстрахира и се постулира не само во синхрониски туку и во дијахрониски наративи, не само во доменот на хевристиката туку и во доменот на епистемологијата. Станува евидентна тенденцијата за повторното воспоставување на балансот помеѓу позитивизмот, од една страна и конципирањето на нови теориски дискурси со значење, смисла, сеопфатност и веродостојност, од друга. Ваквиот пресврт треба да овозможи овие науки да го вратат кредибилитетот на „трагачи по вистини“ кои иако не се „егзактни“ во смисла на сите други науки (дали се математиката, физиката, хемијата, техничките науки, технолошките науки, биологијата, астрономијата и сите нивни многубројни комбинации навистина егзактни?), неоспорно се есенцијални за креирање светогледи (помалку или повеќе „вистинити“) што нè упатуваат и нè внесуваат во севкупната историја на „свесноста“ за егзистенцијата на човекот во универзумот (природниот и оној „вештачкиот“, создаден од човекот). Тежнењето кон синкретизам/соработка/проникнување на науките од секаква провиниенција говорат за неопходноста од холистичко проучување и сознание наспроти, сепак, исто така неопходниот, „идиотизам“/ емпириската минуциозност

во научниот пристап! Филозофијата, социологијата, психологијата, социо-културната антропологија (можеби дури и таквите феномени како уметноста и религијата?) одамна се обидуваат да го одбегнат редувантното толкување на постоењето на универзумот и местото, улогата и значењето на човештвото(?) во тој просторно-временски (?) хаос на повисокиот, елегантен, ирационално-рационален, бескрајно дисперзиран и сложен галиматијас на појавности/елементи/процеси. Антропоцентричноста на социологијата и психологијата (политологијата, економијата), како и најголемиот дел од опусот на филозофијата се инхерентни на човекувањето. Човекот е и единственото живо суштество што ја поседува можноста да доделува, гради, препознава значења. Контрапунктот на овој феномен е втемелен повторно во човековите знаења и искуства, особено во однос на динамиката на општествениот и културниот развој но и како агент на промената, динамиката, имплементацијата на тоа знаење во процесот на интеракција. Инхерентни на современиот цивилизациски контекст се и дубиозите, внимателноста, скепсата што се развиваат прогресивно и симултано со напредокот на „знаењето“ (тука треба да се има во вид борбата меѓу аналитичкиот и метафизичкиот дискурс – или пак станува збор за ренесанса на дијалектичкиот начин на мислење?). Интелигибилноста на хуманитетот, сепак, како што одминува времето на самобендисаноста и егоизмот на општествено и културно структурираниот свет, наведува на помислата дека одговорноста на постоењето на свесниот субјект е неизбежно и ноторно поврзана со една поширока и отворена кон сите нешта еко-амбиентална рамка (која во онтичка и во гносеолошка смисла не се само продукт на човекот/општеството).

Проблемот се манифестира во новата субверзивна дилема: дали сме откриле нешто навистина ново/ексклузивно/револуционерно во науката? Дали суштински се промените во методологиите на истражувањето во општествените науки и хуманистиката (ако се согласиме дека во останатите научни подрачја *errur si tunc*?). Дали е направен пробив кон отвореноста на мислата и кон сите можни манифестни облици на

егзистенцијата или пак моделот на религиското, митолошкото, мистичното, емпириското, рационалното, како и на аналитички строгото само не залажуваат дека сме го прошириле спектарот на сознанието додека, всушност, единствено сме се фатиле во замката на една празнина и привид наспроти негувањето на есенцијалната, вистинска љубопитност, игривост, креативност, емоционалност, естетичност и длабока, храбра продорност?! Што се случува со светот во и наспроти нас? Кои и какви различности и промени се случуваат во универзумот (микро и макро) независно од нас и со влијание врз нас или таквите што се последица на човековото постоење (активно и пасивно – ако ова второто е можно?). Како ги доживуваме и како ги раководиме припишаните и продуцираните ризици во контекст на нашето општествување. Кои трауматични феномени не лансираат кон нова динамика на социјабилитетот а кои процеси не оставаат во позиција на култура на стравот?

Што предизвикува – во стварноста и во начинот на кој што ја мислиме и доживуваме – дејствувањето во комфорната зона на *ејшаблираниите висјини*? Или можеби кога се соочуваме со фактот дека сме наспроти *mainstream* рамката ние сме принудени да се чувствуваме интелектуално заблудени и токму поради тоа се чини опортуно да ги следиме главните сциентистички токови што посакуваме да ги напуштиме?

Во ерата кога хуманизмот, револуцијата, демократијата, идеологијата, историјата, општественоста и културноста станала „застарени“ концепти, се соочуваме со предизвикот на создадениот вакуум во кој новосоздадената вредност ставена во проактивен и интеракциски контекст се манифестира во образец на маниристичка развојност на општеството со не секогаш доискажани и докажани резултанти врзани за доброто на целото човештво. Постои ли тука етика и одговорност, што не се само последица на догматичниот научен бонтон?

Се поставува прашањето дали, можеби, се чувствуваме базално активни или затворени во светот на интелектуалноста или сме имагинативни и игриви до граници на непрепознатливото: сакаме нови вредности / како ги поимаме, сакаме

поинакви норми / дали сме за нив подготвени? Упорно се убедуваме дека вредностите ги поседуваме (односно ги креираме) но немаме секогаш објективна моќ да градиме критериуми (аномија?). Нормите ги прифаќааме и ги создаваме во сите помалку или повеќе обврзувачки форми ама не сме доследни во постулирањето на нивната општествено кохезивна функција и во ограничувањето на нивната радикална моќ над слободата на човековото однесување.

Кои концепти се замки за нашето знаење, за експлозијата на начините на мислење и дали си ја дозволуваме слободата да се лишиме од конвенциите на испитувањето на светот, тука но воедно и далеку зад нашиот хоризонт? Колку сме храбри во измислувањето на прашањата и колку сме подготвени на одговорите до кои ќе дојдеме? Се чини дека сме тривијални и патетични во „изигрувањето на божества“ колку и во „јадењето на боговите“. Веројатно не е можно да се избегнат овие синтагми и метафори за да откриеме нови дилеми, да ги ползуваме до крајните граници способностите на нашиот ум, без „заморување“ со етичното кое често е само наша конструкција, дури и кога мислиме дека е трансценденција а да сме притоа самоувверени во возвишеноста на нашиот хуманитет.

Плаузибилно е да се признае стравот од поинакви приказни, едно соочување со несовршеноста и недовршеноста на нашиот привидно подреден свет (хаосот како нов, повисок вид на редот, што би рекол Џило Дорфлес во неговата книга „Пофалба на дисхармонијата“ (Dorfles, 1991). Се чини чудно да се изнесе еден ваков став кога сведочиме радикални и сестрани сознанија за истиот тој денешен свет, придружени со маестрални технолошки, технички и методолошки продукти на човештвото. Како константа опстојува дилемата како, каде, за кого а и до каде се движат диспозициите на виртуелниот (не само како дигитален и технолошки посредуван, туку како човечки, духовен, артифициелен) *modus vivendi* на интелигибилниот и емоционално вооружениот контингент на човештвото.

Неопходно да се повторува „мантрата“, ама како поинаку, дека квантитетот и динамиката на човековите постигнувања

во современиот цивилизациски дискурс, дури и кога е нагласено исполнет со необично храбри решенија, не го постигнува квалитетот кој, со право, го очекува секое човечко суштество.

Постхуманизмот, трансхуманизмот, екохуманизмот, се неоспорни обиди за продор низ селективните и канонизирани матрици на мислење и дејствување (со помалку или повеќе успех). Сепак, тие се, очигледно, само малку пософистицирани и помодерни варијации на теми за судбината на човештвото, но се претесни и често контроверзни за да понудат вистински решенија на егзистенцијата. Инаку чуму религијата се уште, чуму постоењето етички дубиози во мислата и во конструирањето на физичката реалност? Произлегува дека не сме ни блиску до решавањето на проблемот на постоењето, не како завршен проект туку како започнат, континуиран процес.

Идентификацијата и елаборацијата на феномените како што се сиромаштијата, насилството, стравот, недостигот на емпатија, рамнодушноста, сериозно се промислувани во теориите на социо-културната траума, културата на стравот, културата на ризикот, културата на резигнацијата. Познатите образци од историјата на човештвото, дури и кога таа е поставена во контекст на природната историја и историјата на вселената, се фанатични во својата, впрочем, затворена матрица. Наративот за моќта, наративот за елитите, за потребата од заштита на „понижените“ и „навредените“ јасно укажуваат дека не сме очовечени ни во најконзервативната смисла на зборот. Живееме во потрага по слободата **од**, а не сме отвориле ниту една модална ставка за градењето на процесот на слободата **за**.

Ако примитивната прагматика на користољубието, корумпираноста и алчноста научени од праволиниските историски, онтички парадигми се вистински опструкции на кои сме решени да се спротивставиме (можеби само декларативно?), логична би била пресумпцијата за едно екстремно љубопитно и екстремно отворено учење на секакви искуства што би го потврдиле позитивниот а не само негативниот дискурс на „храбриот нов свет“!!!

ИНОВАЦИИТЕ ОД СОЦИОЛОШКИ РАКУРС. ВОВЕД.

Современото општество произведува феномени кои за социологијата се предизвик како можни фактори за објаснување на општествената динамика и обликувањето на иднината на човештвото. Една од најупотребуваните и најчесто истражувани парадигми е онаа на социјалната иновација. Самиот концепт и феномен на иновациите во рецентните животни околности, кој е интригантен и многу ветува е истовремено и предизвикувачки и флуиден. Тој овозможува една широк спектар на сознанија и теоретски парадигми за објаснувањето и поврзување на промената на општествените и културните феномени, нивното одвојување од востановените рутини, од постојните структури и системи и воведување на нови идеи, како и нивна реализација во редицајнирањето на животот на луѓето на индивидуално и на институционално рамниште.

Иновацијата не е само инвенција, таа е социјална реконструкција на постојните практики. Таа не се однесува само на новини во технологијата, материјалното производство, научните откритија и еволуцијата на науката, туку е нова епистемолошка и апликативна парадигма што преку актерите, социјалниот капитал и дифузијата на поинакви решенија на постојните општествени и човечки потреби, но и откривање и предочување на поинакви решенија и на новосоздадените потреби го динамизира системот или ја олеснува општествената интегрираност, намалувајќи ги и амортизирајќи ги факторите на ризик од деструкцијата или од стагнацијата на општествениот систем и неговите одделни елементи. Социјалната иновација ја зголемува потенцијата за општествена стабилност, но и за општествена трансформација со радикални и трауматски последици. Така, иновациите се и самите фактори на потенцијални ризици, зависно од подготвеноста на општествено-културниот контекст да ги прифати и да ги примени (локално, регионално, глобално) во што голема улога играат системите на вредности, односно нивната отвореност или ригидност. Според социолозите тука е значајна улогата

на хиерархијата на моќта и развиеноста на одделни општествени заедници.

Иновациите, особено во рецентниот општествен амбиент се базираат на знаење, но и на вештините за неговото ширење и аплицирање, отворајќи ги патиштата за нови технологии на организација, рекомбинација или потполна реконтекстуализација на општествените, институционални, системски, производствени, комуникациски, интеракциски и ритуализирани практики, втемелени на акција во контекст на вмреженост на социјалните агенти.

Креативноста во решавањето на стари и идентификувањето на нови проблеми во областа на науката, образованието, културата, уметноста, политиката и економијата се постулираат како предизвици кои пред социолозите отвораат нови задачи за препознавање на социјалните иновации како причина за општествените промени но и како тенденциозни, намерно дизајнирани средства за предизвикување на општествените промени.

Современата социологија, како наука што ги следи актуелните социо-културни процеси разви цели подрачја и субдисциплини за проучување на феноменот на иновациите во општеството. Освен класичните области, како социологијата на знаењето, социологијата на науката и социологијата на промените, се етаблираа и полиња на проучување како социологијата на иновациите, социологијата на ризикот, социологијата на поправањето и други. Во тој контекст широко е распространето и популарно становиштето дека улогата на социологијата, како наука и како образовен предмет, ја оформува неопходната концептуална рамка и суштинската методологија за разбирањето на иновациите како неодминливи сознајни и апликативни дејствија што го овозможуваат развивањето на хабитусот на современото општество особено нагласувајќи ја значајноста на активната улога на интеракцијата на поединците и групите, односно на социјалниот капитал, во пронаоѓањето на креативни системски и производствени решенија за човековите потреби или за надминувањето на слабостите

на постојните општествени форми карактеристични за пост-модерната состојба.

ОПШТЕСТВЕНИОТ И КУЛТУРНИОТ КОНТЕКСТ НА ИНОВАЦИИТЕ. ЕДНА СОЦИОЛОШКА ПЕРСПЕКТИВА.

Трауматските секвенци на современата цивилизација, како и акцелерираната динамика на нејзините речиси секојдневните перформанси, во чија основа се таложат и се дисперзираат голем број на новосоздадени модуси на менаџирањето со егзистенцијата на човекот – во сите можни форми и релации – ја претставуваат новата идеолошка матрица во која се манифестираат старите парадигми за законитостите и причинителите на социо-културните промени. Во случајов, станува збор за **иновациите**, како фундаментални општествени процеси на нашето доба, односно како најважната и најмоќната алатка или покренувачка сила на општествената промена (?). Иако, најчесто, значењето на иновациите се поврзува со нивните економски ефекти (поддржани од технолошките промени, промените на техниката, виртуелната стварност, дигиталните комуникации, вештачката интелигенција), овој феномен, намерно или случајно произведен, се спознава и како многу влијателен во сите сегменти на животот во општеството. Постојаното генерирање, примената и дифузијата (преку сите видови на интеракција и вмрежување преку социјалниот капитал) на знаењата е главната културна карактеристика што го обликува карактерот и природата на современото општество, цел/вредност кон кој тоа се ориентира и која го структурира неговиот темелен дизајн. Значењето што и се придава на иновацијата, како нова идеолошка парадигма, речиси нова световна „религија“, ги предизвикува општествените науки да му посветуваат особено значење и внимание на овој старо/нов феномен (особено од почетокот на осумдесетите години на минатиот век) фокусирајќи се на разновидните видови релации помеѓу иновациите, трансформацијата на општеството, општествената благосостојба и надминувањето на ризиците и недостатоците во сите домени на општествениот

живот. Потфатот се одвива во една интередисциплинарна рамка во чиј опфат влегуваат многубројните искуства на различните традиции од општествените науки како, на пример, неколку правци од економијата, политичките науки, социологијата, организациските науки и други. Тука не станува збор за постулирање на систематски теоретски парадигми, организирани во интередисциплинарен контекст. Повеќе, станува збор за дизајнирање или постулирање на збир од политички, економски, социјални и културни фактори што го овозможуваат оформувањето и реализацијата на иновациите во институциите на системот, во социјалниот капитал, социјалните мрежи и воопшто во доменот на човечкиот капитал. Клучниот момент во оваа конструкција на значења и потфати е споделеното сознание дека добрите или лошите ефекти на иновациите не се подеднакво распределени и нивната реализација во различни општествени контексти може да има непредвидливи последици не само во областа на социјалната организација, менаџирањето на активностите и новите начини на однесување и делување на човекот, туку и по севкупниот тек на општествениот живот и животната околина.

Во последните децении социологијата се занимавала повеќе со прашањата на културните и општествените компоненти што влијаат на конституирањето на науката и технологијата и нивното значење за општествениот живот отколку со процесите на иновациите. Сепак интересот на социологијата и на другите општествени и хуманистички науки, теориски (на микро, мезо и макро рамниште) и интередисциплинарно се понагласено почнуваат да го фокусираат својот интерес кон прашањата на иновациите како еден од клучните компоненти на динамиката на современата цивилизација, имајќи ги предвид културните и социјалните фактори во обликувањето на перформансите на иновативните системи. Сложеноста и дисперзираноста, како и различноста на манифестацијата на процесите на иновациите, се разбира, нагласено ја замаглуваат вистинската слика за природата на феноменот што ја поставува науката пред предизвикот да трага по нови базични теоретски концепти, преиспитувањето на сциентистичките

традиции и примена на нови емпириски приоди во истражувањето на различните животни практики поврзани со идиомот на иновацијата, нејзините системи, структури и поливалентните општествени процеси произлезени од иновациите.

Примарната идеја е иновациите да бидат разбрани широко, како сет/збир на практики, акции и општествени процеси што се длабоко инволвирани и стриктно насочени кон преобразувањето на знаењето во вредности (материјални или духовни). Значењето на науката/науките, како и на технологијата неоспорно играат клучна улога во развојот на општеството и неговата динамика, меѓутоа трансформацијата на знаењето во вредност или во збир од вредности подразбира вклученост на различен и широк опсег од научни знаења, вештини и извори на податоци (на пример, технолошките, економските, општествените, етичките видови и компоненти на иновациите).

„Иновацијата – процесот на стекнување, разбирање, примена, трансформација, менаџирање и пренесување на знаење – е резултат на човечка соработка, но таа станува се посложен процес, со голем број на инволвирани учесници. Недостатокот на иновации не мора да биде предизвикан од недостатокот на технологија или од недостатокот на волја за иновација, туку повеќе од културни сили што го загрозуваат когнитивниот процес и ги оневозможуваат потенцијалните иновации“ (Innovation in Socio-Cultural Context, 2013:1).

Значајни компоненти на процесот на иновациите, согласно се: владеењето/улогата/правилата на социјалниот капитал во процесот на иновацијата; општествените мрежи и нормите; вредностите и ставовите (како, на пример, довербата) на актерите; социјалниот капитал како фактор за приближување и на оддалечување, во исто време, на врските помеѓу актерите; културниот капитал како спектар од знаења, вештини и информации; човечкиот капитал како карактеристика присутна на сите рамништа на процесот, од иноваторот до транснационалните корпорации (Ibid.).

Во многу земји на современиот свет, со различен општествен и културен предзнак, теоретичари од повеќе научни дисциплини ја истражуваат културната рамка на иновацијата со примена на емпириски истражувања, студии на случај, а и по пат на иследување на концептуалните и методолошките дилеми и дискрепанции.

Социолошката анализа на процесите на иновациите, теориски, концептуално, емпириски, се фокусира на неколку клучни аспекти на развојот и имплементацијата на иновациите во современиот социјален/цивилизационски контекст (имајќи ги при тоа предвид општествените претходници на иновацијата и актуелните влијанија од иновативните процеси), како на пример: социјалната акција на иновацијата; социолошко-то значење на иновацијата; иновацијата и клучните оштествени процеси; иновацијата и економијата; иновацијата и политиката; иновацијата и јавните политики; културата, вредностите и иновациите; оштествена структура, социјалните класи и иновацијата; социјалниот капитал, социјалните мрежи и иновацијата; организациите, политиката на организациите и иновативните системи (формални, неформални, економски, социјални, политички, културни, граѓански); иновациите и трудот; дифузијата на иновациите; иновациите, развојот и благосостојбата; иновациите и нееднаквоста; (не)намерните последици од иновациите; концептуализацијата на иновациите и нивната апликација како идеологија.

РЕЦЕНТНИОТ ОПШТЕСТВЕН ПОРЕДОК КАКО РАМКА И ПРЕДИЗВИК ЗА ИНОВАТИВНИТЕ ПРОЦЕСИ - ВРЕДНОСТИ, МРЕЖИ, ОРГАНИЗАЦИЈА

Еден прегнантен и инспиративен став би можел да послужи како иницијална инспирација за испитување на општествените рамки во или низ кои се креира природата, прерогативите, карактеристиките и значењето на иновативната пракса:

„Трансформацијата на економијата, како последица на растечкото значење на знаењето, се простира далеку

над обичната појава на компаниите на знаење, фирмата за креирање на знаење или фирмата ‘како систем на спознавачко дејствување’. Сега, прашањето се однесува на моделот на социо-економскиот развој во модерните општества базирани на знаење“ (Moldaschl and Stehr, 2010).

Едно од најпредизвикувачките прашања е како да се поврзе одржливоста и темелната солидарност со претпоставките на меритократското општество. Имено, овој тип општество создава вистински претпоставки за индивидуални достигнувања, иновативност и креативност.

„Демократското општество базирано на знаење може да се создаде со вклучувањето на совпаѓањето на два процеси, имено, сциентификацијата на општеството и социјализацијата на науката (и технологијата). Понатаму, иновативната дејност тешко може да биде вреднувана само поради нејзините технолошки компоненти во смисла на производи, патенти и иновативни процеси, туку, таа исто така би требало да се вреднува заради нејзините организациски, културни и аспектите на граѓанското општество“ (Innovation in Socio-Cultural Context, 2013: 14).

Една нова меѓусебна релација помеѓу науката и други потсистеми или другите општествени институции укажува на интерпенетрацијата на индустријата, академската наука и државата односно владините институции (Ibid), што ја означува рамката во која се одвиваат иновативните процеси, се разбира, ставени во одреден социо-културен контекст. Во таа смисла, некои теоретичари говорат за *когнитивна мобилизација*, како феномен кој е поширок од оној на иновативните капацитети и кој што не се сведува единствено на комерцијализација на знаењето туку опфаќа активности врзани за:

„... стратешко, долготрајно размислување и интерактивно (доживотно) учење (Lundvall, 2006) како и капацитет за (само)рефлексија. Сите овие компоненти на когнитивната мобилизација што ги зголемуваат капацитетите

за учење ги забрзуваат и ги подобруваат иновативните перформанси. Имено, тие овозможуваат креативни комбинации на различни видови знаење“ (Ibid, 4).

Исто така, когнитивната мобилизација овозможува, пре-големата сциентификација на општествената пракса, особено воведувањето на технолошките перформанси како сегмент на иновативниот процес, да биде критички промислуван и со тоа да се избегнат можните штетни ефекти на иновативните практики.

Според Шумпетер и други автори, знаењето и неговата конфигурација, и реконтекстуализација во различни дискурси е клучен момент на креативноста како еден од есенцијалните фактори на процесот на иновациите (Schumpeter, 1912).

Кај одредени автори, во третирањето на функцијата на иновациите во современото општество, освен тенденцијата нивната логика, примена и природа да се врзува преодминантно за технологијата, се забележува ефектот на задржувањето на полето на економијата (организација, производство, управување, задоволување на потреби и создавање на профит). Иако постои свесност за промените настанати во текот на историјата, од земјоделството и сточарството, индустриското производство до економијата на знаењето карактеристична за денешнината, каде што големо значење им се придава на знаењето/науката, културата, среќата и исполнетоста на човечките животи, општествениот систем и неговите институции, односно интеграцијата и остварувањето на сеопшто добро, висок степен на свесност за еколошката димензија на постоењето, сепак сите овие навидум хуманистички и холистички концепти не излегуваат од основната рамка на современиот (неолиберален) капитализам.

Појдовната точка, во контекст на знаењата и на таканаречената општествена одговорност се вредностите (од економски, психолошки, социолошки и еколошки ракурс) како предиспозиција за трансформативните иновации. Нагласокот е, се разбира, на трансформативноста на вредностите, поточно на

вредности што овозможуваат применување на различни, поинакви практики во пристапот кон организацијата на општествените институции, човечките животи, општествените групи и нивното „оправдување“ со поголемата ефикасност за функционирањето на системите што создаваат значајни, осмислени елементи, производи и структури за зголемување на добивката во процесот на „економизирањето“ внатре едно општество или во рамките на целината на општествените системи на современоста. Трансформацијата преку иновациите е разбрана како процес, можеби и како „тригер“ за општествена и културна промена, меѓутоа, сепак не и како радикален, револуционерен чин (или можеби на долга патека?!) (Ouden, 2012).

„Иновацијата се смета вредна за оној кој ја користи ако таа овозможува економска вредност во вид на пари; психолошка вредност преку обезбедување на среќа; социолошка вредност преку чувството за припаѓање; и, еколошка вредност преку намалувањето на еколошкото влијание на корисникот. Слично, една иновација се смета за вредна за една организација ако создава профит, ги зајакнува клучните вредности на таа организација и придонесува кон нејзината општествена одговорност и еко-ефективност. Моделот може да биде искористен за евалуација на предлозите за иновации на сите четири степени на сите четири перспективи (економија, психологија, социологија, екологија, прим. прев.). На тој начин се постигнува увид во елементите на кои се однесуваат иновациите како и на елементите што се запоставени. Ваквиот увид може да се искористи за збогатување и за подобрување на оние аспекти што се недоволно опфатени“ (Ibid, 56).

Гледиштата на антрополозите и социолозите се разликуваат во однос на разбирањето на вредностите од оние на економистите и психолозите (иако импактот на вредностите, од која било перспектива, се смета за одлучувачки во постулирањето на иновациите и нивното прифаќање во одреден контекст) во поглед на сконцентрираноста на концептите на

општествени и културни вредности како механизми на солидарност и колективен идентитет. Согласно, фокусот е на група на луѓе и на релациите помеѓу овие групи.

Социологот Талкот Парсонс своето гледиште за динамиката помеѓу вредноста на солидарноста и хетерогеноста го темели на споделени вредности што дозволуваат релативно широка палета на генерирани ставови и идеи. Прашањето за социјализацијата или репродукцијата на вредностите – базично за опстанокот на кое било општество или култура – е исто така од круцијално значење за современата социологија, како и за антропологијата (Oxford Dictionary of Sociology. John Scott and Gordon Marshall. 2009).

За социолозите е битен општествениот контекст во кој се диференцираат ставовите и вредностите на поединците и групите според нивниот статус и улогата/улогите што ги заземаат во тој контекст. Според тоа, начинот на кој поединците (како општествени суштества) и општествените групи прифаќаат или споделуваат вредности е под влијание на цел спектар од аспекти поврзани со нивното место, интересите, искуствата и дејностите што тие ги реализираат во одреден систем на општествени услови и културни матрици. Така, она што овие актери го вреднуваат, според одредена хиерархија на значења и важност, може да се разликува од ситуација до ситуација (што не подразбира неконсеквентност по секоја цена, туку еден тоталитет на различни предуслови за идејна и акциска дефинираност). Социологијата постулирала повеќе гледишта за начинот на кој се генерираат вредностите (најчесто како систем од вредности) кај одделни групи луѓе. Начелно, тие можат да се воопштат и да се конципираат во неколку групи на вредности (Ouden, 2012).

„Апсолутни, трансцендентални вредности“ – нивното значење се создава низ сет од споделени идеи за тоа колку луѓе и групи на луѓе ги споделуваат и ги гледаат како важни затоа што во нив се концентрирани напорите, креативноста и жртвите на големи групи на луѓе или го симболизираат јадрото на нивната интегрираност и хомогеност, нешта од кои

тие не би сакале да се откажат или да ги изгубат (симболичка вредност врзана за специфичен контекст).

„**Систем од вредности**“ – е систем или збир (релативно заокружен) вредности што се индикатор и водечка проценка/суд за тоа што е: добро или лошо, корисно или некорисно, убаво или грдо, посакувано или непосакувано во животот на една група луѓе. Овие системи се диференцирани според условите и искуствата произлезени од општественото опкружување – културата, економијата, политиката – и се релативно стабилни, освен во услови на специфични секвенци на општествени промени или такви со трауматски општествени консеквенции.

Статусот на поединците и групите, нивниот „хабитус“ (Bourdieu, 2011) формиран токму во контекстот на „полињата“ (Bourdieu, 2011) кои се впрочем општествените институции (повторно станува збор за култура, образование, религија, економија, политика, социјалната сфера и друго) ги прави нееднакво „сензибилни“ тие поединци или групи луѓе на одделни системите на вредности (особено на културните, оние во кои се содржани нивните погледи на свет), во различни матрици и на различни рамништа, без оглед дали се работи за некаков заокружен, етаблиран културен модел односно општествен систем. Освен статусот и улогите што ги играат актерите во тие системи, тие ги ставаат во ситуација на агенти чие влијание може да биде различно во одделните социјални рамки и контакти.

„**Културните вредности**“, од друга страна, се разликуваат од општество до општество и не се едноставен збир од искуства, практики, ставови и светогледи, туку содржат „**симболичка димензија**“ што ја прави една култура **автентична**, специфична, со сопствени карактеристики кои ја одделуваат од други култури, но можат да бидат и место за некаков вид на интеркултурна комуникација за учење на нови нешта, за споделена креативност, за заедничко менаџирање на старо/нови појави и процеси (реципрочност во интеракциите), што е и базичната смисла или код на процесите на иновациите. Моделот

на Герт Хофстеде за пет универзални димензии на културата многу често се користи за објаснување на некои клучни разлики помеѓу одделни култури: однос кон распределбата на моќта (Power distance); колективизам наспроти индивидуализам (Collectivism versus individualism); женственост наспроти мажественост (Femininity versus masculinity); одбегнување на несигурност (Uncertainty avoidance); долгорочна наспроти краткорочна ориентација (Long-term versus short-term orientation) (Hofstede, and Hofstede, 2005).

„Историски формираните вредности“ (кои можат да имаат и своја сентиментална димензија, значења посветени на идеи, места, личности и процеси кои се „недопирливи“ и харизматични“) го овозможуваат аспектот на споделување и пренесување (традиција, идентитет, интегритет) на круцијалните елементи и карактеристики на еден социо-културен комплекс, кој би требало да ги овозможува или да ги генерира правците и јадрото на развојот на тој комплекс (Ouden, 2012: 41).

Еден битен елемент врзан за вредностите (историски и актуелно) е оној на **„реципроцитетот“** или размената на вредности во која е вклучено очекувањето на возврат на она што е дадено или понудено во сите форми (материјална, парична, симболичка, духовна, емоционална) во интеракцијата помеѓу поединци, поединци и групи или меѓу општествени групи.

Од гледна точка на социологијата што се занимава со општествениот систем и неговата структура и динамика, со општествените групи и општествените релации, базичните општествени вредности се однесуваат на или се поврзани со феномените на: **припадност** (интегрираност, взаемност), **општествена одговорност** (кон поединци, групи, институции), но и на **смислата на животот** (значење, исполнетост, целесообразност, остварување).

Произлегува дека знаењето како темелник на процесот на иновациите може да оствари трансформативни општествени перформанси доколку се имплементира во специфични социо-културни модели, базирани на соодветни практики и вредносни рамки (имајќи ја предвид перзистентноста на

вредностите како општествен концепт воопшто). Така, прерогативите за внесување на иновациите, во сите сегменти на општественото живеење зависат, начелно, од: отвореноста (подготвеност за промени и нивно споделување, стимулирање на креативноста, генерирање и споделување на нови, како и традиционално прифатени знаења); степенот на доверба (спрема други луѓе, групи или институции); чувството на припадност кон заедницата (интегрираност, идентитет); општествената одговорност (свест за општествените улоги и споделеното дејствување внатре нивното дефинирање во однос на сите општествени агенти); чувството за целесообразност, значење на животот и праксата во која учествуваат припадниците на една културна или општествена заедница; чувството на сигурност внатре сите сегменти на системот; статусот на поединците и дистрибуцијата на моќта (рамноправност/нерамноправност); степенот на прифаќање на нови, различни вредности, со симболично или конкретно значење.

Конечно, станува збор за широка рамка која овозможува или стимулира иновативност: за динамика на социјабилитетот и процесот на мислење и сознание; за љубопитност, осознавање на потреба и предизвик да се дејствува; за споделување и дифузија без пречки од кој било вид (општествени, културни, политички, економски, научни); за ефикасност (што не е лишена ама и не е ограничена од морални форми); за флуидност на можни и потенцијални решенија; за слободна интеракција во одделни матрици, помеѓу различни субјекти, која не е ограничена од вертикална хиерархија на статуси (индивидуални, групни, институционални, национални, глобални). Тука го имаме предвид идеалниот модел, речиси утописки, на една интеркултурна комуникација инспирирана, главно, од целта да се генерираат постулати на напредок/прогрес, кој своето исходишно рамниште го изнедредува од финиот „елитизам“ – разбран како „одличност“, како ултимативен интензитет и квалитет на постигнувањето – внатре границите на хуманитетот а и над таа граница.

СОЦИЈАЛНАТА ИНОВАЦИЈА КАКО РАМКА НА ИНОВАТИВНИТЕ ПРАКТИКИ

Социјалната иновација може да се третира како емпириски модел/пракса исто колку и како средство за општествена промена (намерна или случајна/произлезена од). Во рамките на социологијата, за проучување на феноменот на иновациите, така, се користи и синтагмата „социологија на поправањето“, развиена и како посебна дисциплина. Се чини дека низ ваквата парадигма се означуваат само оние процеси и обиди за иновација што поседуваат капацитет за „коригирање“ (дополнување, разрешување, подобрување) на разновидни општествени практики кои, во основа, го губат својот капацитет за акција со позитивно исходиште, од гледна точка на еден релативно заокружен систем и генерираат потреба за внесување или ефектуирање на нови, модифицирани механизми за општествено делување. Се очекува дека ваквите корективни интервенции можат да се операционализираат преку соодветни, „иновативни“ јавни политики. Тие јавни политики главно се однесуваат на одделни проекти за управување со општествени, поточно системски, проблеми, предизвици, искуства. Меѓутоа, решенијата што се идентификувани и решенијата што се понудени во нив својот извор на сознанија, знаења, вештини, систематизирани факти често го наоѓаат во сите области на човековите сциентистички и истражувачки пракси и компендиуми на знаења (технологија, техника, природни науки, медицински науки, хуманистика) а не само во полето на општествените науки. Социјалната иновација, во социологијата, долго (некаде и актуелно!) се употребува како синоним за реформа, како политичка акција која што менува „внатре системот“ а не наспроти него. Од друга страна, иновацијата во социологијата некогаш претставувала (или претставува) знак на опасност за déroгирање на системот или дејност што предизвикува револуционерни консеквенци – а се однесува главно на политички промени. (Schubert, 2).

Главно, очекувањата се насочени кон трансформација на општествениот поредок, а уште почесто во контекст на општествена промена генерално, без оглед на позитивните или, евентуално, негативни консеквенции на иновациите по етаблираниот/постоечки модел на општествување. Третирањето на иновацијата во социологијата (како и во други општествени науки) се движи на скалата од крајно негативни (речиси конзервативни) становишта контра иновативните процеси, до нагласено позитивни становишта што укажуваат на иновацијата како услов за прогрес на општеството, поединците и институциите.

„Дали иновациите се сметаат за позитивни или негативни начини за општествена промена, се разбира зависи од начинот на гледање. Од конзервативна гледна точка, тие претставуваат закана за етаблираниот поредок и за владејачката елита; од прогресивистичка гледна точка, тие претставуваат ветување/можност за редуцирање на општествените нееднаквости и недостатоците во општествениот поредок“ (Schubert, 3).

Козер, на пример, го критикува Диркем:

„Се вели дека Диркем не го ценел наполно значењето на социјалната иновација и на општествената промена бидејќи бил преокупиран со општествениот поредок / ред и еквилибриум“ (Coser, 1964, 211/12).

Според Козер, ваквиот конзервативен став се менува во втората половина на дваесеттиот век кога почнуваат интензивно да се промислуваат и да се прифаќаат со повеќе позитивна конотација идеите за социјална иновација и општествена промена, генерално. Ова, така, предизвикува позитивни „предрасуди“ кон иновацијата во принцип, како во рамките на академијата така и во стварниот живот, во општеството. Самиот Луис Козер, познат и по својата критика на „класичните“ функционалистички теории во историјата и теоријата на социологијата се смета за застапник на теоријата на конфликтот токму како контрапункт на функционалистичкиот

пристап кој според него (како и според други претставници на теориите на конфликтот) премногу се врзува за идејата за функцијата како претпоставка за одржување на поредокот (Ташева, 1999).

Меѓутоа, може да се претпостави дека теориите на конфликтот, особено оние кои се темелат или се под влијание на марксистичката теорија, а што се фокусирани на општествена промена и нејзините причини (уште во деветнаесеттиот век, за да продолжат во други форми и со малку изменети парадигми и во дваесеттиот век), се исто така генератор на идејата за константна и неопходна општествена, цивилизациска динамика (но дали концептот за револуцијата може да биде прифатен како „иновативен“ внатре дискурсот на либерални и неолиберални теории и пракси?!).

Се разбира, перспективата на пристапот и гледањето во социолошката теорија зависи од целите што таа си ги поставува: а/проучување на општествените промени (вклучително и иновациите) како можност и модус на социјалната динамика и/или б/ проучување на начините, средствата за одржување на општествен еквилибриум, кохезија и траење. Во стварноста ваквите различни последици на процесите на иновацијата не се само теоретски туку и практичен, етички и идеолошки дискурс. Иновациите можат да предизвикаат позитивни општествени промени за човештвото или за одделни заедници во повеќе аспекти и рамништа на функционирањето на тие системи и согласно местото на актерите во вертикалната (дурри и хоризонталната) социјална хиерархија (стратификација). Меѓутоа, иновациите можат да предизвикаат и негативни последици за човекот и за системот/поредокот ставени во редуцирани, малициозни, негативни перспективи. Самата појдовна претпоставка на социологијата да гледа на иновациите на едниот или на другиот начин, така, станува дискутабилна ако се прифатат гледањата на „социологијата на поправањето“ (“*sociology of repair*”), дека одделни феномени што би генерирале иновативен циклус на кои било и какви било дејности, споделена пракса и имплементација на иновативни решенија, означува, во крајна линија, обид за поправање на

„грешките“ или „пропустите“ на актуелниот општествен систем или негови одделни аспекти.

Социјалните иновации влегуваат во полето на динамичките трансформации што ги обликуваат современите општества кои се обременети со низа несовпаѓања помеѓу социјалните структури и функции. Според Мур социјалните иновации го содржат потенцијалот за решавање на човековите проблеми во општество исполнето со контрадикторности и комплексни структури, за што решенијата можат да се најдат во сферата на технологијата и науката, односно во постојана интелектуална револуција (Moore, 1960).

Социолошките концепти имаат потреба и обврска да се однесуваат кон социјалната иновација како кон специфичен начин на општествена промена и во таа насока да го прифатат фактот дека тие се значаен дел од корпусот на општествената трансформација (Moore, 1960). Аргументите на Мур се темелат врз претпоставката дека социјалната иновација е дел од контекстот на динамичната трансформација што го обликува или е дел од природата на модерното општество (Moore, 1960). Неговата цел се состои во разјаснувањето на дилемата во социолошката теорија во врска со концептите на општествената промена (и особено социологијата на општествената промена), да се разјаснат различните (како и во што се состои нивната различност) обрасци на перципирањето и објаснувањето на промената со помош, покрај останатото, на социјалната иновација. Според аргументите на Мур, така, социјалната иновација би требало да ја третираме како „разрешување на проблемите на човекот“ во правец на поддршка на напорите за базичното одржување на функционирањето на општеството преку материјални, когнитивни и нормативни трансформации што „обезбедуваат база за повторливи социјални иновации“ (Ibid., 813).

Модерните општества (или постмодерните исто така) се соочуваат со брзи, чести промени што се во диспропорција со можноста за нивно прифаќање со истата динамика. Тоа бара

постојан ангажман за дејствување како би се намалиле / амортизирале настанатите тензии во општеството, како и новосоздадените ризици (Beck, Giddens, and Lash 1994).

Очигледно е дека мора да се прави разлика помеѓу она што се нарекува технолошка иновација и социјалната иновација. Како и да е технолошката иновација, сепак, се создава и се имплементира во одреден социо-културен контекст а социјалната иновација може да се темели или да биде ефектуирана преку средствата на технолошката иновација. Меѓутоа, социјалните иновации ја содржат енергијата да им се спротивставуваат на етаблираните општествени институции (или да ги одржат старите преку нивно „поправање“) повеќе од технолошките иновации кои во ваквите процеси учествуваат посредно и формално (можеби неутрално и рамнодушно, како средства за постигнување на други цели што сепак имплицираат општествена „корисност“ или како катализатори и коректори на несовршеноста на човечките потенцијали?). Иновациите генерално можат да бидат продукт на незадоволени потреби или на нефункционални релации и практики, но можат да претставуваат и средства на социјален инженеринг (политички, економски, идеен, културен), произлезени од рационални, тенденциозни и манипулативни практики внатре искуството и реалитетот на дистрибуцијата на општествената моќ. Внесувањето на новини (како производи, идеи, методи) само по себе не подразбира и процес на иновација – тие стануваат тоа преку процесот на дифузија, размена, вмрежување, прифатени во рамките на еден сегмент од општествената пракса со потенцијал да го менуваат тој сегмент или севкупниот општествен поредок (генерираат општествени промени, локално или глобално), без оглед дали се случајни „пронајдоци“ или обмислени проекти. Малите, локално продуцирани иновации не ја содржат комплетната моќ да се однесуваат „утописки“ кон стварноста на современото општество, но во една поширока, глобална рамка, социјалните иновации можат да условат несогледливи последици во правец на трансформацијата на општествените и културните вредности, кои пенетрираат во секојдневното искуство и ја менуваат улогата

на општествените институции како и општествените норми (во позитивна но и во негативна насока).

Роберт Мертон, следбеник на структурниот функционализам, во една повеќе радикална варијанта во неговата теорија од среден обем во социологијата, за кој некои негови колеги сметаат дека е поблизок до теориите на конфликтот, е често посочуван како теоретичар кој го обликува и го идентификува концептот на иновацијата во оваа наука и тоа во контекст на неговото разбирање на приспособувањето на луѓето во однос на нивното место во општествената стратификација и тоа преку: конформизам, **иновација**, ритуализам, повлекување и бунтовништво. Овие модели на однесување Мертон ги вклучува во експликацијата на *аномијата* (термин познат од учењето и на Диркем, кој кај Мертон има малку поинаква конотација) како феномен кој се јавува во процесот на некомпатибилноста („дисјункција“) помеѓу културните норми и цели и капацитетите/неможноста на членовите на групата во контекстот на општествената структура да делуваат во правец на остварување на целите и почитување на нормите (се појавува како феномен врзан за општествените девијации но и за оттуѓеноста) (Ташева, 1999). Конкретно, за Мертон: „Иновацијата е таков облик на приспособување кај кого се прифаќаат културните цели, но се отфрлаат институционалните средства за нивното постигнување. Иноваторот се определува за нови средства, кои во даденото општество не се имаат стекнато со легитимност, односно кои се сметаат за криминални (криминал, уцена и сл.)“ (Ташева, 1999:473). Тој иновацијата ја припишува како средство за приспособување на припадниците на пониските слоеви на работничката класа кои најчесто недостапноста или неможноста да создадат паричен успех ги ориентира кон нелегитимни дејствија во вид на криминал (Ташева, 1999). Ваквиот начин на третирањето на иновацијата, како општествено девијантна појава и како реакција на аноничната општествена состојба, може да се разбере како интенција за укажување на дисфункционалноста на системот што генерира негативни импликации врз положбата на поединецот и востановените правила на поредокот. Од друга страна, ова

Мертоново сфаќање на иновативноста е условено од тезата дека поединците и групите во општеството пронаоѓаат алтернативи за самоодржување во рамките на карактеристиките на самиот систем, дури и во негативна конотација, ама не подразбираат драстична промена на квалитетот на живот иако можат да придонесат за радикализација на општествениот однос и за разнишување на општествениот баланс, значи и да бидат иницијатор за некои општествени промени.

Така, Пјотр Штомка во анализата на ставовите на Мертон, особено од неговата книга *Општествената структура и аномијата* од 1938 година (“*Social Structure and Anomie*”) образложува:

„Поинаква е приказната со иноваторите, бунтовниците и особено со неконформистите. Тие можат да започнат далекусежни процеси на структурални/структурни реформи, па дури и револуции. Но – а ова е втората импликација на нашата дистинкција – курсот на промените во голема мера зависи од типот на девијациите што ги иницираат. Се чини дека иновациите, а до некоја мера и ритуализмот, ги започнуваат структурните промени преку ерозија на нормите, подривање на обрасците и конечно, го институционализираат подривањето кое се претвара во нови норми и вредности. Од друга страна, бунтовниците, а особено неконформизмот иницира различен, по директен и во последниот случај наполно самосвесни правци на нормативни иновации, до афирмација на нови норми и вредности во однесувањето, нивното ширење, легитимизација и, конечно нивното вклучување во модифицирана нормативна структура“ (Sztompka, 2017: 173).

Во доменот на општествените науки многу автори се согласни со тоа дека Роберт Мертон е вистинскиот основач на социологијата на науката (како дисциплина која се генерира од социологијата на знаењето, со повеќе фокусиран предмет на истражување). Споделено е мислењето дека делата на Мертон ја претставуваат виталноста и силата на дисциплината и дека

тој ги постулира нејзините базични парадигми, без оглед дали се тие прифатени или критикувани од неговите колеги (Storer во предговорот на Merton, *The Sociology of Science – Theoretical and Empirical Investigations*, 1973: XI).

„Социологијата на науката останува полето најблиску до срцето на Мертон. Тој никогаш не го напуштил наполно, туку се вратил кон него како на свој централен фокус во 1960-тите. Мислејќи дека е очигледно дека науката е социјална институција од особено/исклучително значење за модерното општество и дека социологијата понудила клучни ресурси за нејзиното проучување, бил постојано изненаден од слабиот интерес за дисциплината. Ова не било само лично разочарување на Мертон, туку, како што тој мислел, опасност за интердисциплинарното поле кое се појавувало во студиите на науката, што има потреба од социолошка перспектива. Така, од 1970-тите, социологијата на науката, во голема мера се свртила од проучувањето на институциите кон микросоциологијата на научната пракса/практика“ (Merton, 2010: 22).

Мертон, како далеку највлијателната фигура во областа, ја проучувал распределбата на наградите во науката, како и економските, технолошките и воените фактори што го олесниле појавувањето и развојот на современата наука. Особено се инспиративни и неговите ставови околу влијанието на политиката, или политичкиот систем врз развојот и имплементацијата на научните достигнувања (го преферира демократскиот систем наспроти тоталитарниот). Според Мертон, така, константна тема во социологијата на науката е прикажувањето на тој „комплекс на вредности и норми што се смета дека е обврзувачки за човекот на науката“ (Merton, 1973:268-9) и е вклучен во генерирањето на сертифицирано знаење. „Во извештаите на социолозите за наводниот „етос на науката“ епистемолошките претпоставки стануваат најочигледни и влијаат на нивното јасно влијание врз содржината на социолошката анализа“ (Mulka, 2015:22).

„Етосот на науката“ (еден од клучните термини кој авторот го претставува за прв пат во неговиот труд „Општеството и општествениот поредок“ во 1938 година, според Мертон, се

состои од „емоционално интониран комплекс од правила, прописи, обичаи, верувања, вредности и претпоставки што се смета дека се врзани за науката“. Во „Нормативната структура на науката“ Мертон нотира дека современата наука, така, се состои од четири вида на институционални императиви, вклучени во нејзиниот метод: универзализам, комунизам, отсуство на интерес, организиран скептицизам (Мертон во Mulkaу [1942] 1973:10). На тој начин модерната наука, смета Мертон, станува општествена институција со своја одделна нормативна рамка која може да биде споделена со други институции но и да ја соочи со конфликт со други институции (Ibid,xiii).

Стојалиштата на Мертон (втемелени и низ „дијалогот“ и влијанијата на Маркс, Диркем, Вебер, Мајнхајм, Кун и други релевантни мислители што според него можеле да придонесат за дискурсот на социологијата на знаењето и социологијата на науката) многу автори ги сметаат за релевантни во контекст на разбирањето на социјалните иновации, но и оние техничките и економските (Mulkaу, 2015).

Кога станува збор за студиите за иновациите, особено за видот на иновациите, сите автори се истомисленици за влијанието на Шумпетер односно на неговото стојалиште дека економската активност е поттикната од „иновативните“ рекомбинации, што е особено како концепт отворен и широко користен во сферата на претприемништвото. На тој начин, третирањето и фокусот на истражувањата на иновациите во економијата, како и во социологијата се подведува под технолошките иновации како производ, најчесто создаден од фирми (Hill, 2010).

Теориите на Шумпетер се вбројуваат во корпусот на најзначајните во економската мисла и во општествените науки воопшто, особено во социологијата), по оние на Адам Смит и Маркс. Неговото најзначајно дело „Капитализам, социјализам и демократија“ (трето дело по квантитетот на цитираност по „Богатството на нациите“ на Смит и „Капитал“ на Маркс на чии теории му посветува големо внимание во книгата), генерираше низа дебати што говорат дека неговите становишта имаат

големо значење и големо влијание во обмислувањето на карактеристиките на современата епоха во развојот на општеството. Токму во оваа книга Шумпетер ги елаборира своите темелни и најцитирани поставки за: природата и функционирањето на капитализмот, причините за неговата контрадикторност и евентуална конечност, улогата на демократијата и ставовите кон можностите на социјализмот како општествен поредок (кој го смета компатибилен со демократијата) (Schumpeter, 2011).

Според Шумпетер, успехот/понатамошниот развој на капитализмот води кон еден вид на корпоративизам и ќе ги предизвика и зацврсти вредностите кои што (особено меѓу интелектуалците) ќе бидат непријателски настроени кон него. Општествената клима (како и интелектуалната) што е неопходна/клучна за напредокот на претприемништвото ќе престане да постои во фазата на развиениот капитализам и ќе биде, конечно, заменета со некоја форма на социјализам. Трансформацијата, предвидува тој, нема да се случи по радикален пат, односно преку револуција, туку како последица на демократските процеси што ќе им дозволата на социјалдемократските партии да дојдат на власт. Всушност, колапсот на капитализмот би се случил однатре, како последица на волјата на мнозинството за градење на држава на благосостојба. Тоа би предизвикало и рестрикција на претприемништвото а во крајна фаза би го оптоварила и би го уништила капиталистичкиот систем во целина (Schumpeter, 2011). Класата на интелектуалците, според Шумпетер ќе има значајна улога во демисијата на капитализмот, со оглед на тоа што станува збор за класа чии припадници имаат капацитет (поради пристапот до квалитетно образование, што е привилегија по себе) за критичко промислување и за одбрана на слоевите на кои не им припаѓаат (особено пониските општествени слоеви). Критикувајќи ги темелните премиси на капиталистичкиот систем како слободниот пазар и приватната состојба тие ќе предводат (дури и по штета на сопствениот статус и интереси како општествен слој) организираните протести за пад на капитализмот. Социјализмот би создал услови за производство на

добра што се одговор на автентичните потреби на граѓаните на некои (тогашни) социјалистички земји (Schumpeter, 2011).

Дел од неговите забелешки и предвидувања за динамиката и контрадикциите на капитализмот, како и процесите кои се одвиваа подоцна во дваесеттиот век како отпор кон капитализмот и етаблирањето на социјализмот во некои земји во Европа и во светот се покажаа како сосема соодветни. Меѓутоа, тој не ги предвиде некои аспекти на виталноста на капитализмот покажани и во контекстот на студената војна, а овозможени и од зајакнатите тенденции на неговото „глобализирање“ (колапсот на социјализмот во Европа – предизвикан од внатрешни контрадикции и надворешни тензии – и неговите трауматски последици, на пример).

Една од најбитните синтагми (од гледна точка на процесите што се инхерентни за капиталистичката економија и нејзините контроверзии), претставени во книгата на Шумпетер, е онаа на „креативната деструкција“. Авторот смета дека во името на долгорочниот развој на економскиот раст, дури и кога таквата постапка/практика е на штета на одделно претпријатие кое имало монополска позиција, креативните иновации претставени и реализирани од *претприемачите* се неопходна компонента на капиталистичката економија, особено во рамките на одржувањето на системот на конкурентност меѓу фирмите. При тоа иновативните решенија треба да бидат радикално различни а не само „препакувани“ форми на постоечките процеси на производство. Пазарот ги насочува/принудува економските субјекти со монополска или олигополска позиција да бидат дисциплинирани и компетитивни преку креирање нови идеи и производи а според мислењето на Шумпетер токму оваа карактеристика на *иновативност* го прави капитализмот најдобар економски систем (Schumpeter, 2011).

За Шумпетер долготрајниот процес на „организацискиот развој“ најдобро ја објаснува современата структура на бизнисот кој го прикажува и го одразува „процесот на индустриска мутација – ако можам да го употребаам овој биолошки термин

- што непрестајно ги револуционелизира економските структури од внатре, непрестајно ги уништува старите, непрестајно креирајќи нови“ (Schumpeter, 2011:83). Всушност тука повторно станува збор за процесот на „креативна деструкција“ - бришење на сите стари продукти, стари претпријатија, и стари организациски форми со нови. Ова е нешто од што се состои капитализмот и со што мора да живее секој засегнат капиталист“ (Schumpeter, 2011:83). Така организациската иновација, како модус на креативна деструкција, е единствениот начин за развој и за опстанокот на секоја голема компанија во услови на капитализам (Schumpeter, 2011:83-84).

Повеќе од очигледно е нагласеното влијание на Шумпетер (предоминантно во сферата на економијата, како што беше образложено претходно) во студиите за иновациите (Schumpeter, 1934), особено неговата теза дека иновативните „рекомбинации“ се водечки елемент на економските активности. Концептот е широко применуван за објаснувањето на претприемништвото (Baumol, 1990; Kirzner, 1997) но и за други објаснувања и дефиниции на иновациите во економијата и менаџментот. Како во економијата, така и во социологијата, еден импозантен број на истражувања на феноменот на иновациите се концентрирани на технолошките иновации како продукти произведени од фирми.

Според некои автори, сепак, во индустриските циклуси постојат два аспекти на иновациите: иновацијата како процес и иновацијата како продукт (Utterback and Abernathy, 1975; Utterback, 1997). Иновациите како процес преку кој се развиваат и се менуваат начините на кои се создава еден производ не се секогаш технолошки по својата природа - тие се повеќе иновации во менаџментот, особено значајни во студиите на социологијата на организациите, која на нив гледа од едно уште повисоко „макро“ рамниште. Така, може да се говори за *технолошки иновации на производот, технолошки иновации на процесот и организациски процеси на иновации*. Контекстот на организациската форма како и општествениот, поширок амбиент се оние суштински предуслови за функционирањето на иновациите (не само во сферата на економијата, туку и во

политиката, културата, во градењето политики, во граѓанскиот сектор).

За социологијата претставува предизвик да се идентификуваат изворите и мотивите за појавата, примената и ширењето на иновациите – оние концентрирани на продуктот или оние концентрирани на иновативниот процес и на иновацијата на организациските рамки – од кој било вид (значи не само во доменот на производството туку и во сите останати институции на системот). Меѓутоа, социологијата, во контекст на иновациите, главно, подразбира една поширока перспектива на согледувањата на промената на деловите на општествената структура.

Том Монтгомери, во трудот наречен „Дали се парадигмите на социјалната иновација неспоредливи?“ упатува на проблематичната употреба на концептот на социјална иновација без оглед на фреквентноста и помодноста на неговата употреба во рамките на научната заедница и дискурсите врзани за градење на политики во општествената пракса (Montgomery, 2016). Истражувањата на социјалните иновации, според него, не успеваат да го согледаат и да го „дофатат“ феноменот на социјалната иновација во социополитичкиот контекст на расправите околу нивното значење. Неговите становишта презентирани во трудот произлегуваат од делото на Томас Кун

„...и спроведуваат анализа на парадигмите во полето на социјалните иновации при што можат се идентификува појавувањето на две школи: едната технократска, другата демократска. Текстот идентификува некои од клучните мислители на двете парадигми и објаснува како битката помеѓу овие две парадигми се покажува како дел од еден поширок конфликт помеѓу неолиберализмот и неговите противници и заклучува преку расправата дека идното истражување фокусирано на локално контекстуализираните битки ќе открие која парадигма е надмината“ (Ibid.1979).

Концептот на социјалните иновации е сериозно навлезен во речникот на научници, универзитетски професори како и

на оние кои ги градат јавните политики и на професионалците од разни области на општествениот живот и секако добива димензија на главна, водечка тема и популарен повод за клучни проекти во развиениот современ свет (на пример во САД, во ЕУ). Иако концептот се користи, често, како синоним или паралелно со значењето на оние на социјална економија, социјално претпријатие, трет сектор и други, во крајна линија, станува збор за тоа дека социјалната иновација „...всушност се наоѓа во центарот на една идеолошка битка помеѓу неолиберализмот и неговите опоненти“ (Ibid.1981) а феноменот на „социјалната иновација не е никогаш неутрален туку е секогаш политички и општествено конструиран“ (Nicholls & Murdock, 2012 во Montgomery p.1981). Монтгомери го поставува прашањето дали можат да се споредуваат две (идеолошки) спротивставени парадигми (повторно во духот на сфаќањето на Кун за концептот на парадигмата) што иако користат исти идиоми и се занимаваат со исти проблеми, нивното решение го наоѓаат со сосема различни методи и следствено со поинакви исходништа во рамките на диференцијално различни парадигми. Всушност, намерата на Монтгомери, како што тој наведува, се состои во тоа да се истражи како социјалната иновација може да ја поткрепи или да ја деструира хегемонијата на неолиберализмот и ефектите што тој процес би го имал во функција на ослободувањето или ограничувањето на правата на грѓаните (Montgomery, 2016: 1891).

Монтгомери на следниов начин ги резимира карактеристиките на двете парадигми на социјална иновација:

„Технократската парадигма, со своите неолиберални темели, опфаќа реторика втемелена врз зголемувањето на моќта на заедниците но во своите акции ја вреднува улогата на експертите, мобилизирајќи ја технологијата на владеешњето за намалување на просторот за политичко несогласување. И покрај тоа што нејзините залагања се артикулирани во контекст на партиципацијата, претпоставуваме дека нејзините конечни цели ќе послужат

само за зајакнувањето на постојната вертикална дистрибуција на моќта во општеството. Демократската парадигма заговарана од оние кои сакаат да го поткопаат и да го прекинат неолиберализмот не само што ги прифаќа членовите на заедниците туку гледа на знаењето произведено во нив како еднакво важно со она на ‘експертите’ [Moulaert and Van Dyck 2013; Moulaert et al. 2013; Jessor et al. 2013; Ranciere 1991]. Згора на тоа, демократската школа ја разбира социјалната иновација како средство за политизирање на оној простор за кој неолиберализмот сметал дека го деполитизирал, спротивставувајќи се на вертикалната дистрибуција на моќта во општеството и трудејќи се да ја прекине и да ја замени со хоризонтални алтернативи“ (Ibid, 1981).

Следствено, Монтгомери заклучува дека социјалните иновации не можат да се отргнат од нивниот социо-културен ниту од идеолошко-политичкиот дискурс, заради што овие две парадигми би имале различен ефект во различни ситуации.

Теоријата на Роџерс за моделите на дифузијата на иновациите (во временска динамика) е една од најпознатите во рамките на теориите на иновациите воопшто (Rogers, 1962/1995) Според Роџерс:

„Иновацијата е идеја, практика или објект кој е согледан како нов од една индивидуа или од друга единица на прифаќање. Дали една идеја е „објективно“ нова или не мерена во текот на времето од нејзиното прво откритие е од мало значење кога е во прашање човечкото однесување. Согледаната новост на идејата од страна на индивидуата ја определува нејзината реакција на неа. Ако на индивидуата идејата и се чини нова, тогаш тоа е иновација.

Новоста во иновацијата не мора да вклучува само ново знаење. Некој можеби знаел за идејата доста долго време но не развил поволен или неповолен став кон неа, ниту ја прифатил ниту ја отфрлил. Аспектот на „новоста“ на една иновација може да биде изразен во смисла на

знаење, убедување, или од одлуката за прифаќање“ (Rogers, 11/12).

Ставот на авторот е дека, главно, степенот на прифатливост на иновациите зависи од тоа дали тие имаат повеќе предности, не се многу комплексни, поседуваат поголема компатибилност, тријабилност, очигледност (Ibid.11).

Дифузијата кај Роџерс претставува процес преку кој иновацијата се претставува преку одредени канали во текот на времето меѓу припадниците на општествен систем. Од тука произлегува дека главните четири елементи на процесот на дифузијата се: самата иновација, комуникацискиот канал, времето и општествениот систем (Ibid.10). Роџерс забележува дека социо-економскиот статус на субјектите на кои им е наменета иновацијата (почнувајќи од припадниците на секторот за истражување и развој до крајните корисници на продуктот во процесот на иновациите) како и односот на агенциите што ја претставуваат, игра важна улога во можноста и леснотијата со која иновацијата ќе биде развиена а потоа и прифатена (Ibid.152).

Тој смета дека процесот на дифузија на иновациите се одвива во пет фази: „1. **Знаење**: реципиентот е информиран за постоењето на иновацијата и за нејзината функција. 2. **Убедување**: реципиентот е убеден во вредноста на иновацијата. 3. **Одлука**: реципиентот решава да ја прифати иновацијата. 4. **Имплементација**: реципиентот ја применува иновацијата и почнува да ја експлоатира. 5. **Потврда**: Реципиентот потполно ја употребува иновацијата (или ја отфрла) (Innovation in Socio-Cultural Context, стр.5-6).

Кога ваквата структура на иновативниот процес ќе ја ставиме во пошироката рамка на структурата на општеството и на културата, основната дилема или објективизација на проблемот на генерирањето, дифузијата и десиминацијата на иновацијата ја лоцираме во отвореноста/затвореноста на социо-културните системи, нормите, обичаите, системите, институциите, техничките средства што се развиени и применувани во нивни рамки, знаењата и навиките за нивната примена,

нивната ориентација кон промени или кон status quo (без оглед дали станува збор за имплементација на продукт, идеја, менаџерски процес, креативна акција или организациски принцип). Ова подразбира дека иновативната секвенца-акција може да се примени и во областа на градењето на јавните политики, во граѓанските иницијативи во уметничките перформанси, во политичките потфати, во технолошките, медицинските и биотехнолошките аспекти на екосистемите и на секојдневниот живот. Што е уште поважно, крајниот исход, резултатот на процесот не е само создавање и зголемување на профитот или на индивидуалните и групни тежнења кон остварување на престижен статус во рамките на социјалните мрежи и на развојот на социјалниот капитал како показател на успешност. Иновациите не се наменети само на оние кои ја поседуваат моќта да ја препознаат и да ја применат во различни сфери на општествените институции и општествените процеси на управување и структурирање на општествениот процес. Тука е потребно да се има предвид дека субјектот на кој се однесува иновацијата исто така поседува сет од социо-психолошки карактеристики од кои зависи конечниот „успех“ на имплементацијата на иновацијата. Значи иновацијата треба да биде конзистентна со карактеристиките на субјектот или на заедницата, или да пронајде начини да ги „заобиколи“ овие претпоставки, а во крајна линија може и да ги модифицира своите перформанси, што претставува природен дел од „квалитетите“ на иновативниот процес кои мора да му се инхерентни по редот на нештата.

Главната цел се постигнува во моментот кога принципот на успешноста на иновацијата се мери според одговорот на потребите и начинот на кој таа влијае врз животот на индивидуите и групите во правец на подигањето на стандардите за подобрувањето на квалитетот на живот, без оглед на општествениот статус и културниот идентитет на тие на кои таа иновација им е наменета.

Така, според Адолф, Маст и Стер:

„Нашата спецификација на знаењето како една од базичните претпоставки за иновативноста не треба да биде погрешно разбрана како нешто што претставува причинска референца и поради тоа може да се употреби во пракса како еден вид пресметка дека ако се примени ја осигурува новината во социјалната акција. Иновацијата не е проблем што чека да биде решен. Иновацијата, во крајна линија е лош проблем кој им пркоси на брзите решенија.

Најистакнатата одлика на општествениот живот е неговата рутина, вообичаеното однесување. Да не очајуваме за оваа одлика, која очигледно ја инхибира инвенцијата/иновацијата, не треба да заборавиме дека вообичаеното однесување не само што ја обезбедува стабилноста на општественото однесување која недостига поради особините на антрополошката константа на отвореноста на светот на егзистенцијата на човекот но ги отвора и претпоставките за иновацијата. Потребно е постојано да ги конструираме и реконструираме општествените институции кои ни ја нудат стабилноста, упорноста, еластичноста и предвидливоста што ни недостасува за општественото однесување. Иновативноста станува можна во таква стабилна општествена околина, пред сè“ (Исто.стр.39).

Долг временски период, иновациите беа во „доменот“ на лабораториите за истражување и развој, на економските субјекти (приватен сектор) во потрага по профит и адаптирање на новите услови за производство, новите пазари и новиот вид на работна сила, па дури иако поретко и во латентна форма и во доменот на уметничките студија (уметничката пракса). Новите тенденции на иновативните практики, не се ограничуваат само на овие полиња на општествената акција, ниту се случаен нус-продукт на какви било истражувачки процеси, тие се крос-дисциплинарни и организирани. Тие се веќе интринсичен аспект на сите општествени процеси и се случуваат /

одвиваат со намера, плански, во одредени кластери и во интеракција помеѓу нив оформувајќи режим на иновации.

„Денешното општество на иновации се карактеризира со широка разновидност на иновативни процеси во сите полиња и преку обединет социјален императив да се иновира рефлексивно. Сама по себе, иновацијата стана тема на дискурсот воден од „културата на иновативноста“ (UNESCO 2005, 57ff; Prahalad and Krishnan 2008) што рефлексивно провладува со сите општествени сфери“ (Hutter, Knoblauch, Rammert and Windel, 2015:30-47).

Без оглед дали се третира како знаење, институционализација или фикција, социолошката перспектива на иновациите може да се опсервира преку три рамништа: акција (концептуализација, план, проекција) организација (меѓународни иновационски организации, општествени форми на продукција на новини и иновативни мрежи) и општество (глобално општество кое ги надминува националните граници и најчесто се рефлектира во комбинаториката на иновации, како на пример култура и економија/креативни индустрии, култура и политика, економија и политика), сметаат некои автори (Hutter, Knoblauch, Rammert and Windel.2015; Luhmann 1975; Ropke 1977).

Ако современото општество во социолошка перспектива се гледа самото како поле на произведени ризици за кои подробно говорат Бек и Гиденс (Бек, 2001; Гиденс, 2003): во *технолозијата* како конкретен производ/алатка (информациски технологии, артифициелна интелигенција, комуникации, медицински помагала и друго) но и како процес на менаџирање со општествените дејности и институции; во постојната парадигма на неолибералната *економија* што привидно/експлицитно се држи подалеку од политиката (а имплицитно ја користи за контролирањето со конкуренцијата и за манипулација со повољните услови за генерирање профит); во социјалниот инженеринг, кој сепак/конечно е врзан за *политиката* (а и со дистрибуцијата на моќ); во *јавните политики* и проекти/програми што се потпираат на нови, ама сепак само „репаративни“ решенија на спроведувањето на поинакви акции

и дејства за одговор на одредени општествени потреби и проблеми; во *културата* што е „гласификувана“ како вкоренет ама и трансформативен сет на вредности и норми што ја сочинуваат смислата и водечката компонента на човекот и општеството но и во нејзината „прагматизирана“ верзија како поле на *креативни практики* и *уметнички перформанси* што во координација со економијата и технологијата генерираат добар приход а можат и да послужат за друг вид на „социјален инженеринг“ (субверзивното и помалку или повеќе суптилно влијание на *креативните индустрии* врз промената на нормите и вредностите во сите аспекти на животот), тогаш иновацијата е негов неопходен, реструктивен (или деструктивен), интринсичен продукт и истовремено решение на комплексните и контроверзни сегменти што го сочинуваат денешниот социјален комплекс.

Конечно се враќаеме на прашањето: Дали иновацијата, технолошката, економската, културната, политичката, научната, социјалната (која впрочем ги инкорпорира сите претходно наведени) како знаење што се развива, се обновува, се преосмислува и како ширење на неговите перформанси преку социјалните мрежи и во форма на различен вид културен капитал (Bourdieu, 2001) со намера или како последица на последувателни нови практики, претставува ноторен фактор на општествената динамика или истовремено се вбројува во спектарот на можни револуционерни проекти/процеси па и на такви фокусирани кон реализирање на утописките (дистописките?) завршници на цивилизацискиот континуум?

БИБЛИОГРАФИЈА

- Baumol, W. J. (1990, January). Entrepreneurship: Productive, unproductive, and destructive. in *Journal of Political Economy* 98(5), 893.
- Beck, U., Giddens, A., Lash, S. (1994). *Reflexive modernization. Politics, tradition and aesthetics in the modern social order*. Stanford: Stanford University Press.
- Bek, U. (2001). *Rizično društvo*. Beograd: "Filip Višnjić".
- Bourdieu, P. (2001). *Distinkcija- Društvena kritika suđenja*. Zagreb: Anti-barbarus.
- Coser, L. A. (1964). "Durkheim's Conservatism and Its Implications for His Sociological Theory." In *Essays on soaology and philosophy*, edited by Wolff, Kurt H., 211—32. New York: Harper & Row.
- Dorfles, Đ. (1991). *Pohvala disharmoniji: umetnost i život između logičkog i mitskog*. Novi Sad: Bratstvo – Jedinstvo.
- Гиденс, Е. (2003). *Забеган свеи*. Скопје: Филозофски факултет.
- Hill, B. M. *The Sociology of Innovation*. mako@mit.edu, July 15, 2010.
- Hofstede, G. H., and Hofstede, G. J. (2005). *Cultures and organisations: Software of the mind*. New York: McGraw-Hill.
- Hutter, M., Knoblauch, H., Rammert W. and Windel, A. (2015). "Innovation Society Today. The Reflexive Creation of Novelty". In *Historical Social Research / Historische Sozialforschung*, 2015, Vol. 40, No. 3 (153), Special Issue: *Methods of Innovation Research: Qualitative, Quantitative and Mixed Methods Approaches* (2015), pp. 30-47. GESIS – Leibniz Institute for the Social Sciences.
- Innovation in Socio-Cultural Context*. (2013). Frane Adam and Hans Westlund (editors). New York, London: Routledge.
- Jessop, B., Moulaert, F., Hulgard, L., & Hamdouch, A. (2013). Social innovation research: A new stage in innovation analysis? In F. Moulaert, D. MacCallum, A. Mehmood, & A. Hamdouch (Eds.), *The international handbook on social innovation: Collective action, social learning and transdisciplinary research* (pp. 110-130). Cheltenham: Edward Elgar.
- Kirzner, I. M. (1997, March). "Entrepreneurial discovery and the competitive market process: An austrian approach". *Journal of Economic Literature* 35(1), 60-85.
- Luhmann, N. (1975). "Interaktion, Organisation, Gesellschaft". In *Soziologische Aufklärung*, 2nd ed., ed. Niklas Luhmann, 9-20. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Merton, R. K. (1973). *The Sociology of Science*. (ed. with an introduction by N. W. Storer). Chicago and London: University of Chicago Press.

- Merton, R. K. (2010). *Sociology of Science and Sociology as Science*. (edited by Craig Calhoun). Columbia University Press: New York.
- Moldaschl, M., & Stehr, N. (eds.). (2010) Eine kurze Geschichte der Wissenssoekonomie. In Moldaschl, M., and Stehr, N. (eds.), *Wissenssoekonomie und Innovation*. Bonn: Metropolis-Verlag.
- Moore, W. E. (1960). "A reconsideration of theories of social change." In *American Sociological Review* 25 (6): 810—18.
- Montgomery, T. (August 2016). "Are Social Innovation Paradigms Incommensurable?". in *International Journal of Voluntary and Non-profit Organizations*, August 2016, Vol. 27, No. 4 (August 2016), pp. 1979-2000. Springer (<https://www.jstor.org/stable/43923264>).
- Moulaert, F., MacCallum, D., & Hillier, J. (2013). "Social innovation: Intuition, precept, concept, theory and practice". In F. Moulaert, D. MacCallum, A. Mehmood, & A. Hamdouch (Eds.). In *The international handbook on social innovation: Collective action, social learning and transdisciplinary research* (pp. 13-24). Cheltenham: Edward Elgar.
- Moulaert, F., & Van Dyck, B. (2013). "Framing social innovation research: A sociology of knowledge perspective". In F. Moulaert, D. MacCallum, A. Mehmood, & A. Hamdouch (Eds.). In *The international handbook on social innovation: Collective action, social learning and transdisciplinary research* (pp. 13-24). Cheltenham: Edward Elgar.
- Mulkay, M. J. (2015). *Science and the sociology of knowledge (Controversies in sociology)*. New York, London: Routledge.
- Nicholls, A., & Murdock, A. (2012). The nature of social innovation. In A. Nicholls & A. Murdock (Eds.), *Social innovation: Blurring boundaries to reconfigure markets* (pp. 1-30). Basingstoke and New York: Palgrave Macmillan.
- Oxford Dictionary of Sociology. John Scott and Gordon Marshall. Oxford University Press, 2009.
- Ouden, E. D. (2012). *Innovation Design, Creating Value for People, Organizations and Society*, London: Springer-Verlag London Limited.
- Prahalad, C. and Krishnan, M. (2008). *The new age of innovation*. New York: McGraw Hill.
- Ranciere, J. (1991). *The ignorant schoolmaster: Five lessons in intellectual emancipation*. Stanford: Stanford University Press.
- Rogers, E.M. (1962/1995) *Diffusion of innovations*. New York: Free Press.
- Ropke, J. (1977). *Die Strategie der Innovation. Eine systemtheoretische Untersuchung von Individuum, Organisation und Markt im Neuerungsprozess*. Tubingen: Mohr.
- Schubert, C. (2017). *Social innovations as a repair of social order*. University of Siegen cornelius.schubert@uni-siegen.de.

- Schumpeter, J. (2011). *Capitalism, Socialism, and Democracy*. New York: Martino.
- Schumpeter, J.A. (1912/1934) *Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung*. Leipzig: Duncker & Humblot. English translation published in 1934 as *The Theory of Economic Development*.
- Sztompka, P. (2017). *Robert K. Merton & Contemporary Sociology*. London. Routledge.
- Ташева, М. (1999). *Социолошки теории*. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“.
- Utterback, J. M. and W. J. Abernathy (1975). *A dynamic model of process and product innovation*. *Omega* 3(6), 639-656.
- Utterback, J. M. (1997, June). *Mastering the Dynamics of Innovation: How Companies Can Seize Opportunities in the Face of Technological Change*. Harvard Business School Press.
- UNESCO World Report. (2005). *Towards knowledge societies*. Paris: UNESCO.

ПСИХОЛОГИЈАТА И ИНОВАЦИИТЕ

КАТЕРИНА НАУМОВА

Еднакво е невозможно да се посочи сфера од психичкиот живот во која не продираат иновациите, како што е невозможно да се прикажат усогласени психолошки гледишта за оваа тема. Несомнено, во одредени психолошки дисциплини, како, на пример, когнитивната психологија и психологијата на трудот и организацијата, посветени се најсистематски теориски и емпириски напори за изучување на индивидуалните и групните процеси кои овозможуваат креативните идеи да се преточат во иновации, додека во други, вклучително и најмладите и трансдисциплинарни дисциплини, каква што е киберпсихологијата, вниманието е примарно насочено кон интеракцијата меѓу луѓето и иновативните технологии. Затоа, во текстот, на почеток накратко ќе им пристапиме на иновациите однатре, разгледувајќи ги психолошките и организациските фактори кои го детерминираат нивното создавање, а потоа подетално ќе се задржиме на полемиките во однос на антиципираните, но и обемно истражувани ефекти од начините на кои технолошките иновации го преобликуваат психосоцијалниот животен простор, тековите на индивидуалниот психички развој, природата и квалитетот на меѓучовечките односи, продуктивноста, како и тежнењата кон лична и социјална добросостојба. Притоа, ќе бидат дискутирани само дел од релевантните теми во овие сфери, како навестување на спектарот варијации во човечките искуства кои резултираат од живеење во хибридно опкружување, и основа за разгледување на односот на психологијата кон иновациите.

Од индивидуална креативност до организациска иновација

Мултидисциплинарните обиди за дефинирање на феноменот иновација пристапуваат од различни перспективи кон одредувањето на сложените и повеќеслојни процеси дистинктивни за креативноста наспроти иновацијата, насочувајќи се кон едно или повеќе нивоа на анализа (индивидуално, групно, организациско) (Anderson et al., 2014). Од неколкуте повлијателни теориски пристапи, ќе се задржиме на неодамна ревидираниот модел на Тереза Амабиле, во кој особено внимание се посветува на испреплетеноста меѓу индивидуалните психички процеси и организациските процеси, на која всушност се темелат креативноста и иновативните исходи (Amabile & Pratt, 2016). Во овој динамички компонентен пристап, како што авторите го нарекуваат, креативноста и иновацијата се одредуваат како различни делови од ист процес, при што креативноста се дефинира како создавање нови и полезни идеи од страна на една или неколку индивидуи кои работат заедно, додека иновацијата е успешна имплементација на креативни идеи во рамки на една организација. Дефинициите се засновани на претпоставката дека креативноста и иновацијата се субјективни конструкти, социјално и историски, временски и просторно ограничени, но вредносно неутрални. Креативните идеи може истовремено да се применуваат за дијаметрално спротиставени цели (од морален аспект), додека имплементираниите иновации може да водат до различни исходи (во контекст на полезност или штетност). Оттука, неопходно е конструктивноста на исходите од креативните идеи генерирани во организациите да се поврзе со позитивен систем на вредности, морал и етика.

Моделот претпоставува идентични компоненти, односно неопходни предуслови за пројавување на индивидуалната креативност и на организациската иновација: основни ресурси или сирови материјали, сет на процеси или вештини за комбинирање на ресурсите на нови начини, и поттик/двигател. Понатаму, предлага двонасочен ефект од заемната поврзаност

меѓу креативноста и иновацијата. Без креативните идеи на поединците или тимовите организацијата не може да создаде органски иновации, исто како што организациските практики може да ја стимулираат или инхибираат индивидуалната креативност. Работното опкружување е претставено како отворен систем, подложен на општествени, економски, културни и други надворешни влијанија.

На индивидуално ниво, главен двигател на креативноста е интринзичната мотивација за извршување одредена задача; ресурси или сирови материјали се вештините за реализирање на задачата во специфичниот домен: експертско или фактичко знаење, технички вештини и специфични таленти; додека процесите за комбинирање на ресурсите на нови начини вклучуваат когнитивни и перцептивни стилови, специфични вештини на мислење, и личносни процеси и особини. На организациско ниво, двигател е мотивацијата за иновирање, препознатлива во отвореноста кон нови идеи, негување на систем за развој на креативните идеи и јасно дефинирана стратегија за водство на организацијата кон иновациски напредок. Основните материјали на ова ниво се однесуваат на сите достапни ресурси во организацијата кои овозможуваат креативна работа во одредена област: обучен и мотивиран кадар, финансии, сервиси, внатрешна и надворешна инфраструктура, пристап до неопходни информации и доволно време за истражување и успешна имплементација на креативните решенија. Конечно, комбинирањето на ресурсите на нови начини се остварува преку вештините за управување со иновациите, на различни нивоа на организацијата. Моделот е мултипликативен, затоа што секоја од трите компоненти на индивидуално и на организациско ниво е неопходен предуслов за креативност, односно иновација, притоа колку е поизразена една од компонентите, толку е поголема веројатноста за успешна иновација.

На организациско ниво, иновацискиот процес започнува со идентификување на цел што треба да се достигне или проблем што треба да се разреши. Овој стадиум вообичаено е инициран од стратешките императиви на организацијата или од

други фактори во или вон организацијата, а примарно зависи од мотивацијата за иновирање. Следниот стадиум, именуван поставување на сцената, директно е поврзан со ресурсите на организацијата и вештините за управување со иновациите, затоа што од нив зависи обезбедувањето на потребните услови за создавање на иновацијата. Ефективноста на овие две компоненти одредува дали процесот ќе се придвижи кон средниот стадиум, односно создавањето идеи, што се состои исклучиво од резултатите од заокружените индивидуални или групни креативни процеси. Евалуацијата и развојот на креативните идеи во четвртиот стадиум се поврзани со трите компоненти на организациската иновација, а резултираат со процена на исходот, односно одлука дали процесот завршува тука или се враќа на претходен стадиум, без оглед на тоа дали е проценет како успешен, неуспешен или како напредок (делумно успешен). Овие повратни врски ја одредуваат динамичката природа на моделот.

На индивидуално ниво, се одвива аналоген процес во однос на креативноста. Процесот започнува со идентификација на цел или проблем. Притоа, поттикот или ориентацијата кон проблемот може да извираат однатре, како последица на интринзична мотивираност на индивидуата или да бидат иницирани однадвор, односно екстринзично мотивирани. Индивидуалната подготовка во следниот стадиум опфаќа проширување на знаења, вештини и информации за решавање на проблемот, додека ефективноста на генерирањето идеи во средниот стадиум зависи од мотивираноста во однос на задачата и вештините за креативно мислење. Во стадиумот на проверка, идеите се споредуваат со барањата на задачата, за да се испита нивната соодветност или полезност. Овој стадиум примарно зависи од индивидуалните вештини специфични за доменот на кој се однесуваат идеите. Последниот чекор повторно опфаќа процена на исходите и често може да резултира со враќање кон претходен стадиум од процесот.

Амабиле нагласува дека двата процеси, концептуализирани врз основа на обемни емпириски докази и интеграција на концепти од други теориски пристапи, се однесуваат на сите

нивоа на креативност и иновација, од најниско до највисоко изразени. Највисокиот достигнат степен на креативност или иновација зависи од јачината на трите компоненти на индивидуална креативност и организациска иновација на кои се темелат процесите, како и на обемот во кој е реализиран секој стадиум од процесите. Покрај тоа, редоследот на стадиумите не е линеарен и не е фиксиран. Повратни спреги се вообичаени, и тоа не само од последниот кон претходни стадиуми.

Заемната поврзаност на двата процеси најјасно се согледува во средишниот стадиум, каде исходите од индивидуалната или групна креативност се влеваат во иновациониот процес. Всушност, според овој модел, креативноста најчесто не е зачеток на иновацијата, иако понекогаш иновациониот процес отпочнува со неочекувано откритие од една или неколку индивидуи во или надвор од организацијата. Второто ниво на поврзаност на процесите се огледува во двојното влијание на организациските компоненти. Тие директно влијаат на иновациониот процес, но индиректно преку вообличувањето на работното опкружување, влијаат и на сите компоненти на индивидуално ниво, а преку нив на креативниот процес во целост. На микро-ниво, моделот нуди и приказ на сложената динамичка интеракција меѓу одделни психолошки и организациски фактори, кои понатаму дејстуваат како катализатори или инхибитори на креативноста и иновацијата, меѓутоа детален увид во нив ги надминува целите на овој текст.

Иако прикажан во поедноставена форма, овој модел на сложената динамика на создавањето иновации, ја илустрира неопходноста од вткајување на психолошките научни сознанија во компонентите и стадиумите од процесот. Изборот на целите кон кои ќе се ориентираат иновационите процеси, основните ресурси и начинот на кој тие се комбинираат, како се имплементираат и проценуваат исходите, нужно треба да се заснова и на емпириски наоди од различни психолошки дисциплини. Актуелно, доколку не ги земеме предвид иновациите кои директно се поттикнати од потребите на применетите психолошки дисциплини, а се дизајнирани и имплементирани во соработка со психолози (како што се, на пример,

виртуелната терапија, асистивните роботи итн.), значителен дел од технолошките иновации, иако се чини дека се наменети за адресирање на специфични потреби на луѓето, всушност во голем степен или целосно ги занемаруваат релевантните научни сознанија кои би ја овозможиле нивната ефективност, но истовремено би ја редуцирале или елиминирале потенцијалната штетност.

Неминовно мора да се напомене дека научната психолошка литература изобилува со спротиставени концептуализации и наоди за ефектите од интеракцијата меѓу луѓето и иновативните технологии, што ја нагласува потребата од претпазлив пристап при нивното толкување. Од друга страна, технолошкиот напредок овозможува иновативни и поригорозни постапки за спроведување и анализа на податоците од психолошките истражувања, што изминатава деценија постепено резултира со продлабочено разбирање на заемната поврзаност на факторите кои ги детерминираат исходите од примената на иновациите. Во продолжение следи приказ токму на актуелни емпириски сознанија за психолошките ефекти од примената на технологиите. Изборот на темите и истражувањата секако не е исцрпен, но ги навестува општествените импликации од занемарувањето или селективното и погрешно толкување на придонесот на психологијата, на кои ќе се осврнеме понатаму во текстот.

ТЕХНОЛОГИЈАТА И РАНИОТ ПСИХИЧКИ РАЗВОЈ

Земајќи ја предвид критичноста на првите години од животот за когнитивниот и социоемоционалниот развој, наспроти времето кое децата го минуваат пред екраните на телевизорите, паметните телефони и таблетите, разбирливо е што истражувањата за ефектите од раната изложеност на дигитални технологии во однос на психичкиот развој се сè побројни. Неконклузивноста на добиените наоди делумно е последица на претежно корелациски истражувачки нацрти со ретроспективни известувања, иако на нив, во голем дел, се засновуваат препораките на одредени меѓународни организации за

дневно ограничување на времето поминато пред екран за деца на возраст од 2 до 4 години.

Истражување кое низ призма на пристапот на семејната медиумска екологија, односно начините на кои членовите на едно семејство, директно и индиректно, ги користат медиумите, во период од осум месеци го следело развојот на способноста за насочување на вниманието кај доенчиња (Gueron-Sela & Gordon-Hacker, 2020), покажало дека кумулативната изложеност на различни дигитални медиуми и дигитални содржини, користени со различна намена, имала негативен ефект врз овој домен на когнитивниот развој. Друго проспективно истражување (McNarg et al., 2020), во кое бил следен развојот на извршните функции (инхибиторната контрола на вниманието, работната меморија и когнитивната флексибилност) во период од една година, покажало дека децата кои повеќе време поминувале пред екран на двегодишна возраст имале послаби постигнувања на задачите за мерење на извршните функции на тригодишна возраст, иако нивната изложеност на дигитални медиуми во тој момент не била поврзана со актуелните когнитивни вештини. Тоа упатува на потенцијален кумулативен ефект од изложеноста на дигитални содржини, иако нацртот на истражувањето не овозможува изведување каузални заклучоци.

Истражувањата за врската меѓу раната изложеност на дигитални технологии и развојот на јазикот и вештините за читање и пишување, исто така, резултираат со неконзистентни наоди. Во неодамна спроведено лонгитудинално истражување кое се обидува да ги појасни причините за контрадикторните резултати (Dore et al., 2020), утврдено било дека односот меѓу развојот на овие вештини кај деца на возраст од 6 до 8 години и користењето дигитални медиуми не е линеарен, односно умерена изложеност на дигитални медиуми има најпозитивен ефект врз развојот на јазикот, додека висока изложеност, во која се активно вклучени и родителите или други возрасни нема негативен ефект врз развојот на вештините за читање и пишување. Последниот наод оди во прилог на актуелните

препораки за заедничко користење на медиумите од страна на децата и возрасните.

Во трансверзално истражување, пак, со доенчиња (Bedford et al., 2016) не била утврдена поврзаност меѓу користењето екрани на допир и развојот на јазикот. Меѓутоа, утврдено било дека пораното користење на екрани на допир е поврзано со забрзан развој на фините моторни вештини, при што овој ефект бил присутен само за активно лизгање по екранот, но не и за гледање видео содржини на уредот. Стимулативен ефект од користењето екрани на допир бил утврден и во друго неодамна објавено проспективно истражување, каде доенчињата кои повеќе користеле вакви екрани демонстрирале поразвиени способности за визуелно пребарување на просторот (Portugal et al., 2020).

Од друга страна, во подолготрајно лонгитудинално истражување (Madigan et al., 2019) било утврдено дека децата кои поминуваат повеќе време пред екрани на разни уреди на две и тригодишна возраст имале послаби постигнувања на тестови за бихевиорален, когнитивен и социјален развој на три- и на петгодишна возраст. Не била утврдена двонасочна врска (послабите развојни постигнувања да водат до зголемена изложеност на дигитални медиуми), што сугерира дека дигиталните уреди не биле користени за справување со социоемоционални тешкотии кај децата.

Наспроти тоа, во истражување спроведено со голем и репрезентативен примерок од речиси 20.000 деца, на возраст од две до пет години, насочено кон поширок осврт на домените на психичкиот развој и научната заснованост на препораките за ограничено користење на дигитални медиуми во првите години од животот (Przybylski & Weinstein, 2019), биле испитувани неколку индикатори на детската добросостојба: љубопитност, резилентност, емоционална приврзаност за возрасните кои се грижат за децата и позитивен афект. Не била утврдена значајна поврзаност меѓу зголемената изложеност на дигитални содржини (значајно подолга од препорачаната) и индикаторите на добросостојбата, меѓутоа социоекономските

и демографските фактори биле релевантни предиктори, што ја потврдува потребата од контекстуален пристап кон проучувањето на ефектите од технологијата, уште од најрана возраст.

Земени во целост, презентираниите наоди упатуваат на потреба од робустни истражувања, насочени кон интеракцијата меѓу изложеноста на дигитални содржини во разновидни социодемографски, семејни и крос-културни контексти, што ќе овозможи разбирање на траекториите на развојот во дигиталното доба (Barr, 2019).

ДИГИТАЛНИТЕ МЕДИУМИ И ПСИХОЛОШКАТА ДОБРОСОСТОЈБА

Изминатава деценија интензивно се истражува и ефектот од сè поголемиот број часови кои адолесцентите и младите возрасни ги минуваат во користење на одреден тип дигитален медиум (социјални мрежи, текстуална комуникација, електронски игри) или електронски уред (паметни телефони, таблети и компјутери). Наодите во однос на психолошката добросостојба, дефинирана доволно широко, за да ги опфати и позитивните емоционални состојби, како среќа и задоволство од животот, но и негативните состојби, како депресивност и суицидалност, навидум конзистентно укажуваат дека зголемениот број часови на дигиталните медиуми е поврзан со влошено психолошко функционирање (Twenge, 2019). Механизмите кои индиректно го овозможуваат овој евентуален каузален однос се смета дека се нарушувањето на должината и квалитетот на сонот, како и занемарувањето на комуникацијата лице-в-лице и на физичката активност. Директното влијание кое користењето на дигиталните медиуми може да го има во однос на психичката добросостојба, пак, се смета дека се должи на нагорните социјални споредби, особено доминантни на социјалните медиуми (Verduyn, 2020), но и на кибернасилството (Kowalski & Whittaker, 2015). Меѓутоа, во толкувањето на импликациите од овој однос треба да се пристапи внимателно, земајќи предвид дека ефектите не се униформни.

За некои адолесценти користењето на мобилните технологии овозможува развој на социјални и когнитивни вештини (George & Odgers, 2015), додека лонгитудиналните истражувања откриваат дека влошената психолошка добросостојба всушност претставува фактор на ризик за зголемена употреба на дигитални медиуми кај младите (Heffer et al., 2019). Покрај тоа, при примена на големи бази секундарни податоци (кои вклучуваат неколку стотици илјади испитаници) и ригорозни статистички анализи, наодите всушност укажуваат на минорен ефект од зачестеното користење на дигитални технологии во однос на добросостојбата на адолесцентите (Orben & Przybylski, 2019).

Варијабилноста на исходите во однос на психолошката добросостојба зависи и од причините и начинот на користење на платформите за социјално вмрежување, а не само од зачестеноста или времетраењето на нивната употреба. Имено активното, наспроти пасивното користење на социјалните дигитални медиуми е поврзано со подобро психичко функционирање, иако важен фактор се и содржините со кои активно или пасивно младите стапуваат во интеракција. На пример, пасивно разгледување на лични, особено визуелни содржини, има попозитивен ефект, отколку директна интеракција со содржини објавени од познаници/пријатели или т.н. инфлуенсери. Притоа, овие ефекти се поврзани и со одредени диспозициски тенденции, како што е потребата од добивање социјален фидбек (Burnell et al., 2020).

Покрај тоа, дигиталниот социјален контекст не би требало да се проучува исклучиво како рефлексивна на искуствата на адолесцентите во офлајн опкружување. Напротив, социјалните медиуми овозможуваат трансформација на врсничките односи, но и на поширокиот спектар развојни искуства на адолесцентите. Од перспектива на трансформационата теориска рамка (Nesi et al., 2018) социјалните медиуми претставуваат нов психосоцијален контекст кој има седум уникатни особини: асинхроност, трајност, јавност, достапност, отсуство на интерперсонални знаци, мерливост и визуелност. Интеракцијата на овие особини може да ги трансформира врсничките

односи на младите на најмалку пет начини: да ја зголеми зачестеноста и итноста на интеракциите, да го зголеми интензитетот на искуствата, да ја измени природата на врсничките размени поради начинот на нивно перципирање или доживување, да создаде можности за нови и/или компензаторни однесувања. Оваа нова теориска перспектива не цели кон предефинирана категоризација на исходите од трансформираниите искуства како поволни, штетни или неутрални, туку овозможува нијансиран пристап кон разбирањето на варијациите во ефектите од различните типови интеракција кои доминираат во дигиталното социјално опкружување на младите.

Конечно, во обемна мета-анализа на крос-културни наоди од 93 истражувања спроведени во 23 земји, во кои како испитаници доминирале адолесценти (Liu et al., 2019), утврдено било дека телефонската и текстуалната дигитална комуникација се позитивно поврзани со психолошката добросостојба, додека користењето на социјалните платформи за вмрежување и играњето игри на интернет се негативно поврзани со неа. Со оглед на варијабилноста на мерките преку кои била испитувана добросостојбата (анксиозност, депресивност, осаменост, стрес, самодоверба, задоволство од животот), утврдените ефекти, иако значајни, биле очекувано ниски. Меѓутоа, конзистентно укажуваат дека кога дигиталните медиуми стимулираат социјална интеракција во рамки на интимни интерперсонални односи имаат позитивен ефект, а ја нарушуваат добросостојбата кога попречуваат или елиминираат таква интеракција. При разложување на ефектите од користењето социјални медиуми, се покажало дека нивната употреба била позитивно поврзана со добросостојбата кога овозможувала блиска социјална интеракција или разонода, а во помал степен и кога овозможувала себепрезентирање. Најголема, но негативна поврзаност била утврдена меѓу пасивното конзумирање содржини на социјалните медиуми и психолошката добросостојба. Ваквите наоди се во согласност со теоријата на богатство на медиумите и хипотезите за стимулација наспроти преместување на социјалните интеракции.

ДИГИТАЛНА СОЦИЈАЛНА ИНТЕРАКЦИЈА

Формирањето и одржувањето на социјалните односи во виртуелно опкружување е уште една тема која предизвикува зголемен истражувачки интерес во повеќе области на психологијата. На пример, поради разликите кои постојат во комуницирањето онлајн наспроти лице-в-лице, полемики се водат во однос на прашањето дали луѓето го откриваат своето вистинско јас на социјалните медиуми или презентираат идеализирана, односно социјално пожелна верзија на себе. Во осврт кон феномените на самооткривање и себепретставување, Шлосер (Schlosser, 2020) поаѓа од пет специфични карактеристики на онлајн комуникацијата. Анонимноста и отсуството на невербални знаци се смета дека го поттикнуваат самооткривањето, додека асинхроноста, како и бројноста, структурата и фидбекот од публиката го поттикнуваат себепретставувањето. Меѓутоа, и во оваа сфера наодите не се конклузивни. Точно е дека анонимноста го олеснува откривањето на себеси, особено на аспекти од идентитетот кои се општествено маргинализирани или стигматизирани, но во услови на поттикнување снижена јавна и приватна свест за себе, може да води и до себепретставување. Отсуството на невербални информации, исто така, може да го олесни себепретставувањето, но тоа да биде во функција на импресијата што индивидуата сака да ја пренесе на другиот (што всушност е одраз на себепретставувањето). Асинхроноста на онлајн комуникацијата овозможува поголем контрола врз начинот на презентирање на себеси, иако не е неопходен услов за ревидирано и нереалистично себепретставување. Побројната и разнолика публика со која комуницираме онлајн, исто така, е фактор кој детерминира наклонетост кон социјално прифатливо претставување на себеси. Конечно, токму повратните информации од публиката кои во социјалните медиуми се јавни и мерливи, поттикнуваат презентирање на себеси на начин што ги зголемува можностите за добивање позитивен фидбек, без драматично отстапување од реалноста. Овие особини на социјалната интеракција онлајн објаснуваат зошто е подоминантно себепретставувањето

на социјалните медиуми, отколку самооткривањето, иако крос-културната варијабилност не е опсежно истражувана.

Дел од истражувањата се насочени кон ефектот од онлајн технологиите (интернетот, социјалните медиуми и виртуелната реалност) на социјабилноста (препознавањето емоции кај другите, емпатијата, заземањето различни ментални перспективи и емоционалната интелигенција). Емпириските наоди кои засега не се конклузивни, упатуваат на сложен однос, при што онлајн технологиите се поврзани со три типа промени во социјабилноста, кои зависат од можноста за продлабочување на разбирањето на туѓите мисли и чувства (Waytz & Gray, 2018). Имено, тие ја подобруваат социјабилноста кај луѓе кои веќе имаат продлабочени и блиски социјални односи офлајн, како и во околности кога продлабочена интерперсонална размена не е возможна офлајн. Од друга страна, негативен ефект е утврден кога површната социјална интеракција онлајн станува замена за подлабок однос офлајн.

Во слична насока се и наодите од истражувањата за осаменоста и користењето онлајн технологии. Резултатите, повторно, не се конзистентни, но преовладува претпоставката за двонасочен и динамичен однос меѓу осаменоста и користењето на интернетот (Nowland et al., 2017). Имено, кога интернет-комуникацијата се користи за зајакнување на постоечки социјални врски или формирање нови пријателства, тогаш тоа има позитивен ефект во однос на осаменоста. Меѓутоа, кога оваа технологија се употребува во функција на бегство или повлекување од неповолните исходи од социјалната интеракција, тоа е поврзано со зголемена осаменост. Од друга страна, пак, состојбата на осаменост ги детерминира причините поради кои луѓето ги користат дигиталните медиуми. Поточно, осамените луѓе се склони да го користат интернетот токму за пасивна социјална интеракција, како замена за контакт во физичко опкружување. Идните истражувања се препорачува да се фокусираат на дистинктивните исходи од хроничната наспроти адаптивната, минлива осаменост, како и на улогата на личносните диспозиции.

Конечно, кибернасилството е уште еден актуелен проблем во оваа сфера. Интернетот ги мултиплицира можностите за социјално поврзување, добивање и давање социјална поддршка, но истовремено претставува опкружување во кое се мултиплицира и ризикот за интерперсонална виктимизација (Kowalski & Whittaker, 2015; Patel & Roesch, 2020). Феномените на деиндивидуација и дезинхибиција во интернет-просторот се механизми преку кои се објаснува склоноста на луѓето во услови на анонимност да се однесуваат различно од тоа како би постапувале во физичко опкружување (Lowry et al., 2016). Киберпросторот, истовремено, ја зголемува и нерамнотежата во моќта меѓу извршителите и жртвите токму поради (перципираната) анонимност и можноста за репетитивност на агресивниот чин. Покрај тоа, поради анонимноста луѓето често не ги сведочат негативните последици од своето однесување, што ја намалува и можноста за емпатиски одговор или каење. Досегашните истражувања кои се фокусирале на личности, демографски и ситуационски фактори, упатуваат на широк обем психолошки исходи поврзани со изложеноста, но и со извршувањето на овој вид индиректно насилство. Меѓутоа, неопходни се концептуално усогласување и лонгитудинални истражувања за порафинирано разбирање како основа за ефективни превентивни и интервентни практики.

ТЕХНОЛОГИЈАТА И ОБРАЗОВАНИЕТО

Литературата посветена на ефектите од дигиталните технологии на аспекти од образованието, исто така, не е поштедена од спротиставени наоди. Наспроти докажаните поволни исходи од интегрирањето на технологијата во процесите на учење и поучување, не се малубројни ниту доказите за детриментални ефекти. Неодамнешен осврт кон оваа област (Haddington, 2017) упатува дека истражувањата се главно насочени кон две широки сфери: врската меѓу користењето социјални мрежи и академските постигнувања, и влијанието на дигиталната технологија врз помнењето. Но, поголемиот број истражувања се однесуваат на период од адолесценцијата кога

мозочните структури и функции интензивно се развиваат, така што неопходно е внимателно толкување на импликациите од емпириските наоди. Во однос на зачестеното и/или подолготрајно користење на социјалните мрежи, одредени наоди откриваат дека тоа е поврзано со одложување на академските обврски, неефективни вештини за управување со времето и понизок академски успех. Од друга страна, некои истражувања покажуваат дека користењето на социјалните мрежи може да води до подобрување во клучни когнитивни процеси и способности, како што се работната меморија и вербалните способности, токму поради специфичностите на опкружувањето кои овозможуваат своевиден ефект на тренинг на овие процеси (интегрирање на вербални и визуелни податоци преку процесите на егзекутивна контрола). Чести се и наодите кои укажуваат дека дигиталните технологии, како неминовен придружник на образовните процеси, значајно го одвлекуваат вниманието на учениците и студентите, што последователно предизвикува дефицити во постигнувањата (Dontre, 2020). Од повеќето теориски објаснувања, најчесто овие наоди се толкуваат преку претпоставката за натпревар меѓу когнитивните ресурси при извршување повеќе задачи одеднаш (Risko et al., 2013). Во слична насока се и наодите од истражувањата за честа промена на задачите, односно неможноста да се задржи вниманието на образовниот материјал, поради дистракторниот ефект на технологијата.

Меѓутоа, дигиталните технологии, сè почесто се користат токму за различни образовни цели (Bernacki et al., 2020a, Mayer, 2019). Повикувајќи се на експертски консензуален избор на шест технолошки иновации кои може да се користат во различни високообразовни контексти и академски домени, Кромптон и нејзините соработници (Crompton et al., 2020) се осврнуваат на психичките процеси вклучени во примената на адаптивни технологии за учење, вештачка интелигенција, аналитика насочена кон академскиот успех, подобрување на инструкцискиот дизајн и дизајнот на корисничкото искуство во педагогијата, отворените образовни ресурси и технологии базирани на виртуелна, аугментирана или хибридна реалност.

Увидот што овие автори го нудат во психичките процеси кои креаторите на новите технологии целат да ги активираат, а професорите и студентите ги користат при нивно имплементирање, упатува на неопходноста од продлабочено разбирање на спектарот когнитивни, афективни и социјални процеси на кои се темели ефективност на учењето и поучувањето. Оттука, единствено континуираните емпириски истражувања, спроведени од интердисциплинарни тимови, при развојот и по усвојувањето на технологиите, а кои ги интегрираат психолошките теории за учењето, овозможуваат нивна научно заснована примена и следење на академските исходи (Bernacki et al., 2020b).

Конечно, сензитивноста за предностите и можните слабости на технолошки поддржаното образование, може едноставно да ја илустрираме и со наодите од неодамна објавено невронаучно истражување кое од развојна перспектива ја спредува улогата на рачното пишување и цртање со чукањето на тастатура, а во однос на процесите на сензомоторна интеграција (Ose Askvik et al., 2020). Согласно со претходни прелиминарни истражувања, наодите зборуваат за дистинктивни сензомоторни процеси кои се одвиваат во мозокот при трите задачи, и кај деца и кај возрасни. Притоа, рачното пишување стимулира најсложена неврална активност, визуелномоторна координација и кинестетички фидбек, како неопходни предуслови за другите процеси на оптимално учење, додека кај чукањето на тастатура не биле утврдени такви обрасци на мочозна активност. Оттука, истражувачите потсетуваат дека дигитализирањето на образованието од самиот почеток, не треба да значи занемарување на развојот на вештините за рачно пишување или целосно исклучување на пишувањето во подоцнежните стадиуми.

ИДНИНАТА НА РАБОТАТА

Касио и Монтелегре (Cascio & Montealegre, 2016) посочуваат пет технологии кои имаат глобален трансформирачки ефект

врз бизнисот, но и начинот на работа во организациите: мобилна и компјутерска технологија во облак, големи бази на податоци и машинско учење, сензори и интелигентно производство, напредна роботика и дрoнови, и технологии за чиста енергија. Овие иновации ги нарекуваат предвесник на нов стадиум во дигиталната ера, заснован на сеприсутноста на компјутерската технологија. Осврнувајќи се на нивниот дисруптивен потенцијал, посочуваат дека технолошкиот напредок создава неускладеност меѓу типовите вештини кои работодавачите ги бараат и оние со кои располага постоечката работна сила; постои тенденција голем број работни задачи кои сега ги извршуваат луѓе да бидат извршувани од роботи или дигитални агенти до 2025 година; одредени работни места може целосно да исчезнат како резултат на структурни промени во економијата, од една страна, додека од друга, иновациите истовремено создаваат нови работни места и нови индустрии.

Како концептуален водич во разбирањето на потенцијалните исходи од имплементирањето нови технологии во работата, Касио и Монтелгре се повикуваат на теоријата на самодетерминираност. Следствено, технологија наменета за подобрување на работните можности на луѓето, треба да поттикува интринзична мотивираност и добросостојба, да ја подобрува продуктивноста, да ги зголемува задоволството од работата, посветеноста на организацијата и граѓанското однесување кај вработените. Наспроти тоа, опресивен ефект предизивува технологија која го попречува задоволувањето на базичните психолошки потреби за автономија, компетенција и поврзаност, што последователно води до вознемиреност, демотивираност и контрапродуктивно однесување на работното место.

Осврнувајќи се на проширената автоматизација во работењето и трансформирањето на работните места, Гислиери и нејзините соработници (Ghislieri et al., 2018) дискутираат уште неколку релевантни прашања од психолошка перспектива. Имено, интегрирањето на роботи и автоматизирани машини на работните места зависи од тоа колку вработените се подготвени да ги прифатат како членови на работните тимови, да

комуницираат ефективно со нив и да имаат доверба во нив, особено во услови кога се перципираат како закана по работното место, а не алатка за соработка или зголемена продуктивност. Од друга страна, неопходно е да се идентификуваат и поттикнуваат и нови начини на интеракција во работни опкружувања каде се намалува опсегот на меѓучовечки односи поради проширената примена на различни технологии. Втората сфера која е засегната од технолошкиот напредок е интегрирањето на професионалниот и личниот живот. Повикувајќи се на наоди од неодамнешни емпириски истражувања, Гислиери и соработниците укажуваат на негативните ефекти од постојаната онлајн достапност на вработените, но и на потреба да се проучи како, во т.н. четврта индустриска револуција, се менува и значењето што луѓето и го припишуваат на работата, но и исходите во однос на психичкото здравје и посветеноста на кариерата што произлегуваат од овие промени. Последно, трансформацијата на работата неминовно повлекува и трансформација на компетенциите неопходни за нејзино успешно извршување. На ова прашање е особено важно да се фокусира психологијата со цел теориски да ги дефинира, но и емпириски да ги валидира профилите на тврди и меки вештини кои ќе бидат суштински за иднината на работата

За подобро разбирање на заемната поврзаност меѓу работниците, организациите и технологијата, неопходни се, исто така, проспективни истражувања за ефектите од технологијата во однос на продуктивноста, добросостојбата и мотивацијата на работниците. Пожелно е испитување на специфични контексти и категории работници, како и примена на постоечките теориски модели за интеракцијата меѓу луѓето и роботите (на пример, унифицираната теорија на прифаќање и примена на технологијата). Други специфични сфери релевантни за истражувачката, но и применетата психолошка практика се учењето во дигитално опкружување во рамки на организациите, невродиверзитетот и посебните компетенции на работниците, моделите на индивидуална и организациска бихевиорална промена насочени кон еколошка одржливост, управување со т.н. „кариери без граници“, самостојно и флексибилно

работење на далечина (The British Psychological Society, 2017). Конечно, домен чие истражување изискува мултидисциплинарен пристап е етиката на експоненцијалните технологии, меѓу кои спаѓа вештачката интелигенција (Clauson, 2020). Проблемите кои во овој контекст се релевантни се однесуваат на правична распределба на придобивките од автоматизирана работа, изворите на лична исполнетост кога индивидуата не мора да работи, како и чување и споделување лични податоци на работното место.

СТРАВОТ НА ЈАВНОСТА ОД ТЕХНОЛОШКИОТ НАПРЕДОК

Прегледот на психолошките сознанија претставува само мал исечок од феномените кои психолозите ги проучуваат во релација со технолошките иновации. Други актуелни теми се техноференцијатата, е-родителството, персуазивноста и адиктивноста на технологијата, телеприсуството, ставовите кон технологијата, позитивните технологии, е-интервенциите и т.н. Меѓутоа, дури и ограничениот пресек на сознанија само за неколку сфери покажува дека исходите од интеракцијата меѓу луѓето и иновативните технологии се варијабилни и поврзани со поширок сплет на индивидуални и социјални фактори, а меѓу нив неминовно спаѓаат и континуираните и сложени општествени промени, како поширок контекст во кој се одвива и изучува оваа интеракција. Оттука, начинот на кој се спроведуваат психолошките истражувања и како се толкуваат емпириските наоди за јавноста е исклучително важен, затоа што може да претставува меч со две острици. Во таа насока, во осврт кон цикличното пројавување на паничен страв во јавноста кон новите технологии, Орбен (Orben, 2020) го поврзува создавањето на паниката токму со психолошки и социолошки фактори кои поттикнуваат зголемена општествена загриженост за технолошките иновации. Таа смета дека иницијалните реакции на општеството во голем дел резултираат од технолошкиот детерминизам, а се пројавуваат и развиваат под влијание на моралната паника.

Технолошкиот детерминизам се заснова на идеите дека усвоените технолошки иновации влијаат на сите сфери на општествена егзистенција, и дека тие се најважен поттикнувач на промени во општеството. Поточно, технологијата може да го менува општеството, додека општеството има занемарливо влијание врз иновациите. Во јавноста, но и кај засегнатите страни е присутно уверувањето дека технологиите имаат инхерентно позитивно или негативно влијание, кое е униформно за сите луѓе во сите животни околности. Последица на овој след на „каузална“ аргументација е поврзувањето на технолошкиот развој со тековните општествени промени, што води од загриженост до паничен страв во општата популација.

Моралната паника, односно брзиот наплив на загриженост во јавноста, поврзана со заканувачките аспекти на технологијата, кои потенцијално ги загрозуваат општествените вредности и норми, Орбен ја наведува како клучна компонента во разбирањето зошто новите технологии предизвикуваат паничен страв во јавноста, нагласувајќи ја притоа улогата на важните општествени актери (меѓу нив и научниците), кои преку начините на кои говорат за проблемите и за можните решенија, учествуваат во одржувањето на негативните ефекти од јавната паника.

Следната фаза во циклусот на паниката, која Орбен ја именува политички аутсорсинг, ја одразува заемната врска меѓу политиката и науката. Во оваа фаза паничниот страв од технологијата, од една страна, може да служи како успешен одвлекувач на вниманието на јавноста од горечки и неразрешени општествени проблеми, додека од друга, го подобрува рејтингот на политичарите кога демонстрираат подготвеност за пронаоѓање решенија за неповолните исходи од воведувањето нови технологии. Меѓутоа, потрагата по решенија тие ја „препуштаат“ на науката, преку финансирање, нарачување и реферирање на истражувања. Оваа можност за заемно задоволување на потребите на политиката, науката и општеството го стимулира напредокот и обемот на сознанија во одредени психолошки области, но често не води до очигледно ублажување на општествената загриженост. Во цикличното пројавување

на паничниот страв од технологијата, Орбен оваа фаза ја нарекува реоткривање на тркалото, затоа што ги одразува тенденциите за истражување на слични проблеми при појава на нови технологии (зависност, социјална поврзаност, насилство итн.), при што јавноста едноставно ја поместува вознемиреноста кон следната технолошка иновација и ги занемарува научните докази за тоа дека секоја следна иновација во технологијата во повеќе нешта е слична на своите претходници, отколку што се разликува од нив. Отсуството на интегративни психолошки пристапи кон технолошките иновации, кои не овозможуваат само теориско објаснување на наодите, туку го вообличуваат и поттикнуваат напредокот на оваа истражувачка област е една од причините за ова т.н. рециклирање на истражувачките проблеми. Друг важен фактор е тенденцијата кон каузално генерализирање на наодите од примената на еден тип технологија кон одредена популација во целост, занемарувајќи го фактот дека ниту една популација не реагира на идентичен начин кон одреден стимулус. Оттука, неопходен е мултидимензионален пристап во истражувањата, што ќе ја опфати двонасочната природа на интеракцијата меѓу луѓето и иновациите, откривајќи ги притоа индивидуалните разлики, но и исходите од конзумирањето различни содржини при примена на иста технологија. Концептуалната и методолошка неусогласеност резултира со немоќ доволно брзо да се обезбедат ефективни научни докази за новите технологии, кои би воделе до соодветни политики и ублажување на загриженоста во јавноста. Следната фаза од овој циклус, токму затоа Орбен ја именува отсуство на напредок-нова паника. Бавниот прогрес на научни сознанија оневозможува креирање политики засновани на научни докази, насочени кон адресирање на паничниот страв од технологијата. Во отсуство на внимателно осмислени интервенции, паниката поврзана со одреден тип технологија постепено замира при појавата на следна иновација, која истовремено поттикнува нов циклус на вознемиреност, политички аутсорсинг и бран на научни истражувања.

Поаѓајќи од препоставката дека креирањето нови технологии не е секогаш примарно насочено кон општото добро, Орбен ја нагласува неминовноста од зголемување на разбирањето, но и регулирањето на технолошкиот развој од страна на академската јавност и креаторите на политиките. Истражувачите од различни психолошки области би можеле да го прекинат репетитивниот паничен циклус преку развој на интегративни теориски парадигми, кои ќе овозможат поврзување на наодите за постарите со оние за новите технологии, но и преку забрзување на процесите кои водат до обезбедување научни докази. За втората цел, таа предлага обединета рамка за истражување на технологијата, која треба да се насочи кон пет фактори. Наместо проучување на исходите од целокупната примена на одреден вид технологија, психолошките истражувања треба да се ориентираат кон специфичен начин на примена на технологијата по кој таа се разликува од останатите технологии, како и на механизмите кои ја одредуваат нејзината уникатност. Понатаму, истражувачите треба да проучуваат интра- и интериндивидуални ефекти во рамки на одделни субпопулации, како и експлицитно да назначат како се обиделе да го контролираат ефектот од одредени индивидуални фактори, кои се претпоставува дека се поврзани со користењето на технологијата и/или со исходот од нејзината употреба. При спроведувањето проспективни истражувања, неопходно е да се наведе и теориски да се аргументира временскиот период во кој се очекува појава на мерените исходи од примената на одредена технологија. Од аспект на применливост на добиените резултати, истражувачите треба да известуваат и за големината на ефектот на утврдените наоди, како и да го протолкуваат нејзиното значење на засегнатите страни. Конечно, во случаи на трансверзални истражувања, неминовно е нагласувањето на двонасочната природа на односот меѓу индивидуите и технологијата, односно дека корелациските истражувачки нацрти не ја откриваат насоката на истражуваните ефекти. Оттука, лонгитудиналните истражувања треба да се фокусираат токму на двонасочните патеки на ефектите.

Орбен, понатаму посочува дека имплементацијата на ваква истражувачка рамка, проследена со придржување до принципите на отворената наука, ќе може значително да го забрза процесот на доаѓање до релевантни научни сознанија, да го подобри квалитетот на психолошките истражувања и да го продлабочи разбирањето на примената на новите технологии.

ТЕХНОФОБИЈА ВО ПСИХОЛОГИЈАТА

Некои автори улогата на психологијата во овој цикличен процес на јавна вознемиреност при усвојувањето технолошки иновации за масовна употреба експлицитно ја поврзуваат со страв од технологијата во рамки на самата психолошка наука (Davidson et al., 2019), изразен преку преовладувачката ориентација кон проучување на ризиците, заканите и штетните ефекти од нејзината примена. Ваквата пристрасност ги поддржува нормативните претпоставки во јавноста, а истовремено го занемарува обемот на потенцијални психолошки придобивки од социотехнолошките иновации. Аргументи за појавата на ваков ограничен пристап во психолошките истражувања, Дејвидсон и соработниците сметаат дека може да се пронајдат во повеќе психолошки теории, како на пример, теориите на социјален идентитет, социјално учење, донесување одлуки, саморегулација итн. Од друга страна, оваа тенденција за патологизирање на секојдневните искуства или однесувањето на луѓето тие ја препознаваат во повеќе области на психологијата. Поаѓајќи од должноста на психологијата да ги разбере и до одреден степен да ги предвиди и превенира проблемите кои може да произлезат од примената на нови технологии, тие сугерираат интердисциплинарен и колаборативен пристап, што ќе овозможи проширување на перспективите и прилив на сознанија од други дисциплини, пред сè, од научните и технолошки студии, комуникациските студии и управувањето со информациски системи. Во однос на истражувачките методи, ја нагласуваат потребата од дескриптивни или експлораторни истражувања со цел најнапред да се разберат

интеракциите меѓу луѓето и технологијата, а потоа да се пристапи кон проучување на нивните импликации. Тоа ќе овозможи опишување на особините на примената на разни видови технологии во различни контексти и во подолг временски период, како и следење на динамичниот и брз процес на промена и приспособување на технологиите. Овие автори сметаат дека во овој момент, психологијата нужно треба да го преиспита својот досегашен однос кон технологијата, особено затоа што станува збор за наука што се темели на методолошки иновации и извонредно е подготвена да разбере како и кога технологијата може да им помогне или да им наштети на луѓето. Од овој процес зависи и насоката на нејзиниот придонес, што тековно тие повеќе го лоцираат во одржувањето на моралната паника, отколку во информирањето на ефективни политики.

ТЕХНОЛОГИЈАТА ВО КОРИСТ НА ОПШТЕСТВОТО

Јазот меѓу ентузијазмот кон и стравот од технологијата, според Питински (Pittinsky, 2019), се продлабочува и поради недостатокот на промислено насочување на развојот на технолошките иновации во корист на општествени добра. Тој предлага повеќе критериуми во однос на кои може да се проценат социјалните придобивки од различни технологии: квалитетот на меѓучовечки односи што го овозможуваат (платформи за социјално вмрежување), можностите за економска и материјална добросостојба (роботи и вештачка интелигенција), услови за здрави животни опкружувања (паметни градови и градови), подобрување на грижата за здравјето (геномика и биотехнологија), безбедност и сигурност (кибербезбедност), пристап до културни и рекреативни активности (игри и виртуелна реалност), практика на духовни, религиозни и филозофски учења (мобилен апликации), квалитетно образование (отворени едукативни ресурси и масовни онлајн курсеви), и демократско владеење (е-влади и социјални медиуми). Оттука, технологијата што овозможува поголем обем од овие придобивки за поголем број луѓе може да се нарече технологија во корист на општеството.

Питински, понатаму, посочува дека оваа ориентација може да се препознае во неколку, заемно поврзани, особини на процесите на создавање и имплементирање на технологијата. Пред сè, воочливи се позитивни амбиции во својот напредок технологијата да се движи кон повисоки општествени добра, како што е, на пример, креирањето социјални медиуми со алгоритми кои промовираат различност наместо сличност. Неопходно е реалистично балансирање меѓу придобивките и можните ограничувања, за да се обезбеди максимална корист наспроти минимална штета од примената. Улогите и потребите на луѓето мора да бидат средиште на процесот на креирање на технологиите, притоа тие да бидат наменети и достапни за што поголем опфат луѓе, но и да имаат интергенерациски ефект. Воведувањето на вакви технологии треба да се усклади со тековните општествени околности, за да се избегнат предвремени или задоцнети ефекти и нивно неповолно влијание. Конечно, овие технологии мора да бидат подложни на приспособувања во склад со промените во индивидуалните потреби на корисниците.

Во таа насока, веројатно наједноставен начин да се аргументира критичната улога која психологијата може и треба да ја има во процесите на создавање и усвојување на широк спектар иновативни и општествено одговорни технологии е преку преглед на темите презентирани на интердисциплинарната конференција „Технологијата, умот и општеството“, која Американската психолошка асоцијација (АПА) ја организира изминативе три години (<https://tms.apa.org>), а кои илустрираат како психолошките сознанија го овозможуваат развојот на вештачката интелигенција, интернетот на нештата, виртуелната реалност, роботиката и низа други технологии чија примарна цел се токму индивидуалната и социјалната добросостојба.

ЗА ПСИХОЛОГИЈАТА И ИНОВАЦИИТЕ ОДНОВО

Очигледно, односот меѓу психологијата и иновациите е повеќеслоен. Доколку пристапиме од генеричка перспектива

и се навратиме на првично претставениот модел на создавање на иновациите, неспорен е придонесот што психологијата го дава во разбирањето и развојот на индивидуалната или групна креативност, заснован на сознанијата за когнитивните, афективните, социјалните и личносните фактори кои ги детерминираат креативните процеси. Еднакво значаен е и нејзиниот придонес кон организациските аспекти од иновациониот процес, преку разбирање и подобрување на исходите од односот меѓу индивидуалните и организациските фактори што ја овозможуваат иновацијата. Кога станува збор, пак, за колаборативно и научно засновано создавање на иновации насочени кон специфични субпопулации или општествени проблеми вклучувањето на психологијата е неминовно, затоа што овозможува разбирање на човечките потенцијали и ограничувања, ставовите, однесувањето и начините на комуникација во различни контексти, што директно го засега дизајнот, но и усвојувањето и ефективноста на иновациите. Меѓутоа, тоа само по себе не значи дека потенцијалниот научен придонес на психологијата автоматски се препознава како основен ресурс за развој на иновациите. Напротив, АПА посочува дека една многу веројатна причина за честото занемарување на психологијата е нејзиното исклучување од листата на СТЕМ дисциплини кои се примарно одговорни за технолошкиот напредок (American Psychological Association, 2010). Како основни аргументи за неопходно и конзистентно вклучување на психологијата во оваа група дисциплини, работната група што го изготвила извештајот за иднината на психологијата како СТЕМ дисциплина ги наведува и илустрира нејзиниот директен придонес кон научниот и технолошкиот развој, но и посредниот придонес кон образованието во другите СТЕМ дисциплини. Меѓу препораките кои ова тело понатаму ги дава во функција на зголемено препознавање на суштинската улога на психологијата во интердисциплинарниот и интегративен пристап кон иновациите, се посочува и потребата од едуцирање на идните психолози за одделни области од другите СТЕМ дисциплини, како и едуцирање на идните профили стучњаци од овие дисциплини за психологијата.

Неминовно, потенцијалот на психологијата делумно е засенет и од неконзистентноста на емпириските наоди и неусогласеноста на теориските концептуализации, што кај засегнатите страни неретко ја проблематизира претставата за научна заснованост на психолошките сознанија. Во контекст на проучувањето на исходите од примената на технолошките иновации, психологијата се соочува со предизвикот да ја надмине преокупираноста со застрашувачките аспекти на психологијата, да се пренасочи кон нивно понијансирано проучување, да ги искористи можностите кои за истражувачки цели ги обезбедуваат новите технологии (Griffioen et al., 2020; Jacobucci & Grimm, 2020) и претпазливо да раководи со начинот на кој комуницира за импликациите од постоечките сознанија. Актуелно, се предлага и можноста, досегашниот претежно реактивен однос на психологијата кон технолошката да се преобличи во проактивно и забрзано одговарање на општествените потреби поврзани со подемот на технолошкиот напредок, преку профилирање на засебна дисциплина (психологија на технолошката), во која на почеток би се интегрирале широкиот опфат теориски гледишта и истражувачки наоди „распрснати“ во други области, а која потоа ќе може да даде сопствен научен и апликативен придонес (Kool & Agrawal, 2016).

Независно од исходот на оваа иницијатива, од перспектива на промените што ги донесе изминатава година, поради кои голем дел од светската популација непоштено и во подолг период го пренасочи својот живот во т.н. кибер, дигитален или телепростор, и без оглед на претходно посочените ограничувања и предизвици со кои психологијата е повикана да се справи, уште повеќе се истакнува нужноста од нејзината инволвираност во евалуацијата и креирањето на иновациите. Пандемијата дополнително ги забрза процесите на иновирање, но ги повлече во нивното средиште и научните дисциплини кои досега мораа повеќекратно да ги аргументираат своите придонеси. Доколку поголем дел од приливот тековни колаборативни истражувања спроведувани од многубројни мултидисциплинарни тимови ги задоволуваат ригорозните

методолошки барања, може да се надеваме дека во постпандемскиот период тоа ќе резултира со подобрени модели на создавање и евалуација на научните сознанија, на кои понаатаму ќе се темели и трансформирањето на интердисциплинарниот пристап кон иновациите.

БИБЛИОГРАФИЈА

- Amabile, T. M., & Pratt, M. G. (2016). The dynamic componential model of creativity and innovation in organizations: Making progress, making meaning. *Research in Organizational Behavior*, 36, 157–183.
- American Psychological Association (2010). Psychology as a core science, technology, engineering, and mathematics (STEM) discipline.
- Anderson, N., Potočnik, K., & Zhou, J. (2014). Innovation and creativity in organizations: A state-of-the-science review, prospective commentary, and guiding framework. *Journal of Management*, 40(5), 1297–1333.
- Barr, R. (2019). Growing up in the digital age: Early learning and family media ecology. *Current Directions in Psychological Science*, 28(4), 341–346.
- Bedford, R., Saez de Urabain, I. R., Cheung, C. H. M., Karmiloff-Smith, A., & Smith, T. J. (2016). Toddlers' fine motor milestone achievement is associated with early touchscreen scrolling. *Frontiers in Psychology*, 7.
- Bernacki, M. L., Greene, J. A., & Crompton, H. (2020a). Mobile technology, learning, and achievement: Advances in understanding and measuring the role of mobile technology in education. *Contemporary Educational Psychology*, 60, 101827.
- Bernacki, M. L., Crompton, H., & Greene, J. A. (2020b). Towards convergence of mobile and psychological theories of learning. *Contemporary Educational Psychology*, 60, 101828.
- Burnell, K., George, M. J., & Underwood, M. K. (2020). Browsing different instagram profiles and associations with psychological well-being. *Frontiers in Human Dynamics*, 2, 585518.

- Cascio, W. F., & Montealegre, R. (2016). How technology is changing work and organizations. *Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior*, 3(1), 349–375.
- Clauson, M. (2020). The future of work. In B. J. Hoffman, M. K. Shoss, & L. A. Wegman (Eds.), *The Cambridge Handbook of the Changing Nature of Work* (1st ed., pp. 555–582). Cambridge University Press.
- Crompton, H., Bernacki, M., & Greene, J. A. (2020). Psychological foundations of emerging technologies for teaching and learning in higher education. *Current Opinion in Psychology*, 36, 101–105.
- Davidson, B. I., Ellis, D. A., Bowman, N. D., Liveley, G., Shaw, H., Przybylski, A. K., & Levine, M. (2019). *Avoiding irrelevance: The manifestation and impacts of technophobia in psychological science* [Preprint]. PsyArXiv.
- Dore, R. A., Logan, J., Lin, T.-J., Purtell, K. M., & Justice, L. (2020). Characteristics of children's media use and gains in language and literacy skills. *Frontiers in Psychology*, 11, 2224.
- Dontre, A. J. (2020). The influence of technology on academic distraction: A review. *Human Behavior and Emerging Technologies*, hbe2.229.
- George, M. J., & Odgers, C. L. (2015). Seven fears and the science of how mobile technologies may be influencing adolescents in the digital age. *Perspectives on Psychological Science*, 10(6), 832–851.
- Ghislieri, C., Molino, M., & Cortese, C. G. (2018). Work and organizational psychology looks at the fourth industrial revolution: How to support workers and organizations? *Frontiers in Psychology*, 9, 2365.
- Griffioen, N., van Rooij, M., Lichtwarck-Aschoff, A., & Granic, I. (2020). Toward improved methods in social media research. *Technology, Mind, and Behavior*, 1(1).
- Gueron-Sela, N., & Gordon-Hacker, A. (2020). Longitudinal links between media use and focused attention through toddlerhood: A cumulative risk approach. *Frontiers in Psychology*, 11, 569222.
- Hadlington, L. (2017). Technology and education. In *Cybercognition* (pp. 125–142). SAGE Publications Ltd.
- Heffer, T., Good, M., Daly, O., MacDonell, E., & Willoughby, T. (2019). The longitudinal association between social-media use and depressive symptoms among adolescents and young adults: An empirical reply to Twenge et al. (2018). *Clinical Psychological Science*, 7(3), 462–470.
- Jacobucci, R., & Grimm, K. J. (2020). Machine learning and psychological research: The unexplored effect of measurement. *Perspectives on Psychological Science*, 15(3), 809–816.
- Kool, V. K., & Agrawal, R. (2016). *Psychology of Technology*. Springer International Publishing.

- Kowalski, R. M., & Whittaker, E. (2015). Cyberbullying: Prevalence, causes, and consequences. In L. D. Rosen, N. A. Cheever, & L. M. Carrier (Eds.), *The Wiley Handbook of Psychology, Technology, and Society* (pp. 142–157). John Wiley & Sons, Ltd.
- Liu, D., Baumeister, R. F., Yang, C., & Hu, B. (2019). Digital communication media use and psychological well-being: A meta-analysis. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 24(5), 259–273.
- Lowry, P. B., Zhang, J., Wang, C., & Siponen, M. (2016). Why do adults engage in cyberbullying on social media? An integration of online disinhibition and deindividuation effects with the social structure and social learning model. *Information Systems Research*, 27(4), 962–986.
- Madigan, S., Browne, D., Racine, N., Mori, C., & Tough, S. (2019). Association between screen time and children's performance on a developmental screening test. *JAMA Pediatrics*, 173(3), 244.
- Mayer, R. E. (2019). Computer games in education. *Annual Review of Psychology*, 70(1), 531–549.
- McHarg, G., Ribner, A. D., Devine, R. T., & Hughes, C. (2020). Screen time and executive function in toddlerhood: A longitudinal study. *Frontiers in Psychology*, 11, 570392.
- Nesi, J., Choukas-Bradley, S., & Prinstein, M. J. (2018). Transformation of adolescent peer relations in the social media context: Part 1—A theoretical framework and application to dyadic peer relationships. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 21(3), 267–294.
- Nowland, R., Necka, E. A., & Cacioppo, J. T. (2018). Loneliness and social internet use: pathways to reconnection in a digital world? *Perspectives on Psychological Science*, 13(1), 70–87.
- Orben, A. (2020). The Sisyphean cycle of technology panics. *Perspectives on Psychological Science*, 15(5), 1143–1157.
- Orben, A., & Przybylski, A. K. (2019). The association between adolescent well-being and digital technology use. *Nature Human Behaviour*, 3(2), 173–182.
- Ose Askvik, E., van der Weel, F. R. (Ruud), & van der Meer, A. L. H. (2020). The importance of cursive handwriting over typewriting for learning in the classroom: A high-density EEG study of 12-year-old children and young adults. *Frontiers in Psychology*, 11, 1810.
- Patel, U., & Roesch, R. (2020). The prevalence of technology-facilitated sexual violence: A meta-analysis and systematic review. *Trauma, Violence, & Abuse*, 152483802095805.
- Pittinsky, T. L. (2019). Technology for society. In T. L. Pittinsky (Ed.), *Science, Technology, and Society* (1st ed., pp. 253–262). Cambridge University Press.

- Portugal, A. M., Bedford, R., Cheung, C. H. M., Gliga, T., & Smith, T. J. (2020). Saliency-driven visual search performance in toddlers with low- vs high-touch screen use. *JAMA Pediatrics*.
- Przybylski, A. K., & Weinstein, N. (2019). Digital screen time limits and young children's psychological well-being: Evidence from a population-based study. *Child Development, 90*(1).
- Risko, E. F., Buchanan, D., Medimorec, S., & Kingstone, A. (2013). Everyday attention: Mind wandering and computer use during lectures. *Computers & Education, 68*, 275-283.
- Schlosser, A. E. (2020). Self-disclosure versus self-presentation on social media. *Current Opinion in Psychology, 31*, 1-6.
- The British Psychological Society (2017). The changing workplace. *The Psychologist, 30*, 20-29.
- Twenge, J. M. (2019). More time on technology, less happiness? Associations between digital-media use and psychological well-being. *Current Directions in Psychological Science, 28*(4), 372-379.
- Verduyn, P., Gugushvili, N., Massar, K., Täht, K., & Kross, E. (2020). Social comparison on social networking sites. *Current Opinion in Psychology, 36*, 32-37.
- Waytz, A., & Gray, K. (2018). Does online technology make us more or less sociable? A preliminary review and call for research. *Perspectives on Psychological Science, 13*(4), 473-491.

ФИЛОЗОФИЈАТА И ИНОВАЦИЈАТА

МАРИЈА ТОДОРОВСКА

*Нема да ѝ респондеме со истражување
И крајот на сета наша истражувања
Ќе биде да сѝ асаме кај што сме пошле
И да ѝ оспознаеме местото за првпат
Т. С. Елиот, Четири квартета*

ФИЛОЗОФИЈАТА ВО ОСНОВАТА НА ИНОВАЦИЈАТА

Прашањата за основата и суштината на сето постоечко, за природата и можностите на познанието, за позицијата на човекот во светот, за творештвото, верувањето, вредностите, смислата на историјата, поентата на човековото организирање, се филозофски прашања. Основата на прашањата на општествените, природните, био-медицинските и информатичките науки и технологии, е исто така филозофска. Без способноста за филозофско мислење не би имало љубопитство, чудење, сомневање, комуникација, не би постоело прашањето „зошто воопшто нешто, а не ништо?“, односно прашањето „зошто?“. Основната задача на филозофијата е да поставува прашања кои водат кон нови прашања, а со тоа да поттикнува чудење и сомневање, да води кон нови перспективи и иновативни пристапи на познанието и дејствувањето.

Филозофијата ѝ пркоси на монотоната навикнатост на секојдневниот свет. Постојано обидувајќи се да проникне во сите нешта, филозофијата е во основата на секое непомирување со состојбата на нештата. „Во ред“, вели оној кој мисли филозофски, „ова нешто е такво, но зошто е такво?“. „Зошто и како станало такво? Со каква цел? Со кои последици? А што ако не е токму такво?“. Иновацијата е во основата на секое „А што ако

не...?/А зошто да не...?". Иновацијата има филозофска основа, филозофијата има иновативна природа. Тие секогаш одат заедно.

Прашањата за статусот, смислата и значењето на што било во која било област (дисциплина) се есенцијално филозофски прашања. Со тоа, секој пристап на откривање, воведување, интерпретирање и антиципирање во останатите дисциплини има корен во основното филозофско запрашување. Иновацијата во сите останати области е филозофски мотивирана од, односно се темели на, филозофско прашање „зошто?“ (или „зошто воопшто (x)?“), односно „а што ако (x)“?. Логичките закони, когнитивните процеси, методите на разбирање на вистинитосните вредности, методите на одлучување, унапредувањето на можностите на познанието и на осмислувањето на светот, а со тоа и на интервенирањето врз стварноста, се филозофски. Научниот метод е, во основата, филозофски метод.

Филозофското прашување, чудење, и стремење кон одговори (и кон нови прашања), се во основата на човековата потреба да се спознава себеси и да се организира во заедница, во основата на културата, религијата, култот, метафизиката, уметноста, правото, политиката, научниот прогрес, на создавањето на парадигми и нивното пресвртување, создавањето на вредности и нивното превреднување, трагањето по решенија и враќањето кон изворите. Филозофијата е подлежачка на секој интелектуален потфат на разбирање, трансформирање, и подобрување на која било сфера од реалноста.

Со тоа што филозофијата е во основата на секој процес на иновативно мислење, и на секој потфат на иновативно дејствување, не треба да се смета дека на или во филозофијата е потребна иновацијата, за филозофијата да може да им парира на природните, био-технолошките и социјалните науки. Иновацијата е нужно поврзана со филозофијата, затоа што филозофијата е *par excellence* иновативна во најполната смисла на зборот. Секоја иновација е произлезена, или поттикната, од филозофијата, и тоа не само затоа што науките потекнуваат од

филозофијата, туку затоа што методите на филозофско чудење се движечката сила на иновацијата.

Сепак, истражувањето на врската на филозофијата и иновацијата, надвор од оваа очигледна основна методолошка меѓузависност, не е едноставно. Речиси и да не постојат извори што се однесуваат на односот на филозофијата и иновацијата, а да не се поврзани со биоетичките проблеми на (не)одговорноста во научните истражувања, или со флукутирачката област на филозофијата на менаџерството, во чии рамки изворите се исто така скудни. Потребата за иновација е клучна за човековиот напредок.

Иновацијата често се поврзува со науката. Науката е интерпретативна и антиципаторска: таа го толкува светот; воведува, предвидува и променува. И филозофијата го прави тоа, но во постојано авторефлексивно, субверзивно дејствување. Филозофијата ја претставува рационалната подлога на научниот потфат, и служи како мета-рамниште на науките. Всушност, во првата инстанција кога некој ќе рече „науката не е филозофија, затоа што науката ... [експликација на природата, целта и смислата на науката], тој веќе филозофира. Науките не размислуваат за сопствените смисла и цел, филозофијата го прави тоа за нив.“

Иновацијата и несогласувањето одат заедно, како поради долготрајниот и чест отпор кон иновацијата, и оспорувањето на нејзиното значење (се работи за несогласување со потребата за иновирање, и методите и последиците на иновацијата), така и поради тоа што иновацијата подразбира несогласување со нешто, во смисла на тоа дека се стреми да воведи нешто ново, радикално изменета, нова ситуација, или да постигне нова состојба, која е всушност променета, поправена, подобрена претпоставка состојба. Несогласувањето е присутно и неопходно во филозофијата. Иновацијата подразбира дивергирање од воспоставеното, востановеното, прифатеното, затоа што тргнува од филозофските прашања „зошто?“, „зошто не?“ и „што ако...?“. Филозофијата и иновацијата пристапуваат со

сомнеж на постоечкото, и со желба за промислување, анализирање, интервенирање, трансформирање.

Во овој текст ќе бидат разгледани неколку прашања за изворите, предметот, целта и напредокот во филозофијата, како еден вид на најосновен вовед во тоа што значи да се говори за филозофијата, и што значи да се размислува филозофски. Покрај тоа, ќе бидат изложени концепциите на Макијавели за иновацијата во политиката, концепциите за напредокот на науката и за иновацијата според Бејкон; концептот за пресвртувањето на парадигмите во постигнувањето на научните револуции, и взаемната врска на традицијата и иновацијата според Кун.

ЧУДЕЊЕТО И ОДБИВАЊЕТО ДА СЕ ПРИФАТИ НАВИКНАТОСТА НА СВЕТОТ СПОРЕД ЈАСПЕРС

Изворите на филозофијата и почетокот на филозофијата не се еквивалентни. Секако дека филозофијата започнала да се развива како методичко мислење благодарение на изворите, односно поводот за, или предметот на таквото мислење, но способноста за филозофско мислење не значи автоматски и изградена, систематична, авторефлексивна дисциплина. Митското мислење, најраната форма на протометафизичка настроеност на човекот, има филозофска заднина, но нема филозофски израз и развој. Соодветно е почетокот на филозофијата да се лоцира пред околу две илјади и петстотини години, при мислителите од Милетската школа, кои први експлицитно филозофски се запрашале за основниот принцип на светот, за природата на подлежаечкото, за градбата на стварноста. Филозофијата, значи, има историски почеток, а потоа, низ различните културни традиции, школи, правци, поминува низ акумулација на ставови и на системи, нивно надминување, (привремено) напуштање, отфрлање, или надоградување и пролабочување.

Во неодминливиот осврт на Јасперс (Jaspers) кон изворите на филозофијата, тој идентификува четири почетни точки на

филозофско размислување: чудењето, сомневањето и граничните ситуации како движечки сили за човековото истражување во себе, и комуникацијата. Преку изворот се добива смислата на сегашната филозофија, смета Јасперс, и преку него се разбира филозофијата од минатото.

Чудењето ги произведува запрашувањето и увидот во нештата. Човековиот сомнеж во познанието со кое се стекнал произведува критичко испитување и доведува до јасна сигурност; чувствата на стравопочит или на зафрленост водат кон тоа човек да испитува во самиот себе, пишува Јасперс (Jaspers, 1989, 16). Идејата за чудењето како извор на филозофијата е од Платон (од испитувањето на вселената се појавила филозофијата); и од Аристотел (од чудењето луѓето почнувале и почнуваат да филозофираат, најпрвин за очигледните тешкотии, потоа, малку по малку, за тешкотиите на поважните теми, како феномените на ѕвездите или создавањето на светот). Чудењето води кон потребата за знаење, преку него се станува свесен за недостатокот на знаење, но не за да се задоволи некаква општа потреба, туку кон знаење поради самото знаење. Јасперс нагласува дека од одговорите што се добиваат при иницијалното чудење, не треба да се очекува профит, туку интринсично задоволување (ако се следи неговата претходна изјава, тогаш ова задоволување не е на некаква акутна практична потреба, туку потребата да се има ново знаење).

Штом се задоволат чудењето и восхитот за знаењето за она што е, се јавува сомнеж, продолжува Јасперс. Може да се имаат бројни и разновидни увиди, но доколку се примени критичко испитување, ништо не е сигурно (Jaspers, 1989, 17). Сетилните перцепции зависат од нашите сетилни органи, што значи дека мамат, во смисла на тоа дека не коинцидираат со она што постои по себе надвор од познавателниот субјект, од оној кој перципира. Нашите категории се наши категории – од нашето, човечко познание (ова ќе биде споменато и во контекст на идентификувањето на идолите кај Бејкон). Категориите се заплеткуваат во „безнадежни контрадикции“, определува Јасперс, и насекаде едни искази се спротивставуваат на

други искази. Во филозофското напредување, сомнежот мора радикално да се применува на сè. Ова води кон прашањето за тоа каде има точка на сигурност која го надминува сиот сомнеж и издржува пред секаква критика (како Декартовото „мислам, значи сум“, на пример).

Како трет извор на филозофијата Јасперс ги идентификува граничните ситуации – оние ситуации што не може да бидат одбегнати или променети, оние во кои директно и безмилосно стануваме свесни за нужноста или случајноста на стварноста. Тоа се неизбежните реалности во релација со кои човековиот живот може да стане навистина значаен. Во секојдневниот живот го игнорираме неминовното постоење на ваквите ситуации, небаре заборавајќи дека мора да се умре, дека носиме некаква вина, и дека сме на милост и немилост на случајноста. Кон граничните ситуации реагираме или преку нивно затскривање, или навистина ги сфаќаме, потполно: преку очај и повторно раѓање стануваме она што сме, преку промена на нашата свесност за постоењето. Доколку успееме да го надминеме очајот што го предизвикуваат, таквото искуство го изострува умот: заканата под која сфаќаме дека живееме, нè поттикнува да бараме сигурност (Jaspers, 1989, 19-20).

Затоа луѓето очекуваат совладувањето на природата и заедништвото со другите луѓе да им го гарантираат постоењето. Човекот добива моќ врз природата, за да ја принуди да му служи, преку науката и технологијата се труди да ја направи природата предвидлива, нешто на што ќе може да се потпре. Но, во доминацијата врз природата, додава Јасперс, постои елемент на непресметливост, што претставува постојана закана, и на крајот секогаш доаѓа неуспехот: што и да правиме, староста, болеста, страдањето и смртта не може да се отстранат. Јасперс пишува дека на природата што сме ја скротиле може да се потпре само во изолирани случаи, додека во целина, тоа не е изводливо.¹ Луѓето се здружуваат во заедници за

¹ Под ова веројатно мисли на природата изедначена со светот во кој сме, и врз кој интервенираме. Доколку консеквентно се следи линијата на неизбежноста, меѓутоа, староста, болеста и смртта се

да ја ограничат, и конечно, укинат бесконечната борба на сè против сè, се обидуваат да постигнат безбедност низ меѓусебното помагање.

Јасперс не ја споменува иновацијата, но ова е една од изворните точки на потребата за иновирање – физиолошката инсуфициентност нè принудува да се здружуваме, да домаќинуваме, да изработуваме и да користиме алатки (или, во денешно време, и апликации), да влијаеме колку што е можно врз нашите околности, да се одржиме, да преуспееме. Одржувањето на космос, а не хаос, суштинско за безбедноста и добросостојбата на луѓето, не би било можно доколку не би се иновирало во митологијата, религијата, обичајното право, јазикот, комуникацијата, односно општо во културата, а со тоа и во науката, практиката, технологијата.

Трите главни извора на филозофијата не може да функционираат доколку нема комуникација меѓу луѓето, нагласува Јасперс. Низ целата историја постои очигледна врска меѓу човек и човек, во стабилните заедници, во институциите, и во општите идеи. Понатаму Јасперс навлегува во мошне песимистички осврт кон неговото совремие, дезинтеграцијата на заедништвото и проблемот на недоволната, или неуспешната комуникација. Не мора да се изложува духот на неговото време и да се резимираат неговите мрачни предвидувања (Jaspers, 1989, 21-22), за да се подвлече дека ништо не може да се развие и да се одржи безбедно (практичните постигнувања или апстрактните филозофски идеи) без да има автентична комуникација меѓу луѓето. Секако дека и сега, кога користиме начини на комуникација што Јасперс не можел да ги предвиди, демне постојаната опасност на не(до)разбирање, и постојаната потреба за чиста, автентична комуникација со почит.

исто така очекуван дел од, односно консеквенција на, нашата животинска, човечка природа. Во оваа смисла, нема непресметливост или неочекуваност, очајот секако ќе дојде.

ПРЕДМЕТОТ НА ФИЛОЗОФИЈАТА СПОРЕД ФИНК

Финк образложува зошто е тешко да се определи поентата на филозофијата, односно нејзината историја и нејзиниот предмет. Науките како математиката поминуваат низ историја. Во математиката секогаш го има сегашното знаење – тоа е вкупноста на валидните теореми и отворената состојба на проблемите кои произлегуваат од веќе познатите празнини во теоремите. Актуелното знаење, објаснува Финк, е систематската поврзаност на сите партикуларни теореми, поврзаност на основата. Теориите се однесуваат една кон друга во однос на дополнување наспроти севкупната теорија. Математичкото истражување завршува со резултати, и секогаш нови резултати. Теоретските постигнувања се она што истовремено влегува во состојбата на науката и непрестајно ја трансформира (во некаква нова состојба), низ карактер на напредок. Новите достигнувања се надоградуваат врз важењето на дотогашните, тие се темелат во нив. Старите важечки достигнувања можеби се сметаат за непотполни, едностранни теории, но тие остануваат, конечно дополнети и усовершени заедно со новите, во единството на заедничкото важење.

Така, елаборира Финк, истражувањето ја има живата традиционалност на постојаното понатамошно градење на објективното спознајно единство на теоријата која се изградува, настанувајќи низ текот на историјата. Претходните степени се, при тоа, пред-степени, или пак заблуди, кои може да бидат (едвај) од некаков второстепен историски интерес. Духовната смислена творба „математика“ не е само историски одигрувачки подвижен развој на духовните смислени достигнувања кон секогаш новите достигнувања, туку континуирана синтеза на сите достигнувања кои ја сочинуваат вкупноста на науката во нејзината сегашна состојба, која, пак, е претпоставка на важењето за сите следни стекнувања на познание. Оваа темелна карактеристика на унапредливоста на математиката е најтесно поврзана со нејзината објективна „научливост“ и „поучливост“ (во смисла на тоа дека може да се научи и може

да се поучи), со можна поделба на трудот во неа, и со заменливост на секој кој спознава. Ова се точки кои на сите науки им се заеднички, иако на различни степени (Fink, 1998, 10-11).

Филозофијата не напредува, таа нема некаква сегашна состојба како единство на објективната вкупна теорија. Финк разгледува дали филозофијата е пониско од науката, и дали има некаков недостаток. Можеби напредокот на науките е можен само затоа што тие стојат на тло кое ниту самите го втемелиле, ниту го спознаваат. Според ова, се поставува и прашањето за тоа дали токму филозофијата е онаа која на науките им го дава темелот, која во исконска смисла ги втемелува. Финк не тврди, но ја остава можноста дека немерливоста на филозофијата низ призмата на позитивните поединечни науки не значи дека им е подредена. Тој се прашува и за тоа дали филозофијата, инаку одредена преку нејзината спротивност на науките и нивната напредувачка структура, можеби е историска, како делата на уметноста.

Финк го идентификува постоењето на филозофијата во просторот на општата духовна историја како најтешка пречка во пристапот кон филозофијата. Таа се чини како да е веќе *овде*. *Овде* е, меѓутоа, само нејзината несфатена појава, а не нејзиниот жив дух. *Овде* е, во светот на обичниот разум шареното мноштво на филозофеми, но никогаш филозофијата по себе. Со тоа што доксографијата на филозофијата на минатото не може никогаш да се земе како чисто мнение, историјата на филозофијата така станува само музеј на знаменитости, збир на субјективни слики на светот и повеќе прилика на лудост, отколку на животот на умот (Fink, 1998, 12). Филозофијата и денес го носи тој товар на неможност мерливо да се покаже, како низ количество ископана руда или испечен леб. Како се мери она што се постигнува?

Интересно е што Финк ја препознава апофатичката природа на пристапот кон уводот во филозофијата – тој е пред сè негативен. Се кажува што филозофијата **не е**. Финк пишува дека во негирањето на зададените можни начини на мислење кои ни се ставени на располагање, во одбраната од предочувањата

што се наметнуваат од природниот однос на човекот кон светот, се антиципира филозофијата. Нејзиниот прв исказ е исказ за она што таа не е – таа самата се воспоставува во наслутување на својата спротивност од непосредно даденото знаење (Fink, 1998, 13). Сепак, се поставува прашањето дали е некритички да се започне филозофијата со наслутување, антиципација, неодредено посегнување.

Финк се прашува дали филозофијата не мора да се грижи за тоа да постави цврст темел (*fundamentum inconcussum*), својата почетна точка да ја стави во навраќањето кон несоборливата прва извесност – критиката на сè сомнително и несигурно. Најкритично и најсоодветно е да се напуштат сите воспановени и вообичаени начини на познание. Во оваа смисла, да се воведо во филозофијата значи да се раскрсти со светот.

Финк потоа се повикува на познатата, класична експозиција на Хегел на проблемот на почетокот на филозофијата. Хегел започнува со разликата на филозофијата од останатите науки, што не значи дека и таа е наука. Филозофијата е наука како наука која е единственото вистинито познание, и токму затоа не е подредена на родот на претходно зададените науки, кои се сите вкупно науки во хоризонтот на предоченото. Филозофијата е потполно различно знаење. Поединечните науки се однесуваат на предметите кои се веќе зададени пред научното обраќање на таквите предмети, кои се однапред тука, и како однапред постоечки се признаени, односно прифатени како опстојувачки. Поединечните науки во тематското обраќање на нивните предмети ги наоѓаат предметите како постоечки и како познати, како претходно веќе подготвено поле на научно разбирање и одредување, и како познато и предначувано познание (на пример, зоологијата ги има животните, правосудството го има правото, медицината ја има болеста и т.н.).

Доколку поединечните науки му се обраќаат на постоењето како на нешто однапред познато, тие не се принудени да го изложат битието – тие се однесуваат на претходно затекнатото. Почетокот на филозофијата, објаснува Хегел, е лишен од

некакво чисто тематско обраќање на однапред познат предмет. Почетокот е неударен и вознемирувачки, тоа е напад што го истерува човекот од удобноста и немарноста на незапрашувачко, претходно постоечко поседување на постоењето. Предметот на филозофијата првин е непознат, подложен на сомнеж и на конфликт. Почетокот е запрашувањето, како во врска со својата содржина, така и со својата форма. Според својата форма, предметот на филозофијата е изложен на тешкотии, затоа што нема природа на некаква непосредна даденост, а сепак треба да биде овде за почетното сфаќање, како она што е во темелот. Таквото посакувано сфаќање не постои како метода и начин пред филозофијата, туку дури во неа се изградува.

Понатаму, Финк се прашува дали светот пред филозофијата, светот во кој пред сè живееме, во кој трпејќи и дејствувајќи стапуваме во однос со постоењето што нè опкружува, е вистинскиот свет. Се прашува за тоа дали светот на нашата секогаш потврдувачка пракса на односот кон стварите, и светот на теоретските искуства во позитивните науки е вистинскиот, или „вистинскиот“ е оној свет кој е отворен кон филозофијата. Од ова произлегува прашањето за тоа дали филозофијата наспроти преднаучниот и научниот поглед на светот е „поточно“, или подобро познание на постоењето. Финк ова го определува како „едно вулгарно нагаѓање за филозофијата“, од кое експлицитно се оградува (Fink, 1998, 23). Филозофијата не ја спознава структурата на материјалната природа подобро од физиката, ниту полнотијата на формите на живот – подобро од биологијата; таа воопшто не навлегува во натпревар со знаењето на науката, и секако не онаму каде за тема ги зема метафизичките темели на почетокот на науката.

Колку долго не се знае што е предметот на филозофијата, толку долго е несфатена и смислата на нејзиното спротивставување на светот на обичниот разум, а со тоа и говорот за пресвртениот свет. Предметот на филозофијата останува во темнина. Филозофијата, сепак, како наслутена можност, како антиципација која самата себеси не се разбира, пишува Финк, „вознемирувајќи и подбуцнувајќи продира во природното тука-

битие на човекот, во некаква лебдечка и речиси несфатлива неодреденост”. Филозофијата е „како она загадочно незадоволство со постоечкото, како копнеж по целината, како тежеење од конечното во бесконечното и безусловното, како страдање поради неразбирливоста на светот“ (Fink, 1998, 24). Финк не ја споменува иновацијата, секако, но очигледно е дека ваквото определување на филозофијата ја става во основата на иновативното мислење, во изворот на пркосното одмерување со несфатливото, не само во страдање поради неразбирливоста на светот, туку и во восхит поради подвигот за надминување на таквата неразбирливост.

И Финк се осврнува на чудењето како извор на филозофијата. Во обид да го анализира чудењето, Финк се прашува дали тоа не е нешто непосредно затекнато и предпознато, типично познато субјективно доживување. Тој се прашува околу тоа дали чудењето не е вообичаен начин на кој човек реагира на чудните, неочекувани, загадни ствари и случувања, или пак дали секојдневниот феномен на чудењето не е ништо освен минливо светнување на една главно прикриена можност на човекот, некакво кратко, оддалечено просветнување на иконската егзистенција. Во оваа смисла, прашањето е за тоа **што е** тоа што е чудно и загадно – дали е тоа својство на стварите, или е односот на стварите кон човекот, начин на среќавање (на стварите) кој може да нè изненади. Би можело да се тврди дека она „зачудувачкото“ е всушност својство на самите ствари, токму нивната несфатливост и непросирност за човековиот разум. Чудењето може да биде на најповршен начин за чудните нешта, а на најдлабокото ниво, за саморазбирливоста на постоењето. Ова најдлабоко чудење е почетокот на филозофијата (Fink, 1998, 29).

Каде било на досега познатите и блиски ствари може да падне сенката на отуѓувањето, онаа непријатна и возбудлива промена на односот на постоењето кон човекот, која се случува во чудењето. Она што во чудењето се појавува и оформува е непознатоста на познатото, една досега неблиска неблискост на блиското (Fink, 1998, 27). Во чудењето се случува своевиден пресврт: она што е саморазбирливо станува неразбирливо, не

така што преминува во својата спротивност, туку токму затоа што како саморазбирливост станува неизвесно. Извесното во својата извесност е неизвесно, а саморазбирливото е неизвесно во својата саморазбирливост. Во чудењето, резимира Финк, светот се пресвртува. Чудењето го исфрла човекот од преокупираноста со секојдневната, заеднички споделувана, традиционална и истрошена блискост, и му ја става на каршилак таквата преокупираност. Чудењето го исфрла човека од зафатеноста во која претходно бил сместен, и ја фрла пред него таквата зафатеност, окупираност. Како таква, таа, како пред-фрлена (*pro-blema*) му станува проблем. Финк објаснува: со тоа што оној кој се чуди се ослободува од своето мирувачко, смирено разбирање на светот, неговото разбирање кон постоењето се придвижува. Чудењето е, затоа, како оган, илустрира Финк, кој се распламтува час овде, час онаму, бркајќи го човекот од навикнатото однесување кон стварите на светот. Ваквиот пламен понекогаш брзо се гасне, но понекогаш, меѓутоа, се шири бескрајно, и во него сета традиција, сета блискост со постоечкото, сето претходно дадено, неизворното, традиционално преземено разбирање на светот гори со запрашување, и во него светот станува проблем (Fink, 1998, 28-29).

Филозофијата е, значи, потполно инакво познание од тоа на останатите дисциплини, што не значи дека таа е супериорна или инфериорна во однос на нив. Финк ги обработува чудењето и неможноста јасно да се дефинира и директно да се покаже предметот на филозофијата. Токму чудењето во филозофијата го пресвртува светот. Со пресвртувањето се отвара можноста за новото. Во оваа смисла, филозофијата е во првиот никулец на иновативното мислење.

ИНОВАЦИЈАТА ВО ПОЛЗА НА ВЛАДЕТЕЛОТ СПОРЕД МАКИЈАВЕЛИ

Промената е, бездруго, клучна категорија за разбирањето на иновацијата, затоа што претставува заднински услов за иновацијата: иновацијата е поради тоа што се јавува ситуаци-

ја која се менува, и која бара нови нешта, нови начини на извршување на дејствата. Идејата е дека се иновира кога, соочен со промени, човек ги менува нештата така што воведува нешто ново за да ја стабилизира бурната средина, или да трансформира (да поправи, да подобри) нешто што е проблематично во околностите.

Во неговото дело *Владешелош*, Макијавели изложува серија на правила и совети за тоа како треба да се владее. Моралноста ѝ го отстапува местото на неопходноста и флексибилноста (или неконзистентноста) на политиката. Целта не ги оправдува средствата, како што често се резимира неговото учење од *Владешелош*, но целта ги одредува средствата.² Според Макијавели, конфликтот има огромно значење за државата, и не претставува пречка. Во мирни времиња, владетелите не мислат дека нештата се менуваат. Честа човечка маана е да не размислува за бури кога времето е убаво (Machiavelli, 2005, XXIV). Во свет што постојано се менува, владетелот мора да одржува чекор, а тоа е можно преку иновацијата. Со иновацијата, владетелот се справува со промените и болестите во светот, или корупцијата или несреќите, и општото чувство на (пр)опаѓање. Пред Макијавели иновацијата имала и негативна и позитивна конотација – позитивната главно меѓу латинските автори, а кај христијанските писатели, граматичари и поети *innovare* се сметало за духовно обновување. За Макијавели иновацијата е факт на политиката, и заслужува важно место во арсеналот на владетелот (Godin, 2015, 58). Во неговата анализа на употребата на поимот иновација кај Макијавели, Года забележува дека во *Владешелош* иновацијата подразбира воведување на промени во власта, но и закони и сосема нови институции, додека во *Расправи*, иновацијата е имитација – навраќање кон изворните основи што низ времето се распале.

² Ова потсетува на „Крајот (целта) ги оправдува средствата, но што ако никогаш нема крај? Сè што имаме се средства“ (Le Guin, 2008), секако, извадено од контекст.

Владетелот ги освојува и ги задржува новоосвоените кралства преку неговата извонредна способност (во смисла на *virtù*), што е екстремно ретко, или преку среќата (односно судбината, *fortuna*). Владетелот, сепак, треба да умее да загосподари со сопствената судбина, веќе кога нема совршена владетелска професионална доблест. Својствата на владетелот кој е способен (*virtuoso*) не се кардиналните доблести (мудроста, праведноста, храброста и умереноста), ниту владетелските вредности (доблестите како чесноста, великодушност или слободоумноста), ниту моралноста во широка смисла. Владетелот, за да ја освои и задржи власта, мора да постапува според неопходноста – тоа значи дека за да достигне чест и слава, мора да дејствува зло (или доблесно), да употребува сила или измама. Способноста (што не е доблест) на владетелот подразбира флексибилност. Иако поседувањето и развивањето на добри карактеристики воопшто не е предуслов, владетелот сепак треба да се чини дека е добар, преку умешноста за лага и измама, во што му помага иновацијата. Така, неопходно е успешно да се справува со непријателите, да се здобива со сојузници, да освојува или преку сила или преку итроштина, кај луѓето да предизвикува посветеност и стравопочит, а кај војската послушност и страв, да ги уништува оние за кои разумно може да очекува дека ќе го повредат, да ги заменува старите институции со нови (VIII). Зборот (за)менува во изворниот италијански јазик е *innovare*.

Сите човекови дејства се постојано во тек, и не може да стојат неподвижни (I). Нашите природни инклинации се премногу силни да ни дозволат да се промениме, односно, ако мислиме дека преку постапувањето на одреден начин ни одело добро, нема зошто да ги менуваме утврдените методи. Но, човек може да научи да ја заузда и контролира судбината – за да ги контролира околностите, човек мора да биде флексибилен и да го менува своето однесување. Затоа, луѓето се успешни доколку нивните методи соодветствуваат со околностите (XXV).

Во подрачјето на политиката, иновацијата на Макијавели се однесува на пресвртувањето на дел од етичките парадигми

што важат за владетелот. Така, на прашањето за тоа како владетелот треба да се однесува со неговите поданици и сојузници, Макијавели дивергира од препораките на оние кои сметале дека владетелот треба чесно да постапува (на пример, Аристотел, Кикерон, Сенека и други). Се чини дека Макијавели добро ја познава чоковата природа. Тој додава дека би било најзаслужно за пофалба доколку владетелот ги има квалитетите што се сметаат за добри (милостивоста, достоинста за доверба, хуманоста, чесноста, посветеноста), но тоа, едноставно, не е можно (XV). Владетелот кој сака да остане на власт мора да биде подготвен да дејствува неморално, доколку тоа е неопходно. Пправењето на нешта што се чинат морални може да резултира со негово пропаѓање, а правењето на нешта што се чинат зли и сурови може да ја зајакне неговата позиција и да предизвика уште поголеми успеси (*ibid.*).

Во делото *Расправа* Макијавели се фокусира на републиката како најдобрата форма на владеење, затоа што најдобро ја зачувува слободата и безбедноста, благодарение на тоа што моќта е споделена меѓу пониските и повисоките класи. Републиката започнува со еден човек, практички мудар и доблесен организатор (иноватор, Machiavelli, 2003, I:9). Одржувањето на републиката почива врз функционирањето на институциите. Сепак, владетелот не треба да се колеба да воведува нови нешта (иновации). Во корумпираната држава, воведувањето (иновацијата) на новите закони подразбира промена на институциите (I:18). Иновацијата се состои од промената на старите институции. Во *Владешелош* иновацијата подразбира поглед кон новото, кон иднината, воведување на нови закони што се непознати во освоената земја, додека во *Расправа* иновацијата е свртена кон минатото, кон историјата. Како модел Макијавели го зема Рим, и смета дека во политиката нема доволно ценење на историјата; антиката бива почитувана, но ретко имитирана.

Иновацијата во војувањето на стар Рим е причина за неговата величина, смета Макијавели. Старите Римјани мудро отстапиле од претходните општоприфатени методи, и вовеле нови тактики и технологија (со тоа што Макијавели повеќе ја

почитува стратегијата отколку артилеријата, III:10–15). Проучувањето на минатото го покажува концептот на реновацијата (во смисла на реставрација, повторно оживување или повторно раѓање) на институциите, односно нивно навраќање кон основите, или барем тоа е она што Макијавели го идентификува како разлог за величината на Рим (III:1).

Според Покок, во *Владеџелош* Макијавели нуди типологија на политички иноватори (Rosock, 1972, 153–174; 1975, Ch. 6), за што Года смета дека е претерано толкување. Иако кај Макијавели избилува со типологии и дихотомии, не може да се забележи типологија на иновацијата и иноваторите во *Владеџелош*, затоа што за Макијавели нема иноватори и неинноватори (оние кои се потпираат на среќа за нивната судбина). Года предупредува да не се „типологизираат“ типови на владетели во категории на иноватори (Godin, 2015, 65). Покок го споредува дејствувањето или промената (која било промена), со иновацијата, доколку тоа дејство или промена им пркоси, и ги менува, претходно постоечките обичаи и традиции. Треба да се внимава да не се изедначуваат сите нови дејства на владетелите со дејства на иновирање, освен ако не се изедначуваат иновацијата и промената (врска која е претерана и оспорувана). Без да се навлегува во критиката на Года на ставовите на Покок, поентата на Года е да ги илустрира значењата на иновацијата кај Макијавели, како момент од големо значење за иновацијата како категорија во западната мисла. Според Макијавели, потсетува Года, иновацијата нема конотација на креативност или оригиналност.³

Иновацијата како воведување на сосема нови закони од *Владеџелош* е инаква од конотацијата во *Расџрави*, каде иновацијата се однесува на навраќање на основите, или реставрација. Иновацијата е имитација на големите успешни потфати и дела од минатото, односно имитација, или навраќање на старите институции и начини. Треба да се иновира рано и брзо, затоа што со време, луѓето забораваат на иновацијата и се

³ За терминот иновација и неговите варијанти кои се појавуваат само седум пати кај Макијавели, види табела 3.1 кај Года (2015, 66).

навикнуваат на промените (Machiavelli, 2005, VIII). Иновацијата е јавна – таа цели кон јавното добро или моќта на владетелот. Сепак, иновацијата подразбира и итروشтина или измама: иновацијата треба да остане приватна: иновацијата иновира под маската на континуитетот.

Според Бејкон, како што ќе биде покажано, иновацијата треба да се изведува отворено и постепено. Според Макијавели, мудро е да се отстапи од општоприфатените методи, за да се поплочи патот кон величината од највисок ред (2003, II:6), што е опасен потфат. Штом почнат да ги кршат законите или да ги занемаруваат старите традиции и обичаи со кои луѓето долго живееле, владетелите почнуваат да ја губат нивната држава (2003, III:5), а секој кој мисли дека новите придобивки прават важните луѓе да ги забораат старите рани, грешки (2005, VII). Позицијата во врска со иновирањето кај Макијавели балансира меѓу навраќњето или реновирањето на минатото и воведувањето на нови форми на владеење (институции, закони, начини). Иновацијата нема толку револуционерна, колку стабилизирачка улога – моќта на владетелот се востановува и одржува преку успешната иновација. Сегашното сфаќање на иновацијата е повеќе во насока на кршење на правилата, воведување на сосема нови парадигми – светот е премногу стабилен, и за да не стагнира, мора да се иновира, да се менува, да се револуционизира.

Оригиналноста на Макијавели во врска со третманот на концептот се состои во тоа што во негово време, за иновацијата воопшто не се говорело на ласкав начин. Года претпоставува дека претставувањето на иновацијата кај Макијавели потекнува од неговото читање на *Историите* на Тит Ливиј, за кого иновацијата (*res nova*) е нешто добро. Секако, речиси немало приврзаници на гледиштата на Макијавели. Можеби кога би имало, конотацијата на иновацијата порано би станала позитивна, а концептот би имал силна тежина и во филозофијата на политиката, наместо доминантно во науката и, најмногу, технологијата.

ГРАДЕЊЕТО НА НОВАТА НАУКА И ИДЕНТИФИКУВАЊЕТО НА ИДОЛИТЕ НА УМОТ СПОРЕД БЕЈКОН

Во неговата идеја за инставрација на науката, преку преиспитување и расчистување со сето она што го спречува научниот прогрес, преку воведување на корисните методи благодарение на распознавањето на проблемите и тешкотиите во познанието, и со фаворизирање на претходно запоставуваниот метод на индукцијата, Бејкон идентификува идоли – лажни поими кои го опседнуваат човековиот ум, и имаат длабоки корени во него. Идолите не само што ги окупираат умовите на луѓето, отежнувајќи го навлегувањето на вистината, туку и кога вистината некако ќе успее да продре, тие ѝ се спротивставуваат, се обидуваат да ја истиснат, спречувајќи ја да допринесе во новиот, свеж почеток во изучувањето на науките (*Нов орѓанон/Novum organum/NO*, Васон, 2003, 38). Сепак, ситуацијата не е безнадежна. Бејкон забележува дека тоа може да се одбегне доколку луѓето се предупредени за опасностите, и прават сè што е во нивна моќ да се заштитат од нападите на овие идоли и лажни поими кои удобно им ги узурпираат умовите. Бејкон идентификува четири класи на идоли, и ги нарекува: идоли на племето, идоли на пештерата, идоли на плоштадот или пазарот, и идоли на театарот.

Точниот начин за справување со идолите е преку формирањето на идеи и аксиоми преку вистинита индукција. Идолите мора да се посочат, затоа што вистината за идолите ѝ служи на интерпретацијата на природата, исто како што вистината за грешките во докажувањето ѝ служи на обичната логичка аргументација (*NO*, 40).

Идолите на племето својата основа ја имаат во самата човекова природа – во племето познато како „човештво“. Не е вистина дека човековите сетила се точната мера за нештата, затоа што сите перцепции, и на сетилата и на умот, го рефлектираат познавателниот субјект, оној кој перципира, а не светот што го перципира. Човековиот интелект, илустрира Бејкон, е како прекршувачко огледало, кое со дисторзија ги прима светлосните зраци и ја помешува својата сопствена природа

со природата на нештата, која ја изместува (41). Со оглед на тоа што сите луѓе се токму луѓе, овој идол не може да се поправи или отстрани, но секако помага да се знае за неговите штетни моќи. Со тоа што луѓето се луѓе, може да знаат како се перципира само како човек, и како се мисли само како човек. Недостатоците на познавателниот апарат (сетилата на кои не може да се потпре, умот кој е склон кон погрешни претстави), не може да се поправат, затоа што не може магиски да се стане мачка или лилјак,⁴ на пример.

Идолите на пештерата се идолите на индивидуалниот човек, затоа што секој човек има иста форма на познавателниот апарат, но различна содржина. Покрај грешките што се општи за човековата природа, секој има и свои сопствени грешки – сопствена пештера или дувло, која ја прекршува и корумпира

⁴ Неблагодарно е ова да се спореди, но немарно е да не се асоцира со идеите на Нејгел од статијата „Како е да се биде лилјак?“, во која разгледува концепции за свесноста од аспект на филозофијата на умот, како нерешливоста на ум-тело проблемот (поради тоа што фактите одат отаде досегот на човековите концепти), ограничувањата на објективноста, карактеристиките на човековото субјективно искуство, и т.н. Според Нејгел, додека човекот може да биде способен да замисли како е да се биде лилјак, преку перспективата на лилјакот е невозможно да знае како е (за лилјакот) да се биде лилјак. Илустрацијата со лилјаците Нејгел ја користи во дистинкцијата меѓу субјективните и објективните концепти. Лилјаците се цицачи, што значи дека разумно може да се претпостави дека имаат свесни искуства. Тие имаат високо развиена и активна употреба на биолошкиот сетилен апарат, кој е значително инаков од оној на бројни други организми. Еголокацијата што лилјаците ја користат за да се ориентираат и да перцепираат им служи како човековото сетило за вид. И сонарот и гледањето се искуства за перцепирање на светот. И, додека би било можно да се замисли како би било да се лета, да се ориентира преку сонар, да се виси наопаку и да се јадат инсекти како лилјак, тоа сепак нема да биде исто како перспективата на лилјакот на сите тие нешта. Според Нејгел, дури и луѓето да се способни постепено да се трансформираат во лилјаци, нивните мозоци сепак нема да бидат оформени како мозокот на лилјакот од раѓањето, туку ќе бидат способни само да го искусат животот и однесувањата на лилјакот, но не и умствениот склоп на лилјакот (види Nagel, 1974, 435-450).

светлината на природата. Постојењето на пештерата (или, ако сликовито посоодветно се замисли – мебелот и декорациите во пештерата) ги опфаќа: индивидуалната природа на човекот, начинот на кој бил воспитан и како општи со другите, книгите што ги има прочитано и авторите на кои им се восхитува, разликите во тоа како неговата средина му влијае поради разликите во неговата умствена состојба (во смисла – дали е зафатен размислувајќи за нешто друго и полн со предрасуди, или смирен и со отворен ум, 42). Со оглед на тоа што човек не може да престане да биде тој кој е, и поради тоа ниту овој идол не може да се отстрани.⁵

Покрај ова, постојат и идоли што се создаваат од врските и комуникацијата меѓу луѓето, и тука Бејкон нагласува дека мисли на согласноста да се поправи значењето на зборовите. Ова се идолите на пазарот или плоштадот, затоа што тоа е место каде луѓето се собираат и тргуваат. Таквите размени создаваат идоли, затоа што луѓето се поврзуваат преку зборување едни со други, а употребите на зборовите ги рефлектираат начините на мислење. Фасцинантно е колку интелектот е попречуван од лошиот или беден избор на зборови. Дефинициите и објаснувањата што учените луѓе понекогаш ги употребуваат токму за да се заштитат од такви неволји не го решаваат проблемот: зборовите, пишува Бејкон, очигледно насилно надвладеејуваат врз интелектот, сè фрлаат во конфузија, и ги водат луѓето на погрешен пат, во безбројни празни расправи и мрзливи измислици (43).⁶

⁵ Сепак, свесноста за неговата штетност помага во тоа таа да се намали. Познатиот пример за гаѓањето во целта – ако лакот ти отклучува накај десно, само треба да целиш повеќе кон лево – се применува и на искусувањето на светот, комуницирањето во стварноста, односно учењето и работењето. Така, ако еден истражувач знае дека има тенденција да претерува со изобилството на изворите и многубројните дистракции (како авторот на овој текст), тогаш ќе треба да го скротува таквиот хаотичен ентузијазам и да работи пофокусирано на една или две теми.

⁶ Идолите што зборовите му ги наметнуваат на интелектот се од два вида, определува Бејкон. Така, првите се имињата за нештата кои не постојат: исто како што има нешта без имиња (затоа што уште

Последни се идолите што се појавиле во умовите на луѓето од различните филозофски догми и од испомешаните закони на демонстрација. Овие Бејкон ги нарекува идоли на театарот, зашто секој од прифатените системи го смета за поставување на сцена и одигрување на приказна,⁷ што прави сопствен фиктивен, наместен (на сцена) свет. Ова не го вели само за системите што биле актуелни, „модерни“ во неговото совремие, или само за старите секти и филозофии; многу други приказни од истиот вид може сè уште да се пишуваат и произведуваат, со оглед на тоа што грешките може да бидат мошне различни, а сепак да имаат слични причини. Бејкон е прецизен – ова го вели не само за целите системи, туку и за принципите и аксиомите во индивидуалните науки, оние кои се здобиле со моќ преку традицијата, лековерноста и занемарувањето.

Новото и иновирањето според Бејкон

Сето ова, како клучен дел од проектот за инставрацијата, се применува на проблемот на иновацијата. Кога станува збор за филозофијата и науките, умовите се разликуваат еден од друг

не биле откриени), така постојат и имиња кои немаат нешта на кои би реферирале. Вторите се имиња кои, иако реферираат на нештата што постојат, се конфузни и лошо дефинирани, бивајќи набрзина и неспособно изведени од реалноста (60).

⁷ Без да се навлегува во плаузибилноста и фактичката поткрепеност на претпоставката за авторството на Бејкон на драмите на Шејкспир, во неговата концепција на идоите на театарот не може да не се забележи извонредно познатата Шекспирова концепција за целиот свет како сцена. Види, на пример: „Целиот свет е театар, а сите мажи и жени само глумци: секој си има свој настап и свој замин, и секој во векот свој многу улоги игра“ (*As You Like It*, II, 7, 139-143); „За мене светот си е само свет (Грацијано), театар во кој секој човек улогата си ја игра, а мојата е тажна“ (*The Merchant of Venice*, I, 1, 77-79); „Животот е само подвижна сенка; кусовечен глумец што си го топори и расфрла векот на бина, а потоа исчезнува ко никогаш и да не бил: Тој е бајка раскажана од абдал, преполн врева и бес, но празен ко тиква“ (*The Tragedy of Macbeth*, V, 5, 2382-2385). Користен е преводот од изданието Шекспир, 2013.

во еден главен и прилично радикален аспект, тврди Бејкон: некои умови полесно и повешто ги забележуваат разликите меѓу нештата, другите се приспособени да ги забележуваат сличностите на нештата. Стабилниот и остар ум може да ги концентрира своите мисли, фиксирајќи се за најсуптилните разлики; наметливиот и дискурзивен ум ги препознава и ги спојува и најтенките и најопшти сличности. Сепак, обата вида лесно одат предалеку: едниот со тоа што се фаќа за небитни разлики меѓу нештата, другиот така што се обидува да зграби сенки (NO, 55). Некои умови имаат извонреден восхит кон антиката, некои имаат огромна љубов и копнеж за новотиите. Не многумина имаат темперамент, забележува Бејкон, за некаква средна патека – да не ја рушат солидната работа на претходниците и да не ги презираат добрите придонеси на модерното (56).

Од денешен аспект, незамисливо е иновацијата да не оди со науката, и обратно, науката да биде без иновацијата. Сепак, науката (во смисла на природната филозофија) и иновацијата биле сосема одделени сè до дваесеттиот век. Науката се сметала за метод (за постигнување на нешто), а иновацијата за политички потфат. Кај Бејкон, типично за неговото време (а и за векови подоцна, впрочем), иновацијата има негативна конотација, а науката и иновацијата не треба да се мешаат.

Года забележува дека, следејќи ја традицијата на мислата што се појавила за време на Реформацијата, луѓето во седумнаесеттиот век ја разбирале иновацијата како политичка. Бејкон, во неговата голема инставрација го воведува новиот научен метод, низ новина и оригиналност, без да го меша концептот на иновацијата. Сепак, никако не смее да се занемари дека Бејкон е совршено свесен дека самиот воведува нови нешта и се залага за радикални промени, пркосејќи на дотогашната наука, ниту дека е свесен за отпорот што се има кон иновацијата. Може да се смета дека позицијата на Бејкон, сепак се разликува од неговото време. Тој не ја презира иновацијата, туку застапува средна позиција: свесен е дека во контекстот на редот, авторитетите и обичаите, иновацијата е забранета, а не може да не ја форсира сопствената иновацииска насоченост.

Според Бејкон, иновацијата и иновативноста се различни нешта. Во делото *Найредокош на учењето*, како преглед на постоечкото знаење, Бејкон повикува на развојот на реформацијата и примената на знаењето. Во *Нов орјанон*, како дел од *Instauratio Magna*, Бејкон забележува дека познанието е лажно, конфузно и претерано избрзано изведувано од фактите (*Instauratio magna/IM*, 18, Bacon, 1887). Науката е бескрајно повторување на едно исто нешто, не ново по супстанција, поради што не може да создаде нешто ново, затоа што е полно контроверзии, но јалово со дела (*IM*, 26). За Бејкон е важна реконструкцијата (инставрацијата), но важна е и основата. Така, забележува тој, целиот материјал на човековото познание што го применуваме во истражувањето на природата, е лошо споен, и бедно изграден, како некаква прекрасна архитектонска структура без основа. Идејата на Бејкон е да се направи повторно сето тоа – да се изгради повторно, според подобар план за градба, за да се почне потполна реконструкција на науките, уметностите, и на сето човеково познание, врз соодветна основа.

За да се лоцира себеси во интелектуалната заднина, односно за да посочи како се разликува, Бејкон употребува три вида на споредби. Прво, го споредува својот метод со тој на постоечката филозофија, која се состои од школи, книги и идоли, и не е плодносна со корисни умешности. Затоа, тој смета дека мора да се отвори пат за човековото познание, што ќе биде сосема различен од сите дотогаш познати (*IM*, 26). Втората споредба е со антиката: немаме разлог да се срамиме од пронајдоците што биле направени од древните, смета Бејкон, но пред да може да достигнеме што подалечни и поскриени делови од природата, неопходно е да има усовершена примена и употреба на човековиот ум (32–33). Третата споредба е со големите државници и политичари. Од една страна, тој е сличен на владетелите во позитивна смисла, затоа што познатите владетели, како Јулиј Кајсар или Александар Македонски направиле поголеми дела од хероите во сенка од фикцијата (*NO*, 87). Од друга страна, мора да се истакне тешкотијата на иновирањето во политиката, наспроти придобивките што се добиваат од иновацијата во науката. Тоа се должи на универзалноста и

долготрајноста на придобивките од науката, а локализираноста и ефемерноста на политичките подобрувања (NO, 129).

Бејкон е совршено свесен дека иновирањето не е едноставно. Монархиите се непријателски настроени кон новини (теории), така што луѓето што со нив се занимаваат ризикуваат да бидат изложени на опасност (NO, 62). Во политиката и религијата е уште потешко: политичката новина е поризична од интелектуалната (NO, 90). Покрај ова, обичаите и предрасудите предизвикуваат отпор кон иновацијата. Откривањето на новото отпрвин бива отфрлено (NO, 92). Свесен за сето ова, Бејкон е совршено свесен и за важноста на иновацијата за науката, затоа што науката е изворот на напредокот за кој се залага. Сепак, тој не говори токму за *иновација*, иако употребува термини како *ресџаврација*, *реконструкција*, *рејенерација*, *инсџаврација*, и термини за она што денес се смета за оригиналност.⁸ Во три есеја Бејкон го употребува и терминот. Така, во *За младосџа и сџаросџа*, Бејкон објаснува дека младите луѓе, иако инвентивни, ја прават грешката да иновираат, што предизвикува непријатности или штети. Во *За бунџовиџе и нередиџе* Бејкон пишува дека причините и мотивите за востанијата се иновацијата во религијата, даноците, промените на законите и обичаите, општата репресија, напредувањето на незаслужни луѓе и т.н. (значи, иновацијата предизвикува неприлики). Третата јасна употреба е во есејот *За иновациџе* (Vacon, 1996).

Во својот есеј *За иновациџе*, Бејкон образложува на следниов начин. Како при раѓањето на живите суштества, кои на почетокот се лошо оформени, така се и иновациите. Бејкон ги определува иновациите како раѓањата на времето. Како што

⁸ Года нотира дека терминот *иновација* се појавува само еднаш во *Најредокоџ на учењеџо*, и дека нема никаква употреба во *ИМ*, вклучувајќи го *NO* (2015, 183). Според Года, ова одбегнување на терминот (иако не и на концептот) се должи на тоа што во тоа време, иновацијата имала специфично, непосакувано значење, несоодветно за науката, во смисла на политичка промена, и затоа било пејоративно. Иновацијата сè уште немала врска со оригиналноста, туку била во врска со рушењето на воспоставениот ред (Ibid.).

оние кои се првите кои донесуваат чест во нивното семејство се општо земено повредни од повеќемината кои не успеваат, така и првиот преседан (ако е добар), ретко се постигнува со имитација. Според Бејкон, доброто, како присилно движење, е секогаш најсилно на почетокот. Секако дека секој лек е некаква иновација, и дека оној кој нема да употреби нови лекови, мора да очекува нови зла, затоа што времето е најголемиот иноватор. Ако времето ги менува нештата на полошо, а мудроста и добриот совет не ги менуваат на подобро, каде би бил крајот, се прашува Бејкон.

Она што е воспоставено според обичајот, дури и да не е добро, барем е соодветно. Оние нешта кои долго време оделе заедно, се поврзани, како со договор за лојалност, а новите нешта не се спојуваат добро, и иако помагаат преку нивната корисност, создаваат неволји со нивната несличност, со нивно искокнување или неспоеност. Покрај ова, додава Бејкон, тие се како туѓинци – повеќе им се восхитуваме, но не ги претпочитаеме. Сето ова би било вистинито, кога времето би стоело неподвижно. Напротив, времето се движи така неусетно брзо, што задржувањето на обичајот е исто толку конфузно и конфликтно како иновацијата – оние кои премногу го уважуваат старото, се потсмев(аат) на новото. Би било добро кога луѓето во нивното иновирање би го следеле примерот на самото време, кое силно иновира, но тоа го прави тивко, преку степени што тешко може да се перципираат. Никој не оди туку-така, да го бара она што е ново, дури и ако тоа умее да поправи нешто и да повреди нешто друго: оној на кого му помогнало, го смета за среќа и му благодари (на времето), оној кој е повреден, го смета за лошо и штетно.

Добро би било, исто така, смета Бејкон, да се експериментира само кога нужноста е итна, а корисноста очигледна. Покрај ова, треба да се има предвид дека реформирањето (новата состојба) доаѓа од промената, и дека не е желбата за промена она што му претходи на реформирањето. Новото не треба да се отфрла, но треба да му се пристапува со сомнеж. Бејкон се повикува и на совет од *Свештошо писмо*: да се потпреме на старите патеки, старите начини на постоење, и потоа да разгледаме

околу нас, и да откриеме што е правиот и точниот пат, односно начин, и да зачекориме по него.⁹

Значењето на иновацијата се задржало векови после Бејкон, дури кон крајот на деветнаесеттиот век добивајќи позитивна конотација, преселувајќи се од религијата и политика во науката и научниот напредок. И во деветнаесеттиот век иновацијата не била доблест, но била на пат да стане (нешто како) доблест. Иновацијата со негативното значење се употребува за ситуации на пореметување на востановениот ред. Во таа смисла, биваат критикувани одењето контра традицијата и пркосењето на општоприфатените мислења; противењето

⁹ Слична аргументација следи и Раскин. Најдобрите нешта и богатства на овој свет не се произведуваат од страна на секоја генерација посебно, пишува тој. Сите ние сме наменети не да ја резбаеме нашата работа во снег што ќе се стопи, туку за континуирано да тркаламе циновска снежна топка, сè поголема и сè повисоко, низ „Алпите на човековата моќ“. Науката на нациите мора да биде акумулативна, од татко на син: секој учејќи малку повеќе и малку повеќе, секој добивајќи го сето она што се знае, и додавајќи ја сопствената (при)добивка. Историјата и поезијата на нациите мора да бидат акумулативни, секоја генерација ценејќи ја повеста и песните на нејзините предци, додавајќи ги сопствените приказни и песни. Уметноста исто така треба да биде акумулативна, како што се науката и историјата. Трудот на живите луѓе не треба да го замени местото на трудот од минатото, туку да се гради себеси на неговите основи (Ruskin, 1858, Lecture II, #73).

Како што Џон Адамс пишува: „моја должност е да ја изучувам науката на владеењето, повеќе од сите други науки; уметноста (односно уметноста) на правото и администрирањето и преговарањето треба да го земат местото, односно на некој начин да ги исклучат, сите други уметности“ (Adams, 1780). Адамс продолжува со „јас мора да ја изучувам политиката и војувањето, за нашите синови да ја имаат слободата да учат математика и филозофија“. Свесноста за градењето на интелектуалните придобивки на заедниците во акумулацијата на слободата и добросостојбата ја продолжува со следново: „нашите синови треба да ги изучуваат математиката и филозофијата, географијата, природните науки и бродоградбата, навигацијата, трговијата и земјоделството, за да може на нивните деца да им го овозможат правото да учат сликарство, поезија, музика, архитектура, вајарство, ткаење и изработка на порцелан“.

на древните учења преку употребата на експерименти во научното познание, или некои други нешта што пркосат на воспановените авторитети; и раздрмувањето на темелите на старите идеи, што предизвикува неприлики и непредвидливи исходи. Секако, непознатоста на импликациите на иновацијата е исто така точка за недоверба и критика. Иновацијата може да биде штетна, но да има одложено дејство, за кое стануваме свесни кога е веќе предоцна. Покрај тоа, постои можност иновацијата да биде погрешно, непланирано штетно применета, што понекогаш има и катастрофални последици (примерите за ова се бројни).

Иновацијата во позитивно значење се поврзува со напредокот, со предностите на корисното. Оваа идеја за иновацијата во врска со корисното се појавила, но не доминирала доволно за иновацијата веднаш да се здобие со позитивна конотација, уште во доцниот осумнаесетти век. Корисните умешности биле дел од новите очекувања. Во денешно време, корисните вештини (колку и „вештини“ да е претерано употребуван и излитен термин во нашата образовна средина) се сведуваат на технолошки напредок и идејата дека сите деца треба да студираат информатички технологии, или, уште полесно, после шестмесечен курс да станат програмери, и да се вклопат во дигитализирачките потреби на денешницата.

ФИЛОЗОФИЈАТА КАКО УМЕШНОСТ

Иновацијата подразбира умешно интервенирање врз стварноста, за да се направи некаква посакувана промена на подобро. Резултатите на иновативното размислување и дејствување се перципирливи: се добива нешто ново (објект, квалитет, карактеристика, процес, дејство, некаква нова состојба, нова констелација на околностите). Филозофијата не произведува непосредно и инстантно перципирливо, нејзините резултати не се мерат со степенот на (квалитетот) на постигнатата промена, односно на воведувањето на нешто ново. Сепак, филозофијата ја дава подлежачката потреба за промената, и ја дава целта на новото – да се воведат нова реалност, да

се реевалуира постоечкото, да се постигне нешто инакво, нешто подобро.

Танезини се обидува да го претстави и да го одбрани гледиштето на филозофијата како изведувачка уметност, или умешност,¹⁰ или вештина на живеењето (добро), расправајќи исто така дека во современите западни општества самоодвербата е основна, суштинска компонента на доброто живеење. Танезини го покажува контрастот на „доктриналната“ концепција на филозофијата како корпус на знаење, со „уметничката“ концепција на филозофијата како занает, или умешност, или вештина.¹¹

¹⁰ Јазичката игра уметност-умешност е во врска со разбирањето на уметноста како *techne*, како умешност добро да се создава, да се прави. Без да се навлегува во категоријалните расправи од областа на естетиката и историјата на уметноста, поради наизменичната употреба кај Танезини (Tanesini, 2017), „уметност“ е употребуваниот термин во инстанциите на синтагмата „изведувачка уметност“, а „умешност“ во сите други употреби, како „произведувачка умешност“ и „умешност на живеењето“.

¹¹ Танезини ја употребува придавката „доктринална“ за концепцијата за филозофијата како збир на филозофски тврдења кои се земаат како да се вистинити. Ова е, појаснува, најпопуларниот пристап во современата англофона сфера, имајќи ја најјасната формулација кај Вилијамсон, според кого филозофијата е наука како другите науки, а филозофското познание е познание за реалноста, за нејзините модални и апстрактни карактеристики (Williamson, 2007 and Tanesini, 2017, 14), и во формулацијата на Селарс, според која филозофијата нуди синоптички поглед на сето што постои, што потоа овозможува да се поврзуваат откритијата од некои од природните и од социјалните науки со некои други (Sellars, 1991, and Tanesini, *ibid*). Ставовите на Вилијамсон (2007) и на Селарс (1991) се мошне (дури неоправдано) редуцирани во оваа симплификација на Танезини, особено поради недостатокот на конкретна референца од нивните комплексни дела.

Терминот „уметничка“ Танезини го применува на која било концепција на филозофијата како вештина или занает, и потсетува дека се работи за доминантното гледиште низ антиката, имајќи ги своите корени во Сократовата споредба на филозофијата со разновидни уметности и умешности (занаети).

Преку Сократовите корени на концептот за филозофијата како умешност, Танезини расправа дека умешноста на живењето е перформативна уметност, како танцот, а не произведувачка умешност, како чевларството. Покрај ова, таа тврди дека самодовербата е манифестација на интелектуално верување во себе, како и дека умешноста на живеењето може да се идентификува со филозофијата.

Постојат барем два различни вида на умешност, односно уметност: произведувачка и изведувачка (перформативна). Произведувачките умешности, како чевларството или медицината, се занаети на правење, на произведување на нешто, тие се практикуваат за да се направат што подобри производи, односно да се дадат што подобри услуги, а колку е некој вешт се мери преку квалитетот на производот или услугата.

Човек не мора да биде чевлар за да биде способен да препознае дали занаетчијата (чевларот) е успешен. Другите уметности се изведувачки, затоа што се пројавуваат низ некаква изведба (перформанс). Музиката и танцот се типични примери. Карактеристичните активности на произведувачката умешност имаат определена структура: тие кулминираат во некаква цел, чие постигнување определува дали целиот процес бил успешен (изработен чифт чевли, соодветно згрижен пациент). Изведувачките уметности подразбираат активности кои често, иако не секогаш, не се структурирани околу, односно во врска со, некаква конкретна цел.¹² Така, и танцот и изведувањето на музиката може да продолжат неопределено, затоа што не нужно мора да бидат изведби на постоечки дела. Но, и во највообичаената ситуација во која музичарот престанува со изведбата, затоа што дошол до крајот на делото, успехот на изведбата не се определува преку крајот, или преку кој било друг момент од изведбата (Танезини не вклучува тука натпреварувања во музичката уметност, каде техниката и успешноста се мерат и преку збирот на моментите).

¹² Може да се спореди (но не и сосема спротивстави) ставот на Нича: крајот на мелодијата не е нејзината цел; а сепак, ако мелодијата го нема достигнато својот крај, таа ја нема постигнато својата цел (Nietzsche, 1986, 204).

Танезини тврди дека животот има форма на изведба, не на проект, и се обидува тоа да го покаже преку изложување на карактеристиките што ги одделуваат проектите од изведбите. Умешноста на живеењето, тврди, е вештина на изведување на активноста на живеењето, а со тоа е изведувачка уметност. Две главни разлики меѓу проектите и изведбите потекнуваат од фактот што, како што беше веќе споменато, проектите се структурирани низ односот меѓу средствата и целите, а изведбите се структурирани низ релациите на суперординананост и субординананост (Tanesini, 2017, 17).

Поттикот за ангажирање во некаков проект е желба чије задоволување се случува преку постигнувањето на целта што ја завршува активноста на проектот. Кога чевларот ќе направи чевли, проектот е завршен, сè до почетокот на нов чифт чевли. Поттикот да се изведува има различна форма: не постои крајна состојба која се мери како посакуван исход на активноста, така што се знае дека штом се постигне, активноста завршува. Танезини определува дека поттикот е нешто што е повеќе слично на љубовта отколку на желбата. Разликата е во тоа што додека желбата запира штом ќе се задоволи, љубовта не завршува штом ќе се добие она што се љуби. Ова може да се спореди со разликата меѓу обична, физичка, телесна храна, и она што општо се смета за духовна храна. Гладта за храна се задоволува со јадењето и заситувањето. Гладта за духовно задоволство и среќа не престанува со извршувањето на активностите што ни овозможуваат такво задоволство (љубовта кон руската книжевност или музиката на Бах не престануваат со нивното прочитување или ислушување).¹³

¹³ Важно е да се инсистира на вежбањето на потребата за духовно задоволство, а со тоа и на постигнувањето на духовно задоволство. Во овој контекст, илустративна е следнава приказна. Група ученици од средното училиште Ксевиер во Њујорк добиле задача по англиски јазик да пратат писма на нивните омилени (живи) автори и да ги поканат да гостуваат во училиштето. Единствениот кој одговорил, но поради одминатата возраст не можел да ги посети, бил Курт Вонегут. Во неговото писмо тој ги советува да вежбаат каква било уметност – музика, пеење, танцување, глумење, цртање, сликање,

Во Сократовото определување на филозофијата како за-нает, умешност на живеењето, тој ги споредува филозофите со чевларите: филозофите ја имаат умешноста да се грижат за самите себе, а чевларите ја имаат умешноста да се грижат за чевлите. Танезини не се согласува со тоа што Сократ ја однел аналогијата предалеку, третирајќи ја филозофијата како про-изведувачка умешност (Tanesini, 2017, 25).

Ако филозофијата се цени како изведувачка уметност, ста-нува јасно дека човек не се грижи за сопствената душа на ист начин на кој чевларот се грижи за чевлите. Грижата на чевла-рот за чевлите е во врска со желбата да произведува добри чевли, тоа е поттик насочен кон целта на проектот. Грижата за душата што ја манифестира човекот кој има умешност на живеењето е исто така состојба на поттик, но не е желба насо-чена кон цел (како добросостојбата или постигнувањата во животот), туку е состојба насочена кон сопствената душа како цел, како она поради кое се живее (Tanesini, 2017, 26).

вајање, да пишуваат поезија, фикција, есеи, репортажи, независно колку добро или лошо тоа го прават, и не за да добијат пари и слава, туку за да го искушат настанувањето, или постанувањето, за да от-кријат што има во нив, за да ја поттикнат нивната душа да расте. „Сериозно!“, пишува Вонегут, „мислам, почнете сега, создавајте уметност и правете го тоа до крајот на вашите животи. Нацртајте смешна или фина слика на Г-ѓица Локвуд (наставничката), и дајте ѝ ја. Танцувајте си дома после школо, пејте под тушот и така на-таму. Направете си лице во пирето од компири. Преправајте се дека сте гроф Дракула“.

Потоа, Вонегут им задава и задача, шегувајќи се дека г-ѓица Локвуд ќе им стави непреодна оцена ако не го послушаат. Ги задолжува уче-ниците да напишат песна од шест реда, за што било, но со рима, колку што е можно подобро. Но – и ова е важно – не смее на никого да кажат што прават. Не смее да ја покажат, или да ја изрецитираат никому, туку да ја искинат на парченца, и да ги фрлат во различни канти за ѓубре. Ова е за учениците да сфатат дека веќе биле прек-расно наградени за нивната поезија. Вонегут ги потсетува: „веќе сте искусиле настанување, сте научиле многу повеќе за тоа што по-стои во вас, и сте ја предизвикале душата да расте“ (Vonnegut apud Usher, 2015).

Танезини тврди дека умешноста на живеењето мора да биде изведувачка уметност, затоа што се работи за перформанс, не проект, поради отсуството на една цел која треба да биде исполнета за активноста на проектот да се смета за успешна, како и затоа што живеењето е активноста која се извршува (добро). Танезини потсетува дека умешноста на живеењето може да се смета како проект на учење на тоа како треба (добро) да се живее, и дека постојат автори кои сметаат дека „експертизата“ во оваа уметност мора објективно да се оценува. Произведувачките умешности го исполнуваат овој критериум, затоа што и оние луѓе кои не се умешни, може да оценат дали некој ги исполнува успешно. Изведувачките уметности им се неочигледни на неиницираните. Ако некој не е зналец, тешко дека може да ја оцени разликата меѓу извонредна или само доволно добра изведба. Поради ова се јавуваат сомнежи во врска со тоа дали воопшто постои вистинска експертиза за оваа сфера на човековото искуство (Tanesini, 2017, 18). Танезини смета дека Сократ и стоиците се плашеле од овој можен заклучок, и затоа биле повеќе наклонети кон гледиштето дека умешноста на живеењето е произведувачка, а не изведувачка.

Може да се остане на можноста според која целта на умешноста на живеењето е, мошне едноставно, добро живеениот живот (без да се навлегува во различните критериуми за добар живот). Во врска со ваквата поделба се јавува своевиден парадокс, забележува Танезини. Ако животот е проект чија цел е добро живеениот (или добро проживеаниот живот), не може добро да се живее. Или може да се посакува да се живее добро, затоа што во моментот не се живее добро, или, ако некој си ја задоволи желбата за добро живеен живот, желбата ќе престане, и затоа нема да се продолжи со проектот на живеењето. Сепак, парадоксот исчезнува доколку доброто живеење е објект не на желбата, туку на љубовта. Ако некој љуби да живее добро, доброто живеење ќе даде поттик да продолжи да живее (добро). Ова е затоа што живеењето добро не е нешто кон кое човек се стреми (затоа што го нема), туку токму поради самото живеење: вредноста на секоја активност што е дел од живеењето барем делумно придонесува кон целината, што е добро

живеениот живот (Tanesini, 2017, 25). Во оваа смисла повторно се потврдува апсолутната комплементарност на иновацијата и филозофијата. Ако филозофијата е умешност на доброто живеење, а целта на иновацијата се сингуларни инстанции на подобрување на живеењето, тие имаат иста насоченост, со тоа што филозофијата има одложено, односно продолжено, долготрајно дејство (на живеење добро).

Може да се смета дека мисијата на филозофијата е да даде основа за разбирање на светот, и на нашето место во светот како интелегентни дејствители – под „светот“ подразбирајќи го севкупниот опфат на подрачјата на природата и културата (подразбирајќи ги творештвото, иновативноста и креативноста). Целта на филозофскиот потфат е да нè снабди со когнитивна ориентација за извршување на нашите интелектуални и практични зафати. Поради тоа што податоците на филозофијата, преку кои таквиот потфат е можен, ги вклучуваат и опсервацијата во изучувањето на реалноста, замисливото подрачје на спекулативните можности, и нормативното мноштво на вреднувањето, огромноста на овој збир прави еден од проблемите на филозофирањето да биде теснотијата на светогледот. Секако дека проблемите се комплексни и стеснувањето на фокусот станува нужно. Секако дека одржувањето на ваквото стеснување никогаш не е доволно, затоа што детаљите мора да се вклопуваат во сеопфатната целина.

Поентата на филозофијата е многустрана. Некои филозофи сакаат да поттикнат некакво дејствување, некои да најдат начини за што подобри, морално поисправни и повозвишени аспирации, некои да го зголемат квантумот на познанието, некои да го подобрат живеењето. Како заедничко на трагањето по и исполнувањето на сите овие цели, Решер го определува разбирањето на нас самите, на светот во кој живееме, и на врската меѓу нас и светот. Филозофијата е потфат во разрешување на прашања и проблеми – когнитивен потфат кој се осврнува на сите традиционални „големи прашања“ за нас и за нас во рамките на големата схема на нештата. Во центарот лежат традиционалните проблеми на точно верување, соодветно вреднување, праведно постапување, добро живеење и слично,

кои го сочинуваат јадрото на збирот предмети на филозофијата од нејзиниот почеток во антиката (Rescher, 2017, 33).

Целта на дисциплината е да донесе рационален ред, систем, и интелигибилност на инаку често збунувачката разновидност на нашата познавателна сфера, овозможувајќи ни да си го најдеме патот во светот, на практично корисен и когнитивно задоволителен начин, определува Решер. Филозофијата е потфат во теоретизирање, но со мошне практична поента. Рационално суштество што мора да си го изоди еволутивниот пат низ светот преку својот ум има длабоко вкоренета потреба за спекулација, за контемплација, за активно користење на разумот. Таа потреба е втемелена во човековата љубопитност, во животниот факт дека постојано имаме прашања и имаме потреба да трагаме по задоволителни одговори (филозофијата значи дека од нив ќе изникнат нови прашања, но тоа е конзистентно со нас како суштински љубопитни и интелектуално незаситни суштества).

Се поставува прашањето дали може да се одбегне да се филозофира. Дури и ако им се придружиме на оние кои веруваат дека филозофирањето не е можно, и во овој случај сме принудени да се запрашаме за тоа како е можно да не постои филозофијата. На тој начин, запрашувајќи се, ние филозофираме, затоа што рационалното прашување е суштината на филозофијата. Решер точно забележува дека не може да се стори ништо, ниту има којзнае колку да се каже, за оние кои се подготвени сосема да ја напуштат филозофијата, да се повлечат од целиот потфат на обидување да се открие смислата на нештата (нема поента да се расправа со оние кои ја негираат поентата и соодветноста на размислувањето, Rescher, 2017, 34). Но, може да се стори нешто за оние кои расправаат за напуштањето на филозофијата – штом се воведат во заедницата како слични – како теоретичари со сопствена позиција.¹⁴ Идејата е, значи, дека може да се напушти филозофијата, но не може да

¹⁴ Оној кој е подготвен да докаже дека метафизичкото познание е невозможно, е метафизичар кој застапува спротивставена теорија за првите принципи (Bradley, 1897, 1).

се застапува нејзиното напуштање низ рационална аргументација, без да се филозофира.

Во филозофската дискусија, првото прашање што треба да се оформи е тоа за проблемот кого дискусијата се обидува да го реши, односно за тоа на кои прашања треба да одговори (се појавува, значи, и подрачјето на мета-прашања). Следните прашања во врска со која било филозофска дискусија се однесуваат на одговорите што се нудат (каква познавателна граѓа се добива) и на начинот на решавање на проблемот (дали тој има смисла, или предизвикува повеќе тешкотии отколку што разрешува). При филозофирањето се стремиме кон рационална кохерентност, кон познавателна конзистентност во постигнувањето на решенијата или одговарањето на прашањата (а со тоа и поставувањето на нови прашања).

Решер се обидува да илустрира дека секој филозофски потфат (на одговарање на прашања и решавање на проблеми) започнува со некакво множество податоци, затоа што когнитивната потрага, ниту индивидуално ниту колективно, не започнува со празна табла, без ништо (2017, 35). Не може да се занемари дека и во индивидуалните истражувања, или како цели генерации, секогаш започнуваме со наталожениот квантум на познавателно наследство, и неминовно сме под влијание на информациите и дезинформациите на познанието на предците.

Нашето искуство на природата на светот и на нашата позиција во него, е граѓата со која филозофијата располага при одговарањето на прашањата и разрешувањето на проблемите. Искуството ги вклучува здраворазумските верувања; општопознатите факти, односно вообичаените убедувања на секојдневието на „обичните луѓе“ од памтивек; предложените или потврдените факти од современата наука, односно гледиштата на знајците, или позициите на авторитет; граѓата од секојдневното општење во светот; мненијата од топичните светогледи; гледиштата што произлегуваат од, или соодветствуваат со *Zeitgeist* на нашето опкружување; убедувањата и обичаите

на културата; традицијата, наследениот фолклор, сказни, мотиви, уште од мудроста на предците, како митологијата и религиозната традиција и религиозно-фолклорните практики; учењата на историјата, онака како што биваат претставувани.¹⁵ Сето ова ја дава граѓата на филозофското размислување, но не и неговите алатки, не и апаратурата. Огромното множество на фактите од искуството овозможува дел од содржината на филозофирањето, а филозофијата започнува од чудењето, сомневањето и повторното проценување на нештата.

Сите овие елементи (здравиот разум, традицијата, научните познанија, и т.н.) биваат преиспитувани во филозофијата. Тоа не значи дека таа не им пристапува и со почит, но нејзината смисла е во тоа што не може слепо и некритички да ги прифаќа, без испитување, прашување, вреднување и превреднување, и согледување на нивните значења и импликации. Множеството на сите факти од искуството не претставува апсолутно познание, или лесно прифатливо верување, или препорачливо пожелно однесување. Филозофијата препознава дека множеството од искусствената, генерациски и индивидуално наталожена граѓа не значи апсолутна, непоколеблива сигурност. Филозофијата се раѓа од разнишувањето на она што е навидум сигурно, или дури неопходно, она што се зема како дадено, елаборирано, прифатено. Филозофијата се запрашува за најобичниот факт (или верување, или мотив, или чин на морално дејствување, на пример), и посочува доколку е погрешен, или невистинит, метафизички или практично проблематичен, неубав, недобар, неправеден или некорисен. За филозофијата нема недопирливи факти од светот, ништо не е отаде дофатот на запрашувањето, истражувањето и сомневањето, затоа што таа интензивно се запрашува и за трансцендентното, за непознатливото, за неискажливото.

¹⁵ Според Џејмс, вредностите и категориите меѓусебно се спротивставуваат во текот на човековото искуство, и нивните конфликти може да бидат разрешени само во *од*, *ambulando*, и не преку *a priori* дефиниции. Формулата со најопсежна судбина ќе биде вистинитата (James, 1978, 17). Секоја таква формулација бива определена во иста мера и од слободно дејствувачкиот човек у м и од светот.

Во филозофијата не се прифаќаат „дадените“ факти како нешто што мора да се прифати и да се застапува понатаму. Сè може да биде (п)реиспитано; што било може, после опсежно и аргументирано размислување, да заврши како отфрлено или заменето, независно кое му е потеклото. Филозофијата не се задоволува со понудените (претпоставени) вистини, туку нив ги зема како можности, како плаузибилности, како поле за запрашување и истражување.¹⁶ Филозофијата не останува на гола дескриптивност, ниту на груба прескриптивност – таа испитува, проверува, размислува за крајните консеквенции, за разнобразните импликации, понудува решенија, ги ревидира и тие понудени решенија, трансцендира ситуации. Филозофските заклучоци не се непоткрепени или арбитражни, туку кореспондираат со стварноста и плуриперспективното истражување на стварноста на рационално хармоничен начин (под ова не се мисли дека нема несогласување и преиспитување и во врска со нив, туку дека се рационално соодветно фундирани и изведувани). Секако, обемот на филозофијата, предметите на истражување на нејзините дисциплини, и прашањата на кои се посветува се многубројни, разновидни, и понекогаш спротивставени, а резултатите кои таа ги добива од соочувањето со светот, и интервенцијата врз светот, не секогаш се комплементарни и во хармонија, туку спротивставени. Сепак, и тоа е дел од смислата и од вредноста на филозофијата. Филозофијата има потреба од успешна рационална систематизација, за да се заштити од преобилноста на огромниот наплив на граѓата што ја разгледува и својата сопствена познавателна спекулативна содржина.

¹⁶ Филозофирањето е и прашање на систематизација на решавањето на проблемите, одбирањето на претпоставките и производите на искуството, на определување на најдоброто решение меѓу неколкуте спротивставени. Филозофијата е и рушење и реставрација, или инставација, на целата структура на нашите верувања, за да се формираат нови, цврсти и аргументирани ставови кои ќе подлежат на реевалуација и кои ќе водат кон нови прашања и нови ставови.

Пирс (Peirce) забележува дека во нејзините методи филозофијата треба да ги имитира успешните науки: да започнува само од премиси што може да подлежат на внимателно испитување, и да им верува на мноштвеноста и разновидноста на нејзините аргументи, наместо на конклузивноста на кој било еден единствен аргумент (Peirce, 1934, 265).¹⁷ Пирс негодува: да се повика на необјаснивото е неприфатливо, или, според неговата терминологија, нефилозофско (CP, 7.322; 5.409; 6.427; 7.322; 7.492). Со тоа не се мисли дека не постојат нешта што одат отаде човековите моќи за објаснување (секако дека постојат), туку дека да се определи нешто како необјасливо, гарантира дека дури и да постои објаснување во досегот на нашите познавателни моќи, нема да го откриеме. Повикувањето на необјаснивото го нарушува принципот, или познавателниот императив, на неболирање на патот кон запрашувањето (CP, 1.135).

Во своите разиграни, често поморски метафори, Пирс ја определува науката како чекорење низ мочуриште, наместо (нешто основано) на цврста почва; а филозофијата како брод кој е придвижуван од искуството и воден од логиката, низ океанот на мислата. Тој нуди и други ставови во врска со запрашувањето: вистинската интелектуална моќ не се раѓа во човека, тврди Пирс, туку мора да се открие, и првиот услов за тоа е душата да биде исполнета со желба да ја (пре)познае вистината (Peirce, apud Eisele, 1976, 977). Покрај ова, тој тврди дека за добро да се размислува, апсолутно нужно е да се поседуваат доблести како интелектуалната чесност и искреноста, и секако, љубовта за вистината (CP, 2.82). Со ловечка метафора тој го доловува следново: духот е најсуштинското нешто, мотивот, на вистинскиот трагач по вистината, поради што автентичниот прашувач со научнички став (CP, 1.43) го насочува лакот кон вистината со фокусираност во окото и моќ во раката (CP, 1.235). Не може да се занемари дека и за Пирс, истражувачот

¹⁷ Поради специфичноста на референцирањето во *Собранише дела* на Пирс, следните одредници во заградите ќе содржат CP (за *Collected Papers*), а потоа бројот на томот и параграфот.

(во широка смисла на зборот), има сфатено дека колку и да е неудобно, сомнежот мора да биде вреднуван, и по него мора да се трага, затоа што сомнежот е она што мотивира да се поставуваат прашања. Истражувачот не чека од небо да му паднат познанија, ниту искуството да го поремети верувањето, туку активно трага по околности во кои ќе се сретне со пореметувачки искуства, или замислува такви сценарија, зашто така се забрзува процесот на запрашувањето и трагањето по нови прашања.

Идејата на науката, употребува војничка метафора Пирс, е да ја натрупа и натапка земјата под вистината со труповите на оваа генерација, и можеби и други кои доаѓаат по неа, сè додека некоја идна генерација, стапнувајќи врз нив, не ја нападне тврдината (CP, 6.3). Истражувачкиот подвиг не е индивидуален или локализиран, според тоа, туку на целата заедница. Мотивот за истражувањето е важен, иако не секогаш може да гарантира директен успех, ниту прогрес. Така, Пирс употребува морнаричка метафора: тој предлага да се замисли некаков напуштен брод бесцелно заплиснуван од брановите, кој се движи наваму-натаму, сè додека случајно не се најде на брегот. Ако се замисли брод кој го повлекол напуштениот брод и го довел до брегот, тогаш тој само ја „забрзал“ судбината на напуштениот брод (CP, 7.78). Под ова Пирс мисли дека нема гаранција дека и најмотивираниот и најентузијастичен истражувач ќе дојде до вистината побрзо од некој кој го нема вистинскиот истражувачки дух, или не ги разбира логичките принципи (или и едно и друго), ниту има гаранција дека цела заедница истражувачи ќе дојде побрзо. Но, ова никако не го обесхрабрува вистинскиот истражувач. Со метафората Пирс покажува и друга важна поента: правилниот мотив и логичките принципи го забрзуваат истражувањето.¹⁸

¹⁸ Хаак објаснува: метафората со напуштениот брод покажува дека тој, оставен на себе, може да плута до брегот многу подолго, но и дека може да се насука на брегот дури и побрзо, отколку што тоа би се случило со помош на бродот кој го одвлекува кон брегот. Но, не може да се негираат предностите не интервенцијата на бродот кој влече: така е сигурно дека напуштениот брод ќе стигне на брегот

Добро применета, филозофија учи како да се размислува, како да се живее автентично, како да се гради и интелектуално да се создава. Кога повеќе луѓе би знаеле барем основи на логиката, не би имале проблем со разбирањето на каузалните релации, и не би ги смешувале каузацијата и корелацијата. Кога повеќе луѓе би знаеле етика, помудро и потемелно би им пристапувале на прашањата на доброто и злото и би се однесувале како свесни и ангажирани морални дејствители. Кога повеќето би знаеле естетика, повеќе би се издвојувала и вреднувала убавината во светот. Не е дека со знаењето на проблемите на постоењето и познанието луѓето би дошле до одговори, затоа што на филозофијата не ѝ е работа да води до финални одговори, туку кон нови прашања. Но, со знаењето на проблемите за постоењето, изворите и можностите на познанието, природата и важењето на вистината, статусот на вредностите, постоењето на доброто, убавото и т.н. се постигнува основа за светот, што може само да го олесни човековото определување на својата позиција во светот, на смислата на неговото бивање во светот, и на потребата светот да биде менуван (на подобро). Таквите филозофски знаења би ја направиле и иновацијата посоодветна (веќе кога нејзиниот корен е филозофски) и поуспешна: таа би била во автентичен однос со постоењето, со човековите познавателни моќи и предизвици, би била устроена низ доброто, убавото, вистинитото. Покрај тоа, импликациите на иновацијата и одговорноста се проблеми на филозофијата како мета-рамниште.

ПРЕСВРТУВАЊЕТО НА ПАРАДИГМИТЕ ВО НАУКАТА: НАУЧНИТЕ РЕВОЛУЦИИ СПОРЕД КУН

Иновацијата во денешно време најчесто се поврзува со напредокот во технологијата, односно со дострелите на науката. До откритијата во науката се доаѓа на специфичен начин. Во своето дело *Структура на научните револуции*, Кун го

во ограничено време (Нааск, 2019, 173). Покрај ова, сигурно е и дека нема да одлута во некој друг (непознат) правец.

прикажува развојот на науката во светло инакво од сите до тогашни (Kuhn, 1970). Во педесетите години на дваесеттиот век, кога Кун започнал со историскиот пристап врз напредокот на науката, историјата на науката била скорешна дисциплина, но дури и без преголемиот квантум на концепции, полека станувало јасно дека научната промена не била секогаш директна и јасна како што се тврдело во традиционалното гледиште на науката. Идеите на Кун го пресвртуваат таквото гледиште, нудејќи алтернативен пристап.

Кун смета дека развојот на науката е дисконтинуиран процес кој се карактеризира со повремено појавување на научни револуции. Развојот на науката се одвива преку пресвртувањето на парадигмите. Поимот парадигма е еден од основните оперативни поими во делото, и означува (покрај дваесетината различни употреби и значења на терминот што Кун ги нуди), доминантна теорија на еден период, како општо познато и прифатено научно достигнување. Парадигмите обезбедуваат методолошка рамка, тие ги снабдуваат научниците со еден вид на мапи, чии детали потоа биваат разјаснети од истражувањето на „нормалната наука“. Парадигмите се насоки суштински за изработката на овие мапи; тие се теориската рамка, како средства за создавање на научната теорија (предочувајќи му ги на научникот ентитетите во природата и начините на нивно однесување). Покрај ова, тие нудат простор за метафизичка спекулација, како можни решенија на проблемите.

Парадигмите им обезбедуваат на научниците загатки, но и начини и апаратура за нивното решавање. Тие даваат насоки за истражувањето, дефинирани категоријални апарати и начини за формулирање и одговарање на прашањата; ги ограничуваат и определуваат полињата на релевантноста на проблемите, и го определуваат нивното значење. Природните науки, и историјата на природните науки не може да бидат интерпретирани без присуството на барем еден имплицитен корпус на вкрстени методолошки и теориски верувања кои обезбедуваат селекција, вреднување и можност за критика. Како што прецизира Кун, со прифаќањето на парадигмите,

научниците се стекнуваат со теорија, методи и стандарди. Парадигмите се основата на науката. Она кое се мисли кога се говори за наука, се всушност дејствата на група луѓе (практичари), кои имаат заедничка (споделена) парадигма. Пред да постои оваа заедничка парадигма (или кандидат-парадигма), не постои согласност за тоа што е важно, и како треба да се постапува.

Сите факти што би можеле да придонесат во напредувањето на науката се чинат еднакво релевантни. Во натпреварот на пред-парадигматските гледишта, се појавува една доминантна парадигма што го овозможува истражувањето, но за една теорија да биде прифатена како доминантна, како парадигматична, таа мора да се чини како подобра од нејзините претходници, што не значи дека мора да ги објасни **сите** факти со кои е соочена. Кога научникот прифаќа некаква парадигма како основа, тој повеќе нема потреба во неговата главна истражувачка работа да се обидува повторно да ја конституира неговата област, почнувајќи од првите принципи и оправдувајќи ги и објаснувајќи ги поимите што ги воведува.

Она што Кун го нарекува „нормална наука“, е всушност истражување фундирано врз едно или повеќе поранешни достигнувања, за кои некоја определена научна заедница признава дека даваат основа за идното дејствување. Тоа е, всушност, процес на актуализирање на една парадигма (особено имајќи предвид дека привлечноста и важноста на парадигмата лежи во нејзиниот потенцијален успех). Но, нормалната наука поседува и еден вграден механизам кој овозможува ослободување од ограничувањата што го блокираат истражувањето секогаш кога престанува ефикасно да функционира парадигмата од која тие ограничувања се изведени. Имено, кога се јавува сомнеж дека парадигмата е способна да ги разреши особено замрсените загатки (аномалии) кои се појавиле во науката, се јавува криза. Доколку парадигмата е пресвртена од страна на посилна, ривалска парадигма, следува научна револуција. На пример, парадигмата за светлината како корпускуларна била пресвртена од онаа за светлината како електромагнетен бран, за таа да биде пресвртена од парадигмата за светлината како

комбинирана, корпускуларно-бранова. Трансформациите на парадигмите се научни револуции, а сукцесивните премини од една на друга парадигма преку револуцијата се вообичаена схема на функционирање на зрелата наука.

И според Попер (Popper) револуциите во науката се потребни, но, со тоа што според него, во науката треба да доминираат обидите да се побие теоријата, наместо обидите постојано да се поддржуваат хипотезите, и затоа што тој се залага не за што поголема докажливост во научните теории, туку за што помала недокажливост, револуциите се важни не затоа што додаваат на квантумот на позитивното познание на вистината на теориите, туку затоа што додаваат на негативното познание дека релевантните теории се лажни. Концептот на научните револуции се наоѓа и во антирационалистичката концепција на науката на Фаерабенд во делото *Против мейогош* (Feyerabend, 1975). Постојат сличности меѓу нив, како тврдењето за несомерливоста на теориите.

Според Кун, различни парадигми употребуваат концепти кои не може да се редуцираат на вообичаените логички релации на вклучување, пресек и исклучување. Исто така, тој тврди дека со менувањето на парадигмите се менува и светот. Парадигмите прават да се гледа инаку на нештата – научните приврзаници на различни парадигми различно го перципираат светот. Тие задржуваат различни методи за одвивање на истражувањето, и различни правила за оценување на добиените резултати. Поради сето ова, новата парадигма е несомерлива со другите. За разлика од несомерливоста како резултат на комбинацијата на сите овие фактори, Фаерабенд повеќе обрнува внимание на принципот според кој интерпретацијата на набљудувачкиот јазик произлегува од теоријата што го експлицира она што било опсервирано, и кој се менува со менувањето на теоријата. Според тоа, станува невозможно да се воспостават дедуктивни врски меѓу ривалските теории, и споредувањето на ниво на содржина или веројаност и вистинитост е невозможно.

Но, може да се говори за споредување на конзистентноста, на пример. И Кун и Фаерабенд ги сметаат научните теории за комплексни структури: парадигмите кај Кун, односно новите теории кај Фаерабенд, се посспецифични и помалку развиени отколку оние кои ги заменуваат; и обајцата инсистираат на важноста на историјата на науката. Но, анализата на Кун е убедлива и подескриптивна од инсистирачки перскриптивната анализа на Фаерабенд. Кун се фокусира повеќе на структурата на научните заедници, додека Фаерабенд, на индивидуата. Според Фаерабенд, напредокот на науката и развојот, цутењето на научниците, се забележливи само за време на кризата и научната револуција, а не за време на она што Кун го смета за нормална наука. Според Кун, нормалната наука е исто така плодносна, но на различен начин од научните револуции. Сепак, како што беше споменато, креативниот ангажман и интервенциите при разрешувањето на загатките поставени од доминантната парадигма го чинат напредокот.

Кун забележува дека нормалната наука, во обидите за одбрана на претпоставката дека научниците знаат како функционира светот, и во обидот на формирање на образовната рамка според множеството на определени фиксни тврдења без кои научната заедница не би можела униформно да дејствува, често ги потиснува новите, свежи концепти кои би ги поткопале темелите кои така внимателно се обидува да ги постави. Ова, пак, доведува до тоа истражувањето да не е смело навлегување во откривањето на непознатото, туку посветено инсистирање на тоа природата да се „вкалапи“ во концептуалните рамки на професионалното образование. Но, кога ќе се појави случај на неможност да се разреши некакво прашање, и кога се појавува закана темелите на вообичаеното практикување на науката да бидат разнишани, се појавуваат научните револуции. Новата парадигма бара (не на особено задоволство на научната заедница) претходните претпоставки и ставови да бидат ревидирани, а претходните тврдења и множества факти на кои се темелат да бидат одново оценети. Но, кога во развојот на некоја наука (природна наука, на пример), една група ќе направи синтеза која ќе го привлече најголемиот број

практиканти-истражувачи од следната генерација, старите школи постепено исчезнуваат, делумно поради свртувањето на нивните членови кон новата парадигма, иако секогаш постојат приврзаници кон некои од старите гледишта (кои поради тоа доживуваат своевидно исфрлање од професијата, односно игнорирање на нивната работа).

Нормалното истражување не се стреми кон создавање на поимни или појавни новини, или големи суштински новости. За научниците, резултатите стекнати со нормалното истражување се значајни затоа што го зголемуваат обемот и прецизноста со кои се применува парадигмата. Ова, пак, не ги објаснува ентузијазмот и приврзаноста на научниците кон проблемите на нормалното истражување. Проблемите¹⁹ на нормалната наука може да се разгледуваат, едноставно, како загатки, а мерило за тоа дали нешто е загатка не е внатрешната вредност, туку гаранцијата дека постои решение. Истражувањето има за цел да ги открие решенијата на загатките според определени правила. Суштинските новини во фактите (преку откритијата) и теоријата (преку иновацијата) доведуваат до пресвртување на парадигмите. Таквото пресвртување е завршено кога она кое се сметало за аномалија, станува очекувано, кога научникот добива нов поглед кон природата.²⁰ Една од најпечатливите карактеристики на проблемите од нормалното истражување е тоа колку малку се стремат да произведат некакви новини, концептуални или феномени, пишува Кун (1970а, 35).

¹⁹ Еден проблем е загатка кога се карактеризира со можност за решавање, но и со решение кое е соодветно со парадигматските претпоставки.

²⁰ Интересно е тоа што аномалиите се појавуваат како пркосење на апаратурата и теориската подлога на парадигмата. Колку е парадигмата попрецизна и подалекусежна, толку подобро може да ги лоцира аномалиите и да предизвика промена, а со отпорот кон промената се обезбедува што посуштинско и потемелно навлегување на аномалиите во постоечкото дефинирано знаење.

Според Кун, значи, развојот на науката не е униформен, туку има наизменични „нормални“ и револуционерни (или извонредни) фази. Револуционерните фази не се едноставно периоди на забрзан прогрес, туку квалитативно се разликуваат од нормалната наука. Нормалната наука не наликува на стандардната кумулативна слика на научниот прогрес, барем не на површината. Како што беше споменато, нормалната наука решава загатки (Kuhn, 1970a, 35-42). Загатките се, во најстандардното значење, таа специјална категорија на проблеми што може да служи да ја тестира снаодливоста или умешноста во изнаоѓањето решенија. За еден проблем да се оквалификува како загатка, тој мора да се карактеризира со нешто повеќе од решение за кое сме убедени (дека е сигурно); мора да постојат правила што ја ограничуваат и природата на прифатливите решенија и чекорите со кои тие може да се постигнат (1970a, 38).

Формулацијата „решава загатки“ може да сугерира дека нормалната наука нема некаква драматичност: нејзината главна цел е да ја пренесе идејата дека, како некој кој решава крстозбор, или сложувалка, решавачот на загатката очекува разумна шанса за решавање, дека тоа зависи главно од неговите способности, како и дека загатката и начините за нејзиното решавање имаат силна доза на познатост. Решавачот на загатка не навлегува на наполно необележана територија. Поради тоа што загатките и нивните решенија се познати и релативно јасни и директни, нормалната наука може да очекува да акумулира растечки квантум на решенија на загатки. Револуционерната наука, меѓутоа, не е кумулативна во смисла на тоа дека подразбира ревизија, односно пресврт на постоечките научни верувања и практики.

Кога Кун објаснува зошто пресвртувањето на парадигмите треба да се смета за револуција, прави паралела со политичките револуции. Политичките револуции се случуваат поради растечкото чувство, често ограничено на дел од политичката заедница, дека постоечките институции имаат престанато соодветно да ги решаваат проблемите што се појавуваат во средината што тие самите, делумно, ја создале. На сличен

начин, научните револуции се воведуваат преку растечкото чувство, повторно ограничено на тесна под-поделба на научната заедница, дека некаква постоечка парадигма престанала да функционира соодветно во истражувањето на аспектот од природата кон кој таа парадигма претходно го покажала патот. И во политичкиот и во научниот развој, чувството на потфрлање или на нефункционирање водат кон криза, што е предуслов за револуција. Кун смета дека ова можеби се чини претерано: паралелизмот важи не само за големите парадигматски промени (како оние на Коперник или Лавоазје), туку и за мошне помалите, што се поврзуваат со некаков нов вид на појава. Научните револуции треба да им се чинат револуционерни само на оние чии парадигми се од нив засегнати. На оние кои посматраат од надвор, тие може да се чинат, како балканските револуционерни потфати од раниот дваесетти век, како нормални делови на развојниот процес (Kuhn, 1970a, 92-93).

Кун детектира и подлабок аспект во паралелата, од кој зависи важноста на првиот аспект. Поентата му е дека политичките револуции се стремат да ги променат политичките институции на начини кои се забранети од тие институции. Нивниот успех зависи од делумното напуштање на едно множество на институции на сметка на друго, а во меѓувреме (додека револуцијата трае) не може да се каже дека со заедницата наполно владеат какви било институции. Иницијално, кризата е таа што ја омекнува улогата на политичките институции, исто како што ја намалува улогата на парадигмите. Како што кризата се продлабочува, голем број индивидуи се посветуваат на некаков конкретен предлог за реконструкција на заедницата и формирање на нови институционални рамки. Во оваа фаза заедницата се дели на спротивставени, конкурентни страни, од кои едната сака да ги одбрани старите институционални констелации, а другата сака да воведи нови. Штом се појави таквата поларизација, потфрла можноста за политичко решение. Поради тоа што се разликуваат во врска со институционалната матрица во која политичката промена треба да биде постигната и оценувана, зашто не признаваат

надинституционална рамка за просудување или помирување на револуционерните разлики, страните на конфликтот мора да се повикаат на техники на масовно убедување, често преку употребата на сила.

Она што Кун се обидува да го покаже во неговото дело, е дека историското истражување на промената на парадигмите открива мошне слични карактеристики во еволуцијата на науките. Како изборот меѓу спротивставени политички институции, изборот меѓу конкурентни парадигми се претставува како избор меѓу некомпатибилни начини на животот на заедницата. Поради таквиот карактер, изборот не е, и не може да биде определен само од проценувачките процедури карактеристични за нормалната наука, затоа што тие делумно зависат од постоечката парадигма, а токму таа парадигма е проблемот. Кога парадигмата влегува (а тоа мора да го стори) во конфликт со друга парадигма за изборот меѓу парадигмите, нивната улога е нужно циркуларна: секоја група си ја употребува сопствената парадигма во одбраната на таа парадигма (Kuhn, 1970a, 94). Тоа значи дека не сите постигнувања од претходните периоди од нормалната наука ќе се зачуваат низ револуцијата. Така, подоцнежниот период на науката може да нема објаснувања за некои феномени за кои во некои претходни периоди се сметало дека се успешно објаснети.²¹

Ако, како низ стандардната слика, научните револуции се како нормалната наука, но подобри, тогаш револуционерната наука понекогаш ќе биде сметана како нешто добро, нешто кон што треба да се стремиме, нешто што треба да биде промовирано, добредојдено и почитувано. Новите теории, или концепции, се појавуваат како резултат на аномалиите, т. е. на неспособноста на нормалната наука да ги разреши загатките. Аномалијата, значи, се покажува како нешто повеќе од обична загатка во нормалната наука. Кога постоечката методолошка

²¹ Ова е познато како Кун-губиток/Kuhn-loss. Кованицата го означува губитокот на способноста на претходникот на некаква парадигма или теорија да понуди објаснувања во одредено подрачје на решавање загатки (види кај Post, 1971, 229).

апаратура не функционира, мора да биде заменета со нова. Неуспехот на постоечките правила²² мора да биде надминат со нови правила: тоа е преминот кон кризата и невообичаената наука.

Гледиштето на Кун е дека за време на нормалната наука, научниците ниту ги тестираат, ниту се трудат да ги потврдат водечките теории од нивната дисциплина, ниту сметаат дека резултатите со аномалии ги подриваат теориите. Аномалиите биваат игнорирани или, кога е можно, објаснувани во рамките на матрицата на дисциплината (или дисциплинарната матрица). Нормалната наука може да успее во постигнувањето на прогрес само доколку во релевантната научна заедница постои јасна посветеност кон споделените теоретски верувања, вредности, инструменти, техники, метафизика. Оваа констелација на споделена посветеност Кун ја нарекува и *дисциплинарна матрица*, но инаку употребува *парадигма*.²³

Поради тоа што посветеноста на дисциплинарната матрица е предуслов за успешна нормална наука, втиснувањето на таква посветеност е клучен елемент во научното воспитание

²² Потфрлувањето (неуспехот) се јавува поради дискрепанција меѓу фактите и теоријата која се базирала на нив, или поради промените во културната и социјалната рамка, на пример.

²³ Кун објаснува дека на прашањето за тоа што споделуваат членовите на една заедница, што ја овозможува релативната едногласност на нивните професионални судови, одговорот е парадигма или множество парадигми. Но, тој забележува дека научниците би рекле дека споделуваат теорија или множество теории. Сепак, во филозофијата на науката (на неговото време) „теорија“ означува структура што е мошне поограничена во нејзините природа и цел отколку што е потребно. Токму затоа што терминот е оптоварен со неговите импликации, Кун употребува „дисциплинарна матрица“. Употребата на „дисциплинарна“ е затоа што реферира на општото поседување на практикувачите на партикуларна дисциплина, а „матрица“ затоа што е составена од уредени елементи во различни видови, од кои секој бара понатамошна спецификација. Парадигмите, или деловите од парадигмите, за кои Кун пишува, ја сочинуваат матрицата на дисциплината, формираат една целина и функционираат заедно (Kuhn, 1970a, 182).

и образование, и во формирањето на светогледот на успешниот (потенцијален) научник. Оваа суштинска тензија кај повеќето научници, меѓу желбата за иновација и нужноста за зачувување на старото е разгледана во есејот, односно излагање на научна конференција „Суштинската тензија“ (1959), на кое ќе биде обрнато внимание подоцна.

Акумулацијата на особено проблематични аномалии претставува сериозен проблем за постоечката дисциплина. Особено загрижувачки се аномалиите кои го поткопуваат функционирањето на нормалната наука. На пример, една аномалија може да открие дека во често употребуван дел од опремата се јавуваат одредени неадекватности, што фрла сомнеж и врз подлегчката теорија. Ако голем дел од нормалната наука се потпира на овој дел од опремата, тешко дека ќе може да продолжи со неразнишана самодоверба, сè додека не се обрне внимание на аномалијата. Кризата е она што се јавува кога довербата ќе се разниша поради широкораспространетите или честестени потфрлања, односно поткопувања на довербата.

Појавата на Кун-губитоци ја поништува (или замаглува) традиционалната кумулативна слика на прогресот. Кога постоечката парадигма потфрла да ги реши важните аномалии што се појавуваат во нормалната наука, почнува револуционерната потрага по заменска парадигма. Доколку заменската парадигма не умее да разреши најголем дел од загрижувачките загатки, таа не треба да се прифати на местото на претходната парадигма. Истовремено, дури и да има Кун-губитоци, секоја достоинствена заменска парадигма мора да задржи голем дел од моќта за решавање на проблеми на нејзиниот претходник (така, поновата теорија мора прилично добро да ја задржи моќта на решавање на квантитативните проблеми, а може да изгуби квалитативна, објаснувачка моќ, Kuhn, 1970b, 20).

Научните револуции се некумулативни развојни епизоди во кои претходната парадигма се заменува (делумно или целосно) со нова, инкомпатибилна парадигма. Сепак, научните револуции се чинат невидливи, со тоа што пресвртувањата на парадигмите најчесто се сметаат не за револуции, туку како

дополнувања на научното знаење. Ова се случува и поради тоа што историјата на подрачјето во кое се случиле е опишана во новите учебници кои ја придружуваат новата парадигма: бидејќи тие се педагошки средства за одржување на нормалната наука, тие мора да бидат одново пишувани секогаш кога се менуваат нејзините проблемска структура, стандарди, и јазик. Затоа, тие одново се пишуваат по секоја научна револуција и ја маскираат не само улогата, туку и самото постоење на револуцијата што ги произвела. Поентата на Кун е дека науките ги зачувуваат нивните великани, но се потполно способни да ги забораваат или ревидираат нивните дела. Науката напредува низ револуциите.

Кун се прашува за процесот со кој новиот кандидат за парадигма го заменува неговиот претходник. Тој процес е аналоген на природната селекција: една теорија станува најжилава меѓу нејзините алтернативи во определна историска контекстуација. На почетокот, новата кандидат-парадигма има неколку поддржувачи кои, доколку се способни, ја подобруваат, ги испитуваат нејзините можности, всушност, прават проекција на нејзиното актуализирање. Победува парадигмата чие количество на убедувачки аргументи се зголемува. Во оваа смисла, што повеќе компетентни и посветени приврзаници, толку повеќе истражување, толку повеќе материјали за нејзина пропаганда.

Кога се случува кризата во нормалната наука, еден може одговор е да се трага по ревидирана дисциплинарната матрица, што ќе дозволи да се отстранат барем најважните аномалии, и што ќе овозможи решение на многу извонредни и нерешени загатки. Ако тоа успешно се изведе, тоа е научната револуција. Револуционерната фаза на науката е отворена кон разновидни конкурентни пристапи и идеи, и кон несогласувањето за нивните придобивки и предизвици.

Зрелата наука поминува низ наизменични фази на нормална наука и револуции. Во нормалната наука, клучните теории, инструменти, вредности и претпоставки што ја сочинуваат дисциплинарната матрица се задржуваат како фиксни,

непроменети, дозволувајќи да се акумулира создавањето (и количеството) на решенијата на загатките. Во научната револуција матрицата подлежи на ревизија, за да се дозволи пронаоѓање на решенија на посериозните аномалии што го вознемируваат претходниот (инаку мирен) период на нормална наука.

Кун обрнува особено внимание на специфичната компонента на дисциплинарната матрица – консензусот за примерните инстанции на научното истражување. Овие примери на добро изведена наука се, всушност, парадигмите во потесна смисла на зборот. На пример, парадигми се анализата на движењето на Аристотел, пресметувањето на движењата на планетите на Птолемај, или примената на балансот од страна на Лавоазје или математизирањето на електромагнетното поле од страна на Максвел (1970а, 23).²⁴

Незрелата наука, пак, или она што може да се смета за предпарадигматски период, нема консензус. За натпреварувачките школи на мисла се смета дека имаат различни процедури, теории, и основни, метафизички претпоставки. Поради таквата расцепканост, не ни постои можноста за колективен прогрес. Уште полошо, дури и локалното напредување во една партикуларна школа оди тешко, затоа што постојано мора да се троши енергија во расправа со другите школи околу основите и пристапот, наместо да се развива истражувачката традиција. Ова се разрешува на следниов начин. Напредокот е тежок,

²⁴ Примерни инстанции на науката се наоѓаат во книгите, учебниците и научните статии, и во оваа смисла Кун ги смета важните текстови за парадигми – *Алмајест* од Птолемај, *Основен шракшај за хемија* од Лавоазје, *Принципиите на мајематика* и *Ојшика* од Њутон. Ваквите текстови содржат не само клучни теории и закони, туку и примената на тие теории во решението на важни проблеми, заедно со новите математички или експериментални техники (како хемиската рамнотежа во *Основниот шракшај за хемија* и интегралното и диференцијалното сметање во *Principia Mathematica*), што се употребуваат во таквата примена. Токму тоа ги прави парадигматични.

беше споменато, не невозможен (инаку не би имало никаква наука, зрела или незрела, нормална или револуционерна). Една научна школа, или традиција, може да има неверојатно откритие со кое споделените проблеми на конкурентните школи се решаваат на особено импресивен начин. Таквиот успех привлекува приврзаници од другите школи, и се јавува можноста за колективен прогрес: широкораспространет консензус се гради околу новите решенија на дотогашните загатки. Преку овој консензус престануваат недоразбирањата околу основите, затоа што решението ги опфаќа партикуларните теории, процедури и инструменти, метафизичките претпоставки, научниот јазик, структурата на истражувањето и т.н. Консензусот во врска со решенијата на загатките потем донесува (или олеснува) меѓусебно согласување и за други аспекти од дисциплинарната матрица. Успешното, триумфално решение на загатката станува парадигма, но не значи дека небаре магиски ги решава сите проблеми.

Она што е важно да се има предвид за развојот на научната мисла (и општо за филозофската и научна настроеност на човекот како љубопитно суштество кое се чуди), а со тоа и на иновациите, е што парадигмата не само што нема да ги реши сите загатки, туку ќе постави нови загатки. Значи, создавањето на нови загатки е едно нешто што парадигмата (или решението на загатките) го прави, а помагањето тие да бидат решени е друго. Во најдобар случај, на новите загатки поставени од парадигмата ќе може да им се пристапи, и тие ќе може да бидат одговорени токму низ техниките што ги употребува парадигмата. Но, тоа ретко се случува, и затоа науката потоа влегува во следната од наизменично повторувачките развојни фази. Затоа иновирањето не запира.

Односот на традицијата и иновацијата според Кун

Кун најјавува дека неговото обраќање на конференцијата посветена на раното идентификување на креативните личности во науката на која учествува нема да се однесува токму

на темата, но ќе биде релевантно, затоа што во бројните изложувања како имплицитна се зема сликата на научниот прогрес и на научникот, а таа слика речиси сигурно ги условува експериментите и заклучоците. За разбирањето на таа слика, како физичар и историчар на науката, Кун може да допринесе. Тој го ограничува своето внимание на еден аспект од оваа слика – епитомизиран на следниов начин. На основниот научник „мора да му недостасува предрасуда до степен да може да ги гледа најсебеочигледните факти или концепти без нужно да ги прифаќа, и исто така, да ѝ дозволува на фантазијата да си игра со најневеројатните можности“, како и „...дивергентно размислување, слобода да се оди далеку во различни насоки, отфрлајќи ги старите решенија и замавнувајќи во некоја нова насока“.²⁵

Кун не се сомнева дека овој опис на дивергентното размислување и придружната потрага по оние способни за него се соодветни. Извесна дивергентност го карактеризира сето научно работење, и огромни дивергенции лежат во сржта на најважните епизоди од научниот развој (Kuhn, 1991, 139). Но, неговото сопствено искуство во научното истражување, и читањето на историјата на науките го водат Кун да се прашува дали флексибилноста и отвореноста на умот не биле исклучиво нагласувани како карактеристични предуслови за основно истражување. Тој предлага дека нешто како „конвергентно размислување“ е исто толку суштинско за научниот напредок колку дивергентното.

Со тоа што овие два начина на мислење се неизбежно во конфликт, следува дека способноста да се поддржува тензија што понекогаш може да стане речиси неподнослива е еден од основните предуслови за најдобриот вид истражување. Кун потсетува дека историски им пристапува на овие поенти во неговото истражување на важноста на научното развивање на

²⁵ Seyle, 1959; Getzels and Jackson – целосните референци не се дадени во ова издание, ниту во првичниот есеј, поради тоа што биле дистрибуирани на конференцијата (Kuhn, 1959, 162-174); користено е изданието на есејот во Boyd, Gasper, Trout (1991, 139-147).

револуциите. Тоа се епизодите, најдобро илустрирани, во најекстремна и најготово препознатлива форма низ појавата на Коперниканизмот, Дарвинизмот, или Ајштајнизмот, во кои научната заедница напушта еден начин на согледување на светот и водење на науката во полза на некаков нов, вообичаено инкомпатибилен, пристап во дисциплината. Историчарот на науките постојано среќава помали, но структурно слични револуционерни епизоди, и забележува дека се централни на научното напредување. Спротивно на доминантниот впечаток, повеќето нови откритија и теории во науките не се само додавки на постоечкиот квантум на научно познание (1991, 139-140).

За да ги асимилира, научникот мора да ги прераспореди интелектуалната опрема и опремата со која манипулира, на кои претходно се потпираше, отфрлајќи некои елементи од неговото претходно верување и практика, додека наоѓа нови значења и нови врски меѓу многу други верувања и практики. Поради тоа што старото мора да биде реевалуирано и преуредено кога се асимилира новото, откритијата во науките се вообичаено интринзично револуционерни. Затоа, им треба токму таа флексибилност и отвореност на умот што го дефинираат „дивергентниот“ мислител. Кун се согласува дека овие карактеристики треба да се земат како нешто што се подразбира, затоа што кога не би имало бројни научници што ги имале до одреден степен, не би имало научни револуции, и би имало само мошне ограничен научен прогрес (1991, 140).

Но, Кун тврди дека флексибилноста не е доволна, а она што останува не е очигледно компатибилно со неа. Повикувајќи се на своето истражување во тек, она за научните револуции за кое беше објаснето претходно, Кун нагласува дека револуциите се само еден од двата комплементарни аспекта на научното напредување. Речиси ниедно истражување започнато и од најголемите научници не е планирано да биде револуционерно, и многу малку од сето истражување има такви последици. Напротив, нормалното истражување, и најдоброто од него, е силно конвергентна активност што цврсто се темели на воведен консензус добиен од научното образование и засилен од

подоцнежното живеење и творење во професијата. Типично, ова конвергентно истражување врз база на консензус на крајот резултира со некаква револуција. Тогаш традиционалните техники и верувања се напуштаат и се заменуваат со нови. Револуционерните поместувања на научната традиција се релативно ретки, и нужно им претходат долги периоди на конвергентно истражување. Само истражувањата што се стабилно вкоренети во современата научна традиција може да ја прекршат таквата традиција и да овозможат да изникне нова. Затоа Кун говори за „суштинска тензија“ имплицитна во научното истражување. За да си ја работи работата, научникот мора да направи комплексни множества на интелектуални и манипулативни обврзувања. Сепак, неговото прославување, ако има доволно талент и доволно среќа за да дојде до тоа, се темели на неговата способност да ги напушти ваквите обврзувања кон старото, во полза на неговото сопствено откритие. Мошне често, успешниот научник мора истовремено да покажува карактеристики на традиционалист и на иконокласт, тврди Кун (1991, 140).

Кун потоа го прикажува образованието во природните науки, игнорирајќи ги бројните значајни, но мали разлики меѓу различните науки и пристапите во различните образовни институции. Највпечатливата карактеристика на образованието е дека до степен непознат во другите креативни полиња, се одвива единствено преку учебници. Студентите (на дипломско и последипломско ниво) по хемија, физика, астрономија, геологија, или биологија, ја добиваат супстанцијалноста на нивните полиња од книги напишани специјално за студенти. Сè додека не станат подготвени, или речиси подготвени, да почнат да работат на нивните научни дисертации, од нив не се бара да водат научни истражувања, ниту се изложувани на директните производи на истражувањата водени од други научници, односно на професионалната комуникација меѓу научниците. Нема зборници на материјали за читање во природните науки, забележува Кун, ниту пак, студентите биваат охрабрувани да ги читаат историските класици од нините полиња – дела во кои би можеле да откријат други начини на разгледување

на проблемите за кои се говори во нивните учебници, а во кои би можеле да се сретнат со проблеми, концепти и стандарди на решенија кои се веќе одамна отфрлени и заменети (1991, 141).

Како контраст Кун го посочува тоа што учебниците со кои студентите се среќаваат прикажуваат различни теми, наместо, како во многу од општествените науки, да даваат примери за различни пристапи во едно единствено поле. Покрај ова, проблем е и карактеристичната техника на претставување на содржината на учебниците. Освен во воведите, научните учебници не ги опишуваат видовите на проблеми што од професионалците се очекува да ги решаваат, и разновидноста на техниките достапни за можното решавање. Наместо тоа, учебниците прикажуваат конкретни решенија на проблемите, што професијата ги има прифатено како парадигматични, а од студентите бараат да решаваат проблеми мошне блиско поврзани, и по методот и по содржината, со оние кои ги има низ учебникот. И најблаго либералната теорија на образование, тврди Кун, мора да ја смета оваа педагошка техника за анатема. Студентите мора да почнуваат учејќи огромен дел од она што е веќе познато, но образованието мора да им понуди и многу повеќе. Тие мора да научат да ги препознаваат и оценуваат проблемите за кои сè уште нема понудени едногласни решенија, мора да бидат снабдувани со цел арсенал техники на пристапување кон овие идни проблеми, и мора да учат како да ја проценуваат релевантноста на овие техники и да ги проценуваат можните делумни решенија што тие може да ги овозможат (1991, 141).

Кун конзистентно тврди дека во сите научни полиња, важна работа се има насобрано пред постигнувањето на зрелост на науката што е произведена од консензусот. Ниту природата, ниту времето на првото такво согласување во овие полиња не може да бидат разбрани без внимателно испитување на интелектуалните и манипулациските техники развиени пред постоењето на единствените парадигми. Премиот кон зрелоста не е помалку значаен затоа што луѓето научно работеле пред тој да се случи, туку напротив, историјата силно сугери-

ра дека иако може да се работи наука – како што се работи филозофија, или уметност или политички науки – без цврст консензус, ова пофлексибилно практикување нема да ја произведе схемата на брзи консеквентни научни постигнувања на кои се имаме навикнато низ последните векови. Во таа схема, развојот се јавува од еден до друг консензус, и алтернативните пристапи вообичаено не се во конкуренција. Освен во многу специјални околности, практикувачот на зрела наука не запира да испитува дивергентни начини на објаснување или експериментирање (1991, 143).

Една од поентите на Кун е дека врвната последица на работата во науката врзана за традицијата, е да ја смени таа традиција. Постојаните обиди да се осветли добиената традиција произведуваат пресврти во основната теорија, во проблемското поле, и во научните стандарди, кои Кун ги определува како научни револуции. Сепак, за научната заедница како целина, се чини дека работата во рамките на добро дефинираната и длабоко вкоренетата традиција повеќе произведува новини што ја прекршуваат традицијата, отколку работата во која нема слично конвергентни стандарди. Кун смета дека ова е така затоа што ниеден друг вид на научна работа не е ни блиску толку добро опремен да ги одвојува за постојано и посветено внимание оние проблематични места, или причини за криза, од чие препознавање зависат најосновните напредувања на основната (нормалната) наука.

Кун инсистира на тоа дека новите теории, и до одреден степен, новите откритија во зрелата наука не се раѓаат *de novo*. Напротив, тие се појавуваат од старите теории и во рамките на матрица на стари верувања за феномените кои светот ги содржи и не ги содржи. Вообичаено, таквите новини се премногу езотерични за да може да бидат забележани од некој без значајна научна образовна позадина (1991, 144).

Кога станува збор за обврзувањето на некаква традиција, Кун потсетува дека тоа се темели на важни практични разлози. Секој истражувачки проблем го соочува научникот со аномалии чии извори тој не може токму да ги идентификува.

Неговите теории и опсервации никогаш наполно не се согласуваат; сукцесивните опсервации никогаш не ги произведуваат истите резултати; неговите експерименти имаат и теориски и појавни нус-производи за чие отплеткување и откривање е потребен нов истражувачки проект, наведува Кун. Секоја од овие аномалии, или недоволно разбрани појави, би можела да се покаже како навестување за основна иновација во научната теорија или техника, но проблемот е во тоа што оној кој запира за да ги истражи сите нив, една по една, никогаш не го завршува тој проект. Извештаите за ефективното истражување постојано сугерираат дека сите, освен највпечатливите и најцентрални дискрепанции, би можеле да бидат соодветно третирали од постоечката теорија, само доколку има доволно време да се стори тоа. Кун потсетува дека луѓето кои ги прават овие извештаи ги сметаат повеќето дискрепанции за тривијални, или неинтересни, проценка што вообичаено ја базираат само врз нивната вера во постоечката теорија. Без таквата вера, нивната работа би била расфрлање со време и талент (1991, 145).

Централната улога на сложена, и често езотерична традиција, е она што Кун го има на ум кога говори за суштинската тензија во научното истражување. Тој не се сомнева дека научникот мора да биде, барем потенцијално, иноватор, дека мора да има ментална флексибилност, и дека мора да биде подготвен да препознае неволји онаму каде тие се појавуваат. Овој дел од популарниот стереотип е точен, се согласува Кун, и е важна одредница за пронаоѓањето на соодветни личностни карактеристики кај идните научници. Но, она што не е дел од овој стереотип, и за кое е потребна внимателна интеграција, е другото лице од истата паричка, инсистира Кун. Поверојатно е наполно да го искористуваме нашиот потенцијален научнички талент доколку го препознаеме степенот до кој научникот мора исто така да биде и цврст традиционалист, или, навраќајќи се на терминологијата од почетокот на овој есеј, конвергентен мислител. Она што е најважно според Кун, е да се обидуваме да разбереме како овие навидум (или површно) спротивставени начини на решавање на проблемите може

најдобро да се помират и во индивидуата и во рамките на групата (1991, 146). Кун инсистира на важноста на традицијата за воопшто да може традицијата да се прекрши, да се промени. За да може да има успешно дивергентно мислење, и иконокластички потфат на научникот, тој мора да биде добро подготвен во својата дисциплина, за да препознае кои се загатките кои нормалната наука не може (ла) да ги реши, и да ги пронајде начините за нивното решавање.

Иновацијата не е можна без традицијата. Традицијата не би постоела како акумулирано знаење, кога не би имало поврмени изблици на дивергирање од востановеното и воведување на новото, односно иновација. Парадигматските промени се можни само затоа што во постоечкото има некаков проблем кој не е решлив низ принципите и методите на тоа постоечко. Затоа се појавува новото, за да ги надмине старите загатки, на тој начин воспоставувајќи се себе како нормална наука, која може да претставува основа за некаква нова промена.

НАПРЕДОКОТ ВО ФИЛОЗОФИЈАТА

Сè поголемата употреба на иновацијата во позитивна смисла се поврзува со перципираната промена во светот, со соодветната промена во концепцијата на општеството. Во оваа смисла може да се тврди дека има промена во концепцијата на времето, односно реориентација кон иднината. Года идентификува четири карактеристики на ваквата промена. Така, прво се забележува дека промената е насекаде, барем семантички (реформацијата во религијата, револуциите во политиката, индустриската револуција во економијата, научната револуција во науката). Ако нештата порано биле перципирани како континуирани, луѓето сега стануваат сè посвесни за промените во секоја сфера на општеството, и што е поважно, ги прифаќаат и ги поттикнуваат промените (Godin, 2015, 168). Втора карактеристика е брзината. Промената е радикална и револуционерна. Додека претходно се мислело дека промената е постепенa, сега доаѓа наеднаш. Како трета Года ја идентификува временската димензија: промената е ориентирана

кон иднината, инструментална за општествените трансформации, а не чисто ориентирана кон зачувување на минатото. Промената е продуктивна, корисна, а не деструктивна (за обичаите), или, ако е деструктивна, тогаш е таква на позитивен начин (веројано мислејќи дека ги искоренува обичаите што треба да бидат искоренети поради нивната штетна застапеност, и традициите за кои нема поента да се одржуваат). Идејата е дека радикалната промена и револуциите најавуваат нови можни иднини. Четврта карактеристика е изворот: луѓето стануваат свесни за нивното сопствено дејствување. Додека промената претходно била објаснувана преку бог, природата или нужноста, луѓето стануваат свесни дека **тие** се изворот на промените, стануваат свесни за историјата, и за нивната способност да ја обликуваат сопствената судбина.

Таквите промени морале да се именуваат инаку, или да се употребуваат нови описи на постоечките зборови, објаснува Годд, и тоа е случајот со иновацијата. Иновацијата станува неразделна од идејата за прогресот. Иновацијата не само што го уништува она што е лошо или погрешно, туку го усовршува она што е добро и вистинито. Само преку постојаните иновации раните дела на генијот може да се здобијат со конзистентност, со праведна распределба и со соодветни пропорции (Baston, 1810, 133). Конт го употребува концептот за духот на иновацијата во спротивност со духот на конзервацијата, како два основни инстинкти: општествениот развој е можен благодарение на иновацијата (Comte, 1839, 559).

Во својата плуриперспективна анализа на концептот иновација, Годд забележува дека после долго оспорување, и после сфаќањето и прифаќањето на промената, реформата и револуцијата, во дваесеттиот век се развива нов вокабулар, и се појавуваат четири нови поима: имитација, пронаоѓање, дејство и креативност. Не се работи за нови поими, туку за стари поими употребени во нов контекст, всушност. Со векови, имитацијата, односно подражавањето, била важна категорија во убавите уметности. Годд забележува дека имитацијата е суштинска во определувањето на иновацијата низ дваесеттиот

век – додека во претходните векови се спротивставувале иновацијата и традицијата (контраст што трае и низ дваесеттиот век, патем), имитацијата станува контра-поим на иновацијата. Иновацијата им се спротивставува на козервацијата и имитацијата. Ако иновацијата подразбира оригиналност, ова е очигледно. Иновацијата е прво воведување (на нешто ново, или на нешто на нов начин), или прво прифаќање на некаков пронајдок (2015, 226-227). Различните дефиниции и класификации на иновацијата може да се разгледаат низ две главни димензии: иновација врз претпоставки нешта, во смисла на подобрувања, или воведување на нешта што се наполно нови.

Разбирањето на иновацијата силно се изменило низ последните векови: додека во седумнаесттиот и осумнаесеттиот век се сметало дека желбата за иновација е нешто кон што се наклонети немирните и неразумните умови, а дека иновацијата „ги мати водите“, односно дејствува субверзивно, теоретичарите од дваесеттиот век сметаат дека иновацијата е револуционерна, и мошне добредојдена, пред сè поради нејзината корисност на економски план. Иновацијата може да се смета едноставно како новина или промена, која вклучува некакво пронаоѓање, или пак како воведување на нешто ново (во смисла на употреба, прифаќање, применување или комерцијализирање). Или, на мета-ниво, иновацијата може да се смета за процесот од замислата до реализацијата и проширувањето понатаму.

Може да се генерализира дека иновацијата е и оспорувана и земана „здраво за готово“. Од една страна, нејасноста и многуприменливоста на концептот прави тешко да се дефинира, од друга страна, толку сме навикнати на промени, што постојано иновирање се очекува во разни сфери на живеењето.²⁶ Секако, доколку еден поим може да се дефинира како што

²⁶ Тешко може да се одговори на прашањата за тоа што новиот производ претставува (види ги трите прашања прв пат формулирани кај Buzzell & Nourse, 1967): иновација на кого? (производот е прв на светско ниво, прв за корисникот, или прв на пазарот?); иновацијата на кои начини? (колку е нова?); и иновацијата кога? (кога се измислува или кога прв пат се применува?).

било, или како сè, тогаш тој, всушност, никако не се дефинира. Затоа, како и во сите други дефиниции, и определувањето на иновацијата не смее да биде прешироко. Но, иновацијата, како што беше покажано, никако не е само технолошка. Како и други апстрактни поими, како промената или развојот, и иновацијата се измолкнува на јасното и едносмыслено определување.

Се поставува прашањето за тоа како филозофијата одговара на очекувањата за промени и напредок во разни сфери и на различни нивоа. Филозофијата не постои за да одговара на акутните потреби за подобрување на животот, кои ги задоволуваат научниот напредок и технологијата. Филозофијата, беше покажано, не функционира акумулативно како останатите науки, ниту има единствен предмет на истражување, или еден корпус на проблеми што ги решава. Според тоа, напредокот на филозофијата не може да биде еквивалентен на напредокот на дисциплините од неа произлезени, или независно развиени. Покрај ова, иако се смета дека прогресот е можен и благодарение на несогласувањето, она што беше определено како дивергентно мислење, или кршење на традицијата, се поставува и прашањето за суштинскиот процес на несогласување во филозофијата. Несогласувањето, беше споменато, оди и заедно со иновацијата, значи не е дека несогласувањето му штети на новото, новопронајденото, нововеденото. Иновацијата подразбира несогласување со некаква претходна состојба, или квалитети, или околности, за тие да се променат (дури и кога се работи за подобрување на веќе постоечка ситуација, сепак има имплицитно несогласување со претходната состојба и стремеење за воведување нова состојба). И самата иновација поминала низ вековни оспорувања; иновацијата била она со кое луѓето не се согласувале (а делумно и сè уште е така). Така, сличност на филозофијата и иновацијата има и во овој аспект.

Несогласувањето во филозофијата е сеприсутно и нерешливо. Според Инваген, речиси и да не постои теза во филозофијата за која филозофите се согласуваат. Ако постои филозофска теза која сите или повеќето филозофи ја потврдуваат, тогаш тоа е негативна теза: на пример, дека формализмот не

е правилната филозофија на математиката, или дека познанието не е само оправдано вистинито верување (Inwagen, 2004, 335). Инваген тврди дека нештата не стојат вака во природните науки, како физиката. Врвното, најразвиено подрачје на физиката на елементарните честички наликува на филозофијата од аспект на постојаното и основно несогласување меѓу оние кои работат во него, тој тоа не го оспорува. Но, во физиката сепак постои голем корпус на знаење околу кое постои согласување, постои употреблива, неконтроверзна теорија, согласност околу мерките за кои се знае дека се точни во рамките на договорените граници. Во филозофијата несогласувањето е насекаде (2004, 336).

Не е вака во историјата, смета Инваген. Се согласува со поентата на Гејл (Geyl) дека историјата е расправа без крај, но нема контроверзија за тоа дали некоја конкретна кралица од минатото е мртва. За разлика од физиката, историјата нема „голем корпус на знаење околу кое постои согласување, и употреблива, неконтроверзна теорија“, но сепак има голем корпус на утврдени и неконтроверзни факти со кои би работела. Во филозофијата нема ниту теорија за која има согласност, ниту факти кои се неконтроверзни (Inwagen, 2004, 335).²⁷ Нештата не стојат така во математиката, биолошките науки, економијата, лингвистиката, археологијата, додава Инваген. Фундаменталното, сепроширено и нерешливо несогласување типично за филозофијата, во овие науки е невообичаено. Според Инваген, во филозофијата се работи за единствен вид на несогласување (2004, 334-335).

Несомнено, несогласувањето е една од главните карактеристики на филозофирањето. Несогласувањето во филозофијата е во врска со состојбата на светот, со постоечката ситуација или позиција; инсистирањето на тоа како треба да биде, наспроти тоа како е; несогласувањето меѓу филозофите, меѓу

²⁷ Се чини дека Инваген заборава дека во историјата на филозофијата, а со тоа секое реферирање на извори кои се јасни и утврдени, степенот на согласност е идентичен со тој на историјата – за филозофи од минатото, никој не спори дека се мртви, ако се следи неговиот груб пример.

нивните поставки, предлози, концепции, формулации, системи. Сепак, низ историјата на филозофијата се пројавува и желбата за согласување околу еден метод кој ќе помогне да се надминат несогласувањата. Тоа се однесувало на пронаоѓање на универзален јазик, на пример, за да се надминат несогласувањата во многузначноста на симболите и слободната интерпретација на изразите; или на пронаоѓање на соодветна основа за науката. Во тој случај, се работело за предлог за научен метод кој ќе нуди јасност и разделност, односно наука што ќе ги содржи првите основи на разумот и ќе се протега кон произведување на вистинити резултати, како кај Декарт. Понатаму, се работело на градење на потполно нов систем на науките, врз нова основа, врз која ќе тие ќе се потпираат без каква било несигурност, како во предлогот на Хјум; или поставувајќи ја метафизиката, во нејзиниот прв дел, на сигурниот пат на науката, како според Кант. Бројни филозофи, градејќи ги своите системи, доаѓале до состојба на прескриптивна самодоверба – биле доволно задоволни од сопствената замисла, па сметале дека, соодветно општо употребена, ќе помогне да се поправат и надминат наталожените грешки од минатото.

Можно е и да се постави прашањето за тоа дали постојаната несигурност на филозофијата е нешто лошо. Ако тоа се претпостави, тогаш може да се почне да се трага по лек, или по начин тоа да се поправи, со вера дека ќе се успее онаму каде сите претходници потфрлиле. Но, лек, или поправка, или „чаре“ за несогласувањата во филозофијата не може да има, затоа што не се работи за маана, туку за нејзина карактеристика, за нешто обратно од маана. Несогласувањето во филозофијата, несигурноста во стварноста, и прашувањето и ревалуирањето на сето (навидум) познато не се надминале низ илјадниците години филозофија, затоа што кога би биле надминати, не би постоела филозофијата.

Со тоа што филозофијата не е една од науките, со јасни делени проблеми за решавање, во неа секое чудење се разгледува онака како што се претставува, покажувајќи ја несместената чудност. Ако во филозофијата однапред се знае за каков проблем (ќе) се работи, и кои методи треба да се применат во

неговото разгледување, би немало чудење, туку примена на протокол или формула во решавањето на нејаснотијата. Така, наместо филозофско промислување би требало да се чека на формално-логичко решение, или на одговор од социологијата или некоја друга дисциплина.

Прилично е јасно што луѓето очекуваат од науката. Според нас, сега, должноста на научникот не е, како според Декарт, да пронајде принципи кои објаснуваат сè засекогаш, туку, поедноставно, да елаборира едно множество принципи, потоа друго, потоа трето, и така натаму. Секое од овие множества објаснува поширок распон на факти, или специфицира потесен распон на факти, отвара нови насоки за емпириски истражувања, на тој начин подготвувајќи го теренот и за своето сопствено надминување. Науката е постојаната револуција на сите идеи и принципи според кои го објаснуваме, толкуваме, уредуваме светот. Не се очекува овој процес да биде доведен до неговата завршница благодарение на некаква натчовечка способност. Должноста на научникот е да влијае на процесот, забрзувајќи го, или збогатувајќи го со неговиот интелектуален придонес. Постојаната револуција на научните идеи во последните децении е дел од здраворазумскиот светоглед. Ова делумно помага во врска со разбирањето на филозофијата, која нема еден предмет на истражување, или една оштоважечка метода за решавање на проблемите, или барем една од нејзините дисциплини – филозофијата на науката.

Филозофијата на науката, имено, не може да има една процедура преку која нејзините проблеми ќе бидат широкоопфатно одредени и дефинитивно решени, затоа што е дел од филозофијата, а и затоа што се однесува на проблемите кои во голема мера потекнуваат од научната иновација, која е непредвидлива и постојана. Не може да се предвидат ниту проблемите, ниту методите потребни за нивното разгледување (или дури решавање). Не е дека можело да се предвидат филозофските проблеми што се појавиле со аксиоматизацијата на математиката, со поставувањето на несвесното во психологијата, или со квантната механика, на пример, затоа што било

потребно прво да се појават како предмети во засебните науки. Затоа, ниту можело однапред да се има концептуална рамка за новите ситуации, ниту можело да се предвидат конфликтите или начините за пристапување на конфликтите.

Филозофијата нема пронајдено еден начин за пристапување на стварноста, една гарантирана метода за решавање на моралните проблеми, едно множество на принципи за разрешување на онтолошки, или гносеолошки или аксиолошки проблеми, затоа што е филозофија – наоѓа нови и нови пристапи, перспективи, принципи и методи. Математичкото изложување на филозофијата низ рационализмот, или филозофијата како интроспективна психологија, или модерното редуцирање на филозофијата на формална логика или граматика, на пример, не се општоважечки, не се дефинитивни.

Светот се менува, се менуваат и филозофијата и науката. Се наоѓаме во свет на практична и теоретска иновација, процеси кои не се поврзани само меѓусебно, туку и со главните проблеми и притисокот на времето. Филозофското размислување за светот и човекот и социјалната уреденост, праведноста и вредностите и т.н., не се одвива во некаква одделена празнина, туку во контекстот на човековите интелектуални и практични моќи. Во нив, и во конфликтите кои од нив произлегуваат, и во импликациите на тие конфликти, се појавуваат познавателни, вредносни, морални, идентитетски и други проблеми. Во општество на систематична иновација, филозофијата се однесува и на длабоките концептуални консеквенции на различните, но поврзани видови на промена. Теоретската и практичната промена се каузално и логички поврзани.

Нашето индивидуално и колективно однесување, нашите ставови и јазичките форми се во постојана промена. Често се случува промената во науката да наметне нови проблеми во филозофијата, а со тоа нови концепти, и нови пристапи во истражувањето. На пример, практичната употреба на напредокот на ендокринологијата предизвикала промена во филозофските размислувања за личната одговорност, и употребата на слободната волја; рекламократските техники на масовно

убедување, и микротаргетирањето на информациите ги менуваат идеите за политичката слобода или демократската автентична ангажираност на индивидуата; напредокот во невронауката влијае врз филозофските позиции за човековиот идентитет, и т.н. Секако, и концептите од психологијата, историјата, социологијата, економијата, комуникологијата и слични дисциплини се менуваат поттикнати од промените во засебните теориски и практични потфати на посебните науки. Систематската иновација не може да биде разбрана, и секако не како нова основа на постоењето, ако не биде соодветно прифатена како процес низ кој секој концепт, принцип, практика и позиција се на некој начин опфатени, засегнати од самата промена, или од импликациите на промената, и во рамките на плуриперспективен пристап, на начини кои не можеле да бидат предвидени и уредени, и со досег кој не можел да се изведе од дотогашното искуство.

Во својата статија „Иновација и филозофија“, Корбет го критикува пристапот на филозофијата. Не може, смета, да се прифати иновацијата доколку филозофската процедура не принудува не да се осветлува она што се случува, сега и овде, во константно менувачката апстрактна рамка на нашата мисла, туку да се определува што рамката на мислата мора да биде, и што постојано е (Corbett, 1959, 300). Нашите филозофски претци, смета Корбет, останале во оваа контрадикција на наметнување како треба, без да се има јасна свесност за тоа како е (и како се менува светот), верни на нивната желба за филозофска финалност, поради четири главни разлога.

Прво, требало време за научните процедури во модерна смисла да се прошират од физиката кон целото мислење во врска со светот. Потоа, дури во последните стотина години постојаната револуционерност на науката била очигледно востановена, на единствениот начин на кој може, преку измислувањето (и воведување) на институциите кои биле замислени токму за таа цел. Како трето, само во последните децении нашите политички и економски институции се развиле така што целата нивна сила станала очигледно посветена на произведувањето на социјална промена, овозможена и олеснета

од страна на науката. Нејасно е како овие три точки на Корбет се поврзуваат со филозофијата, односно со нејзината претпоставена аверзија кон промената. Четврто, според Корбет, додека оваа долга незрелост на иновацијата направила да биде можно филозофите да ја занемаруваат нејзината револуционерна природа, одредени сили (мислејќи на традицијата и религијата), ги охрабрувале во тоа (Corbett, 1959, 300-301).

Поентата на Корбет е дека филозофите треба да ја прифатат иновацијата, и да ги бараат најдлабоките контрадикции и инхибирачки конфузии во актуалните движења на светот, небаре не го прават веќе тоа. Потоа, пишува, филозофите не треба да се трудат да останат во висините на „чистата“ филозофија (нејасно дали во истото значење на синтагмата „чиста филозофија“ што непоколебливо и постојано, со секоја нова генерација, им се наметнува како тема за разубедување на новите студенти по филозофија, кога на секое нивно споменување дека студираат филозофија, биваат запрашани „...чиста филозофија?“), туку да се спуштат во нештата на промената. Нејасно е што мисли под „чиста филозофија“ – но на која и дисциплина или метода од филозофијата мисли, неточно е дека таа, со нејзината универзалност и апстрактност, не се применува на партикуларното и конкретното, а со тоа и на партикуларното и конкретното во „нештата на промената“.

Филозофите треба да признаат дека во природата на случајот не може да има ништо перманентно во нивните цели, во нивните методи или резултати, пишува Корбет, небаре основите на размислувањето во логиката, постоењето, познанието, вистината и слично, зависат од тоа што се случува во природните или социјалните науки, а не се основа на севкупната рационалност. На ниво на основните апстракции на кои се базира сета уреденост на нашата мисла, филозофите треба да зависат од, односно да трагаат по, не постојаната фиксација на идеите, туку нивната постојана револуција (1959, 308). Корбет занемарува дека постојана револуција не може да има на нивото на основните апстракции подлежечки на сета уреденост на нашата мисла. Постојана револуција во сета (научна) мисла

е можна благодарение на постоењето на уреденоста и метафизичката и познавателна основа на нашите основни апстракции.

Иновацијата и напредокот несомнено одат заедно. Едно од главните прашања што се поставуваат за филозофијата низ призмата на иновацијата, е тоа за напредокот во филозофијата. Од една страна, може да се одговори потврдно, затоа што емпириски очигледно е дека во филозофијата постои развој и напредок. Од друга страна, може да се тврди дека филозофијата, иако поминала низ фази, школи, автори, правци, субдисциплини, теории, концепции и слично, постојано ги обработува истите прашања: за постоењето, познанието, убавината, уметноста, доброто, вредноста, бог, идентитетот, духот, умот, праведноста, злото, душата, потеклото, смислата и други. Како што беше споменато, знаењето во филозофијата не се таложи како во природните науки, на пример. Не се работи за напредување на теории, секоја врз претходната, во континуиран напредок на мислата и интелектуалните потфати. Штом се работи за истите прашања, тогаш она што се чини како напредок се само сè нови и нови одговори, и постојано навраќање на истото од различен автор (дури не нужно од различна перспектива или позиција).

Точно дека при природонаучното истражување се решаваат нови прашања и проблеми, во насока на тоа да се промени светот, да се подобрат околностите, да се антиципираат новите потреби, што значи дека постојано искрснуваат нови теми, нови предизвици, нови загатки за совладување, и во овој аспект, напредокот на науката е мошне поочигледен од тој на филозофијата. Секако, може да се тврди дека природната наука во оваа смисла е преширока категорија. Но, и да се земе една од природните науки, исто така ќе важи дека постојано се решаваат нови прашања и проблеми, и се разрешуваат нови научни загатки, и повторно напредокот е поочигледен отколку во филозофијата. Тоа се должи на тоа што резултатите се видливи, проверливи, мерливи, применливи, повторливи. Предметот на истражување е нешто што задоволува практични

прашања за тој, сосема мал дел од стварноста, што одговара на конкретни прашања за тоа партикуларно истражување.

Сепак, ако се следи аргументацијата применета претходно на филозофијата – секоја природна наука постојано, и во сè помали и помали оддели, и сè поспецифицирани и поспецијализирани порции, одговара на постојано истите прашања за предметот на таа наука (зоологијата одговара на прашања за животните, медицината на прашањата за болеста и здравјето). Тие прашања, од аспект на конкретната дисциплина/наука, се однесуваат на она што се истражува, при што се градат и продлабочуваат најдеталните и најтемелно елаборирани одговори. Од аспект на големите, основни прашања што се обидуваат да ги одговорат, тие се изворно филозофски, потекнуваат од чудењето, сомнежот, прашувањето „зошто воопшто?“ и „што ако ...?“. Изворните прашања на потребата за научно истражување се за тоа зошто нешто е такво какво што е, или не е такво какво што не е, како може да стане (такво и такво), што се постигнува со тоа, која потреба би ја задоволело, што би значело тоа за другите (слични и различни) нешта, што би се постигнало и што би се одбегнало со интервенцијата врз тоа нешто, и ним слични. Резултатите на одговарањето на тие прашања во науката се очигледни и перципирливи. Во филозофијата не се.

Не треба да се заборава дека несогласувањето е суштинско за филозофијата. Ниту треба да се заборава дека конвергентното мислење, односно групирањето на прашања и одговори на тие прашања довело до издвојувањето на посебните дисциплини од филозофијата. Филозофските проблеми што се однесуваат на исто нешто и подразбираат слична методологија на решавање и споделен дискурс се групирале во посебни подрачја. Таквите подрачја, групирани околу заеднички предмети и користејќи слични стандарди на методологијата и применливоста, станале посебни дисциплини. Оние што сега се сметаат за дисциплини како биологија, физика, теологија, лингвистика, психологија, социологија, психологија, политика, економија и други, произлегле од изворно филозофски прашања и проблеми.

На прашњето дали во филозофијата има напредок може да се одговори одречно. Или, почесно и посоодветно, може да се посочи дека се подразбира дека во филозофијата **има** напредок, но да се постави додатно прашање за тоа зошто нема **повеќе** напредок. Тоа „повеќе“ може да се однесува токму на повеќе – на поголемо количество напредок, или на повидлив напредок (иако – како би се мерело количеството ако нема очигледност, и како би имало очигледност ако нема значајно зголемување на развојот и постигнувањата, што и тие да значат?). Или, како компетитивен родител кој успесите на своето дете ги мери со оние на туѓите, ова последно прашање би можело да се сведе на „зошто не може напредокот на филозофијата да биде како тој на природните науки?“. Не може, затоа што, како што беше покажано, начинот на доаѓање до познанието и вистината е различен во филозофијата и во сите науки кои од неа произлегле, и дивергирале во својата методологија, смисла и цели, или се развиле независно.

Може да се резимираат трите точки на запрашување за напредокот: постои ли напредок во филозофијата?; дали напредокот во филозофијата е колку во природните науки?; и, доколку на барем едно од нив се одговори одречно, зошто нема повеќе напредок во филозофијата? Чалмерс тврди дека според оптимистичкото гледиште, во филозофијата има напредок. Според песимистичкото гледиште, пак, нема онолку напредок колку што би сакале (Chalmers, 2015, 3). Чалмерс реферира на веќе споментите ставови на Инваген за фундаменталното и сеприсутно несогласување во филозофијата, тврдејќи дека за големите прашања во филозофијата нема голема колективна конвергенција на вистината (2015, 5). Колективната конвергенција на некаков одговор низ временски период Чалмерс ја дефинира како зголемување на степенот на согласување во врска со тој одговор, од почетокот до крајот на конкретниот временски период. Степенот на согласување може да се дефинира, објаснува Чалмерс, со употреба на разни математички мерења на согласувањето за едно множество проблеми кај една група на луѓе.

Може да се каже дека големата колективна конвергенција низ одреден период подразбира онолку конвергентност колку што имало околу големите прашања во математичките и природните науки во истиот тој период. Аргументот за централната теза, кого Чалмерс самиот си го пофалува како валиден, содржи емпириска и премостувачка премиса, на следниов начин. Не постоела голема колективна конвергентност во врска со големите прашања на филозофијата; ако не постоела голема колективна конвергенција во врска со големите прашања на филозофијата, тогаш нема ниту голема колективна конвергенција во врска со вистинитоста на големите прашања; односно, заклучокот е дека не постои голема колективна конвергенција во врска со вистинитоста во рамките на множеството на основни, или големи, филозофски прашања. Поентата на Чалмерс (од која е себечеститачки самозадоволен) е дека антецеденсот во премисата тврди дека има помалку конвергенција во врска со доминантните одговори во филозофијата отколку во науките, додека консеквенсот тврди дека има помалку конвергенција во врска со точните одговори на овие прашања. Ова, очигледно, не кажува многу. За да го зајакне својот аргумент, Чалмерс се потпира на емпириско истражување (Bourget&Chalmers, 2013; 2014) со две илјади испитаници од деведесет и девет отсеци за филозофија низ светот, кои се занимаваат главно со аналитичка и англоцентрична филозофија, кои требало да одговорат за нивниот степен на согласување со тврдењата на триесет „важни прашања од филозофијата“. Прв проблем е арбитарноста на (важноста) на прашањата, а втор проблем на почетната методологија, е неразновидноста на примерокот. Заклучокот од анкетаирањето на филозофите е дека „степенот на несогласување е поразителен, иако неизненадувачки“.²⁸

Се чини дека Чалмерс, во себечеститачки поход на докажување дека во филозофијата постои несогласување, заборава дека несогласувањето е неизбежно поради природата на

²⁸ За статистиката, претходно наведената статија, или резимираните статистички податоци во Chalmers, 2015, 8-9.

филозофијата, и дека е извонредно интелектуално корисно, односно дека придонесува во градењето на квантумот на филозофијата. Покрај тоа, иако главната појдовна точка му е споредбата на филозофијата и природните науки, тој воопшто не се осврнува на каква било проценка на конвергенцијата или несогласувањето во природните науки.

Во дијалог со емпириското истражување и статијата на Чалмерс, Капелен се обидува да ги разниша тврдењата од неколку аспекти. Така, го наведува ставот на Шилер (Schiller) дека сите сме свесни за тоа тоа дека филозофите не се согласуваат меѓусебно, многу повеќе од лекарите, како и дека сите, понекогаш, сме подготвени да придонесеме кон несогласувањата што го обележуваат и лузничат лицето на филозофијата (Schiller, 1933, apud Carpelen 2017, 56).²⁹ Капелен потоа го наведува претходно споменатиот став на Инваген, дека речиси и да не постои теза околу која филозофите се согласуваат.³⁰ Како главни проблеми Капелен го детектира фактот што иако Чалмерс говори за конвергенција низ одреден временски период, неговото емпириско истражување го покрива само периодот на самото истражување; и апсолутниот недостиг на компаративна компонента. Студијата, резимира Капелен, молчи за круцијалното компаративно прашање – дали ситуацијата во филозофијата значително се разликува од таа во другите (слични) дисциплини.

²⁹ Кога Шилер го изнесува овој став, лекувањето по строги и меѓународно утврдени, контролирани и (п)одобрувани протоколи сè уште не било распространето. Децении подоцна, несогласувањето меѓу лекарите се одвива пред или при одлучувањето за најдобрите можни терапии и третмани за лекување, и има функција да доведе до што подобри (и најмалку штетни) резултати. Кога ќе се дојде до парадигмите, до соодветните протоколи, тие биваат прифатени и применувани.

³⁰ И Капелен (2017, 57), како и Чалмерс, ја наведува стр. 332, иако овој параграф е поместен на 334-335 кај Инваген – сепак, постои можноста дека обајцата користеле друго издание на статијата, иако во библиографиите тоа не е наведено.

Друга важна поента што се наметнува во тврдењата и на Инваген и на Чалмерс, е споредувањето со природните, а не со хуманистичките или социјалните дисциплини. Значи, посодветно прашање не би било за споредбата меѓу филозофијата и природните науки, туку за тоа дали несогласувањето и дивергентното мислење во рамките на економијата, социологијата, психологијата, историјата, антропологијата, теологијата и т.н. се слични на тие во филозофијата. Сосема е очекувано овие дисциплини да имаат силни и континуирани несогласувања за нивните големи прашања (што и историски мошне едноставно се потврдува).³¹

Чалмерс, се чини очигледно, ја смета конвергенцијата во мислењата за пресудна за можноста за напредок во дисциплината. Тоа не е затоа што го вреднуваме знаењето, согласувањето е потребно за знаењето, а конвергенцијата оди заедно со зголемувањето на знаењето (Cappelen 2017, 14). Чалмерс не смета дека широко распространето несогласување околу одредено гледиште го подрива тоа гледиште. На прашањето за тоа

³¹ Интересна, иако можеби произволна поента на Капелен е таа во врска со социјалниот статус на економистите и психолозите: тие имаат највисок социјален статус меѓу сите дисциплини. Таканаречените експерти во овие полиња имаат извонредна моќ за донесување одлуки – економистите ги водат инфраструктурите на нашите заедници, а психолозите имаат моќ врз индивидуалните животи. Во овој аспект тие имаат многу повисок статус од кој било теоретски физичар или математичар. Ако несогласувањата во економијата и психологијата се слични како во филозофијата, а несогласувањето се смета за негативен аспект на дисциплината, Капелен се прашува дали тоа ги става филозофите на барем исто ниво како економистите и психолозите (2017, 62). Капелен колебливо ја прави следнава претпоставка. Очигледно е дека себесомнежот е многу поинтензивен и пораспространет низ филозофијата, отколку низ економијата и психологијата (без да специфицира што точно мисли под себесомнеж). Себесомнежот во филозофијата е поприсутен отколку во економијата и психологијата не затоа што во нив има повеќе прогрес или посилна конвергенција, туку, едноставно – филозофите немаат висок социјален статус и веднаш забележлива одговорност, како што имат економистите и психолозите.

зошто конвергенцијата е важна, и зошто треба да нè засега нејзиното отсуство, Чалмерс одговара дека иако согласувањето не е неопходно за индивидуалното знаење, извесен степен на согласување е плауизбилно потребен за колективното знаење. Ако заедницата на експерти за некое прашање има сериозни несогласувања околу одговорот на тоа прашање, тогаш тешко дека може да се тврди дека таа заедница има одговор на тоа прашање (Chalmers, 2015, 15). Ние го вреднуваме колективното знаење. Еден од разлозите зошто напредокот во природните науки е поимпресивен, е затоа што ни има овозможено колективно да ги знаеме одговорите на тие (научни) прашања. Во отсуство на соодветно согласување за одговорите на филозофските прашања, не може да се каже дека има колективно знаење на тие одговори (2015, 15).

Во ова Чалмерс се навраќа на иницијалната погрешна споредба, односно несвесност, дека тој воопшто не овозможува споредба меѓу природните науки и филозофијата. Бездруго дека постои колективно знаење за одговорите на прашањата и во филозофијата, само што таквото знаење не се сведува на една доминантна теорија, или еден фаворизиран правец или истакнатото општоприфатено решение. Филозофот и љубителот на филозофијата ќе знаат дека колективното знаење во врска со некое филозофско прашање е збирот на различните ставови во врска со тоа прашање. Не е дека нема колективно знаење за филозофското прашање за природата на душата, на пример. Но, со оглед на тоа што говорот за душата не е говор за руда или амеби, нема да има физички докази, проверливост, повторливост. Одговорите на прашањето за душата ќе бидат од анимистичката теорија, до филозофијата на духот и невроетиката, земајќи ги предвид сите значајни ставови низ милениумите филозофско размислување. Тоа нема да може да се сведе на една формула, или еден пристап. Ова важи за речиси сите филозофски прашања. Токму во тоа е вредноста на филозофијата.

Капелен смета дека она што е важно во контекстот на разбирањето на развојот и природата на дисциплините не е толку да се разбереме во врска со тоа дали е во ред за членовите

на една група да речат „знаеме дека ...“, туку да ги разбереме детаљите на интеракцијата меѓу учесниците во дисциплина во која нема конвергенција. Фокусирањето на општите прашања, како „дали може да се каже дека има колективно знаење?“ не е корисно за да се разбере што било важно за дисциплината. Она на што треба да се фокусираме, наместо тоа, се прашањата од типот: кој е изворот на несогласувањето?; колку согласување има за условните тврдења, негативните тврдења, методологијата, можните одговори, и квалитетот на аргументите?; и како групите што не се согласуваат се однесуваат едни кон други? (Carpelen, 2017, 73). Во филозофијата и сличните дисциплини, одговорите на овие прашања ќе варираат меѓу субдисциплините, академските заедници, и секако ќе флукутираат низ различните периоди. Затоа, на прашањето на Чалмерс за тоа зошто конвергенцијата на вистината е важна, и зошто треба да нè загрижува нејзиното отсуство, едноставно може да се одговори дека се работи за стартно погрешно прашање, и дека во филозофијата (и сличните дисциплини), во одредена (важна) смисла, и во одредени контексти, **постои** колективно знаење за „големите прашања“.

Филозофијата е во основата на иновативното мислење. Беше покажано дека основното филозофско чудење за светот и сомневањето; желбата за разбирање на различни аспекти од стварноста; желбата да се општи со стварноста, со битието, а со тоа и да се воведуваат нови ситуации на постоењето, се во основата на секоја желба за воведување на нешто ново, а со тоа и на општиот потфат на иновацијата. Почетокот на секое истражување е во иницијалното „зошто воопшто (нешто, а не ништо)?“, односно „зошто?“, а со тоа и со следните прашања кои се суштински и основни за да се почне да се иновира. Во филозофијата и во иновирањето се постојани прашањата „зошто?“ и „а што ако... (не)?“, од исходштето, до сите нови постигнувања. Во филозофијата нема финално прашање, кое ќе се одговори, проблем кој ќе се разреши, и насока која отсега натаму ќе биде следена. Поради тоа, ни иновацијата не завршува.

БИБЛИОГРАФИЈА

- Adams, J. (1780). Letter, John Adams to Abigail Adams, 12 May 1780. Founders Online, National Archives. <<https://founders.archives.gov/documents/Adams/04-03-02-0258>>.
- Bacon, F. (1887). *Instauratio Magna. The Works of Francis Bacon*. vol. 8. Houghton, Mifflin and Co.
- Bacon, F. (1996). *The Essays, or Councils, Civil and Moral*. In B. Vickers (Ed.), *Francis Bacon: The Major Works*. Oxford University Press.
- Bacon, F. (2003). *The New Organon*. Cambridge University Press.
- Бекон, Ф. (2006). *Нов оріанон*. Аз-Буки.
- Baston, G-A-R (1810). Réponse aux Discours de MM. Blanchemain, Bonnet, Boismare et de Lancy. In *Précis analytique des travaux de l'Académie des sciences, belles-lettres et arts de Rouen pendant l'année 1809, Compte-rendu de MM. les Secrétaires* (pp. 129-137). Perriaux.
- Bourget, D., Chalmers, D. J. (2013). What do philosophers believe?. *Philosophical Studies*. <https://philpapers.org/archive/bouwdp>.
- Bourget, D., Chalmers, D. J. (2014). What do philosophers believe?. *Philosophical Studies*, 170, 465-500.
- Bradley F. H. (1897). *Appearance and Reality*. Clarendon Press.
- Buzzell, R. D., Nourse, R. E. M. (1967). What Is a 'New Product'. In *Product Innovation and Food Processing, 1954-64* (pp. 21-31). Harvard University Press.
- Cappelen, P. (2017). Disagreement in Philosophy: An Optimistic Perspective. In G. D'Oro, S. Overgaard (eds.), *The Cambridge Companion to Philosophical Methodology* (pp. 56-74). Cambridge University Press.
- Chalmers, D. J. (2015). Why Isn't There More Progress in Philosophy?. *Philosophy*, Vol. 90, Iss. 01, 3-31.
- Comte, A. (1839). *Cours de philosophie positive*. Vol. 4. Bachelier.
- Corbett, J. P. (1959). Innovation and Philosophy. *Mind*, New Series, Vol. 68, No. 271, 289-308.
- Feyerabend, P. (1975). *Against Method*. Verso.
- Fink, E. (1998). *Uvod u filozofiju*. Matica hrvatska.
- Godin, B. (2015). *Innovation contested - The Idea of Innovation over the Centuries*. Routledge.
- Haack, S. (2019). Da corrente ao cabo: a teoria de Peirce sobre a investigação através de suas metáforas. *Cognitio*, v. 20, n. 1, 159-179.
- Inwagen, P. (2004). Freedom to Break the Laws. *Midwest Studies in Philosophy*, XXVIII, 334-350.
- James, W. (1978). *Essays in Philosophy*. Harvard University Press.
- Jaspers, K. (1989). *Einführung in die Philosophie*. Piper.

- Kuhn, T. (1959). The Essential Tension: Tradition and Innovation in Scientific Research. In C. W. Taylor (Ed.), *The Third (1959) University of Utah Research Conference on the Identification of Scientific Talent* (pp. 162-174). University of Utah Press.
- Kuhn, T. (1970a). *The Structure of Scientific Revolutions*. University of Chicago Press.
- Kuhn, T. (1970b). Logic of Discovery or Psychology of Research?. In I. Lakatos and A. Musgrave (Eds.), *Criticism and the Growth of Knowledge* (pp. 1-23). Cambridge University Press.
- Kuhn, T. (1991). The Essential Tension: Tradition and Innovation in Scientific Research. In R. Boyd, P. Gasper, J. D. Trout (Eds.), *The Philosophy of Science* (pp. 139-147). The Bradford Book-MIT Press.
- Le Guin, L. K. (2008). *The Lathe of Heaven*. Scribner.
- Machiavelli, N. (2003). *The Discourses on Livy*. Penguin.
- Machiavelli, N. (2005). *The Prince*. Oxford University Press.
- Nagel, T. (1974). What is it Like to Be a Bat?. *Philosophical Review*, LXXXIII, 4, 435-450.
- Nietzsche, F. (1986). *The Wanderer and his Shadow, with Assorted Opinions and Maxims and Human, All-too-human*. Cambridge University Press.
- Peirce, C. S. (1931-1958). *Collected Papers*. C. Hartshorne, P. Weiss, A. Burks (Eds.). Harvard University Press.
- Peirce, C. S. (1934). *Collected Papers*. Vol. V. Harvard University Press.
- Peirce, C. S. (1976). A letter to Francis Russell, January 1st, 1909. In C. Eisele (Ed). *The New Elements of Mathematics*. Mouton.
- Pocock, J. G. A. (1972). Custom & Grace, Form & Matter: An Approach to Machiavelli's Concept of Innovation. In M. Fleisher (Ed.), *Machiavelli and the Nature of Political Thought* (pp. 153-174). Atheneum.
- Pocock, J. G. A. (1975). *The Machiavellian Moment: Florentine Political Thought and the Atlantic Republican Tradition*, Princeton University Press.
- Post, Heinz R. (1971). Correspondence, Invariance and Heuristics. *Studies in History and Philosophy of Science*, 2, 213-255.
- Rescher, N. (2017). Philosophy as rational systematization. In G. D'Oro, S. Overgaard (Eds.), *The Cambridge Companion to Philosophical Methodology* (32-43). Cambridge University Press.
- Ruskin, J. (1858). *The Political Economy of Art*. Smith, Elder and Co.
- Sellars, W. (1991). *Science, Perception and Reality*. Ridgeview.
- Tanesini, A (2017). Doing Philosophy. In G. D'Oro, S. Overgaard (Eds.), *The Cambridge Companion to Philosophical Methodology* (pp. 13-31). Cambridge University Press.

- Vonnegut, K. (2015). Letter to Xavier High School “Make Your Soul Grow”. In S. Usher (Ed.), *More Letters of Note*, Letter No. 095. Unbound – Canongate Books.
- Williamson, T. (2007). *The Philosophy of Philosophy*. Blackwell.
- Шекспир, В. (2013). *Сиџе драми и сонети*. Д. Михајловски (преп.). Каприкорнус.

ИНОВАЦИЈАТА И ИСТОРИСКАТА НАУКА

ВОЈИСЛАВ САРАКИНСКИ

οὗτοι ἀπ' ἀρχῆς πάντα θεοὶ θνητοῖς ὑπέδειξαν,
ἀλλὰ χρόνῳ ζητοῦντες ἐφευρίσκουσιν ἄμεινον.
Xenoph. fr. 18, Diels-Kranz

МОТИВ И МЕТОД

Под влијание на т.н. информатичка револуција, човештвото во последниве децении влегува во една од најдраматичните преобразби во својата историја – претворањето на информацијата и на знаењето во главен економски ресурс, или поточно, во главна производствена сила. Оваа појава дава цврста потпора за своевидна преобразба на општеството: под влијание на интензивниот развој на знаењето и информацијата како нов ресурс, се менуваат и особеностите на општествено-економските системи. Во развојот на националните економии се забележува еден вид скок, изразен со минувањето на информатиска, или пост-индустриска економија – економија заснована врз знаење, т.е. економија од иновативен тип (Ханчук, 2013).

Ваквата „иновативна економија“ воопшто не е нова – според некои процени, таа постои повеќе од три столетија. Оваа економија се темели врз т.н. иновативно знаење: имено, преку истражување на иновацијата и нејзиниот одраз врз општеството, се произведува и се обликува една нова гранка на знаење, која ги истражува матриците и обрасците на самата иновативна дејност, а тие сознанија потоа се користат во планирањето. Во денешно време, иновативноста е најважна

дејносна категорија за научниците, политичарите, економистите, сè до обичните трговци. Всушност, таа веќе добива улога на своевиден оперативен концепт, во кого е вградено одредено знаење; сето ова, само по себе, ја предодредува нужноста од разновидни, интердисциплинарни пристапи, со цел поточно да се определи не само иновацијата, туку и други сродни концепти (Ханчук, 2012, 76).

Научното сознание следи одредена внатрешна логика, според која сите хуманистички науки се движат кон слевање и обединување на научниот израз – она што денес сè уште го нарекуваме „интердисциплинарност“ – и, најпосле, кон наоѓање и усвојување општа научна методологија со комбинирани алатки, кои би се темелеле врз заеднички методолошки основи на хуманистичките, општествените и природните науки. Целесообразноста на ваквите интердисциплинарни истражувања најмногу се гледа во случаи кога има заеднички предмет на набљудување, кој се обработува во согласност со методологиите на разни науки. Ова понекогаш е успешно, а понекогаш не е.

Токму таков предмет на интердисциплинарно истражување може да биде иновативната дејност, и тоа не само во повеќеслојни и повеќезначни научни конструкти. Иновативната дејност ја изучуваат многу гранки на научно знаење, и секоја од нив го опредметува и го збогатува разбирањето на иновациите како општествена и цивилизациска појава. Од таму произлегуваат и множеството дефиниции за иновацијата, како и нејзините многубројни толкувања.

Но, напоредно со оваа позитивна пракса, излегува на виделина и негативниот феномен на одредена „монополизација“ на проблемот со природата на иновациите и нивното управување. Во некои научни области владее самоувереност што оди дотаму, што или секој веќе управува со иновациите на свој начин, или пак точно знае како да управува со нив и ги отфрла туѓите пристапи. Резултат од ова е една, во одредена мера, неприродна и несреќна состојба што преовладува денес, а во која иновациите или се набљудуваат и се проучуваат од гледна

точка на техниката, или пак се посматраат исклучиво од гледна точка на менаџментот, бизнисот и пазарните односи (Ханчук, 2012). Многу луѓе автоматски ја сфаќаат иновацијата како технолошка иновација; ова се зема како правилност дури и во голем дел од научната литература. Студиите за технолошките иновации многу често го користат само поимот „иновација“, иако всушност се занимаваат со технолошка иновација. Понатаму, иновативноста во многу општествени сфери се сфаќа како комерцијална (или комерцијализирана) иновација, до таму што денес тешко може да се расправа за технологијата, без да се спомне и нејзиниот пазар. Годен го објаснува ова преку содејство на два фактори: влијанието на „културата на нештата“ и нејзината капиталистичка артерија – индустрискиот развој, и академската активност, т.е. проучувањето на технологијата и нејзините идејни рамки во насока на научните политики и економскиот раст. Секој поединец е иновативен до одредена мера – а уметниците и научниците уште повеќе – па сепак, најбргу и најуспешно се шират иновациите зад кои стојат големи корпорации, а другите видови иновации или брзо се забораваат, или ретко се расправа за нив (Godin, 2008).

Но, според сè, не е мудро да се расправа како треба да се управува со иновациската дејност, а уште помалку – какви последици предизвикува, пред целосно да се разберат потеклото, појавата и самата суштина на иновациите. Јасно е дека тие произлегуваат од одредени општествени потреби и од притисокот тие да се решат; се јавуваат нови изуми, кои треба да одговорат на потребите; изумите влегуваат во развоен процес, по што следува нивната општествена дифузија, т.е. се шират и се користат сè дури не се исцрпи нивната функционалност, значи – сè дури не се јават нови и посложени потреби.

Кокурин подробно ги разгледува научните основи на иновациската дејност и определува неколку нејзини фази – развој на новиот изум, тестирање на изумот, „производство“, ставање во функција, дистрибуција и, најпосле, „свенување“, кое го објаснува како „морална и физичка исцрпеност на идејата“ (Кокурин, 2010, 10 ff.). Мошне е очигледно дека во целава при-

казна недостасува почетокот, т.е. коренот и причината – изворот на изумот и почетокот на иновациониот процес, од каде што тргнува развојот, а кој треба целосно да заврши пред да се случи дистрибуцијата. Не постои појава или процес што може да се следи без повод или извор, без одреден почеток од кој приказната почнува да се развива. Ова е важно, зашто секоја фаза од иновативниот процес, сè до неговото „свенување“ или исцрпување, може да се следи преку безмалку секоја наука и со помош на многу различни научни методологии – но причината и почетокот се неразделни од општествените науки, и тоа првенствено од оние што го разгледуваат самиот човек како главен деец во процесот. Впрочем, тоа и не може да биде поинаку, зашто иновативната дејност, како што видовме погоре, се јавува поради општествена, а не поради некаква теоретска, строго научна потреба.

Сличен недостаток се јавува и во поставките на Јансен. Тој разликува четири аспекти на иновацијата – технолошки аспекти, аспекти на примената, аспекти на сегментацијата на пазарот или на групирањето на потрошувачи, и најпосле – организациски аспекти. Според Јансен, овие четири аспекти се доволни за да се исцрта референтната рамка на иновационата дејност, во која потоа заземаат место разни општествени и економски чинители со свои технологии, организациски структури и апликации на пазарот. (Janszen, 2000). Проблемот е во тоа што иновационата дејност не може да постои сама по себе и сама за себе, без општествена рамка. Процесот на иновирање е нелинеарен процес, чијшто почеток и тек зависат колку од неговите присушти внатрешни чинители, толку и од чинители што се наоѓаат „надвор од рамката“; тој не може да се разгледува самостојно, надвор од кадарот и вон контекстот на општеството од кое произлегува. Во крајна сметка, ова е сосем во линија со Покок, кој опоменува дека пред да се зборува за една социологија на идеи, најпрвин треба да се разбере „кои идеи се користеле во некое одредено време, што тие всушност велеле и имплицирале, и врз кои општоприфатени претпоставки и методи биле засновани“ (Pocock, 1989: 106; Godin, 2008).

ИНОВАЦИСКАТА ДЕЈНОСТ КАКО ИСТОРИСКИ ЧИНТЕЛ

Она, пак, што може да се направи – и што рутински се правело сè до наше време – е да се разгледа процесот на иновирање и да се расправа за модалитетите на иновациската дејност без да се наречат со името што за нив го користиме денес. Всушност, тоа е главна подлога за заблудата дека иновациите се современа појава, и дека пред времето на современата индустрија и пазарната економија немало вистинска иновациска дејност (Godin, 2008, 6 ff.). Токму затоа и придонесот, на пример, на Огбурн не предизвикал посериозно внимание – затоа што никаде не го користи поимот „иновација“, кој почнал да влегува во поширока употреба во академската литература дури кон почетокот на дваесеттиот век. Затоа е мошне погрешно да го ограничиме нашето иследување само на дела на оние научници и мислители, кои ги користеле поимите – или дури и концептите – што ни се прифатливи денес. Прво се јавува идејата, а дури потоа поимот со кој ја означуваме; ова важи за сите полиња на општествена дејност, па така и за ова (Виноградова, 2011).

На самиот почеток, иновациите подразбирале промени во нивната најширока смисла на зборот, и – што е мошне интересно – немале никаква врска со креативноста. И општествената улога на она што денес го нарекуваме „иновација“ не секогаш била благодарна и добродојдена. Поимите „инвенција“ и „иновација“ почнале пошироко да се користат кон средина на XIV век за да се изрази некакво „(из)наоѓање“ или „откривање“ во врска со човековото спознание или со науката (т.е., вистинското знаење). Овие поими еднакво можеле да се однесуваат на рачните изработки и производството, на поезијата и литературната критика, како и на ликовната уметност. Веќе авторите што го користат зборот „иновација“ во XVI и XVII век, го прават тоа за да означат ставови и дела кои – барем според нив – се радикални и одат наспроти тогашните авторитети во политиката и религијата; следствено, поимот „иновација“ почнал да покрива исклучиво општествени појави и

ја загубил врската со технологијата. Во тоа време, освен подозрение и антипатија, иновацијата умееа да навлече врз себе и сосем реален отпор, иследување и казна. На пример, поради силното влијание на традицијата и религиозното правоверие, политичките промени и иновациите биле рамни на ерес; а во текот на осумнаесеттиот век, кога пронаоѓачите почнале да заработуваат од своите пронајдоци, „проекторите“ – како што тогаш ги нарекувале иноваторите – често биле предмет на исмевање како приучени и расипни измамници. Кон крајот на векот, „новаторот“ сè уште бил сомнителна личност, во која не треба да се има доверба. Негативното значење на иновацијата како безумна или дрска новотарија се задржало сè до крајот на XIX век; дури кон почетокот на XX век, поимот – а со тоа и самиот концепт – добиваат позитивна конотација, а соодветните промени, т.е. „иновациите“, стануваат предмет на истражување на различни научни области (Godin, 2008).

Отпорот кон иновативната дејност и општата нерасположеност кон иновациите не може да се сфати поинаку, одошто со помош на хуманистичките науки, пред сè на историјата и социологијата. Огбурн го објаснува овој проблем со анализа на т.н. механизми на општествена промена, кои ги врзува за две главни одлики: стабилноста на културните облици, т.е. традицијата, и ширењето на новите облици, т.е. новите изуми и пронајдоци, и промените што ги повлекуваат (Ogburn, 1922). Практично, во општеството течат два напоредни процеси. Бројот на пронајдоци постојано расте, а областа во која се применуваат постојано се шири; но, напоредно со нив, растат и инерцијата и отпорот на општеството, што во најдобар случај ќе предизвика заостанување или целосно одложување на прифаќањето на новините, а во најлош – судир со општествените институции и нивен распад. Според Огбурн, главен двигател на општествените промени се техничките новини и нивната поширока примена – значи, „материјалната култура“, како што ја нарекол под влијание на антропологијата. „Ако нема пронајдоци“, вели Огбурн, „нема да има ниту општествени промени“ (Ogburn, 1922, 280).

Дека ова е навистина така, сведочи непрегледната низа од иновации – значи, непрекинатата иновациска дејност на човекот – од мугрите на цивилизацијата, до денешно време. Секоја од овие иновации темелно го сменила дотогашниот свет, дотаму што враќањето во некаква претходна состојба станало не само невозможно, туку и незамисливо. Во продолжение, со сем кусо ќе се задржиме на неколку ударни историски епизоди, преку кои ќе го согледаме вистинскиот размер на последиците од иновациската дејност.

Првата важна историска пресвртница, која воедно го означила и почетокот на човековата општествена историја, се случила на прагот на доцниот палеолит, пред четириесетина илјади години. Тогаш се случил еден радикален, одвај разбирлив скок во физичкиот и – уште поважно – во интелектуалниот развој на човекот: се појавил човекот како личност од современ тип, кој од тогаш речиси и да не се променил. Оваа своевидна историска пресвртница ја врзуваме со неколку важни новини: камените орудија и оружјето, лакот и стрелата, ловот со стапици и одржувањето на огнот; ова се нешта кои тогаш првпат биле успешно и трајно применети во човековото живеење, а кои му обезбедиле опстанок на човештвото, наспроти неговата менлива и непријателска околина. Кон ова би требало да придодадеме уште неколку важни новини, на пример – никулците на еден првостепен организациски модел на општество преку колективни облици на труд, обмисленото управување со производството и потрошувачката и изградбата на заеднички или семејни живеалишта; сите овие биле иновации и по дух, и по суштина.

Следните коренити промени во материјалниот и духовниот живот биле дел од една подолга епизода во развојот на човекот, која некаде траела и со милениуми, а истражувачите ја нарекуваат „неолитска револуција“. Оваа „револуција“ била кулминација на еден развоен процес со непроценливо значење и станала еден вид генератор на економски и општествен развој. Таа го отворила патот за екстензивното сточарство и планското земјоделство; за развојот на техничките гранки во земјоделските култури, појавата на првата препознатлива

специјализација на трудот, издвојувањето на градовите како општествени жаришта и појавата на првите цивилизации; за зголемувањето на продуктивноста и понатамошниот развој на трудовата соработка за остварување вишок на вредност; и најпосле, за појавата и развојот на писмото и писменоста. Како резултат на сето ова, човекот развил посебни технологии за сите главни облици на производствена и општествена активност, со што дефинитивно си го обезбедил не само опстанокот, туку и посакуваниот квалитет на живот.

За разлика од материјалниот и техничкиот напредок во антиката, иновационата дејност и иновациите како нејзин плод во Средновековието почнале да се појавуваат сè уште повремено, но сепак позачестено – а подоцна, како резултат на научната револуција од XVII век, веќе и на систематска основа. Доволно е пишувано за постигањата, на пример, на Кина (каде за првпат влегуваат во редовна употреба компасот, барутот, современата хартија и хартиените пари) или на арапскиот свет (да ги спомнеме само првите никулци на современата хемија, или пак пренесувањето на современите бројни знаци од Индија во Европа, вклучително и целосно новиот концепт на нулата). Средновековна Европа исто така дала многу новини – меѓу другите и кранот и рачната количка, кои предизвикале своевидна револуција во градежништвото. Сепак, економската историја нè поучува дека сè до XVIII век иновациите биле епизодни и имале фокален карактер. Особено од втората половина на векот, тие ќе тргнат како незапирлива лавина, дотаму што ќе почнат да претставуваат опиплива закана за тогашните етаблирани авторитети, за што веќе стана збор на почетокот. Врховниот авторитет во тоа време е Ватикан, кој – сосем разбирливо – ќе го казни Џордано Бруно и ќе го осуди Галилео за хелиоцентризам и коперниканство; но, историјата ќе нè поучи дека игнорирањето, или дури спротивставувањето на иновационскиот процес, подоцна без исклучок предизвикува заостанување, губење на моќта и пад.

Следната во низата „револуции“, која во економската историја е наречена „индустриска револуција“, заслужува посебно

внимание. Безмалку сите истражувачи на индустриската револуција и нејзиното време се согласуваат дека станува збор за еден концепт со мошне широко значење, кој се врзува со низа радикални новини – кои пак, од своја страна, предизвикале сериозни општествено-економски, дури и политички последици по човештвото.

Англија е првата земја што ја отелотворува т.н. индустриска фаза на економската хегемонија, која се издвоила со динамиката на техничкиот развој, најпрвин преку процесите на создавање и примена на моќна производствена индустрија, а потоа и со целосен премин од мануфактура на вистинско машинско производство на стоки. Планското ширење и примената на парните машини, кое овозможило значително зголемување на производствените капацитети, како и вложувањето во транспортот на стоки и во други придружни производствени процеси, ѝ овозможиле на Англија да обликува еден нов вид на производство; обемот на производите далеку ги надминувал потребите на домашниот пазар, со што се отворил пат за надворешна трговија со многукратно зголемен вишок на вредност. Како резултат на овие процеси, Англија станала вистинска господарка на морињата, работилница на светот, светски трговец и светски банкар. Токму затоа XIX, а не XX век во историската наука се одбележува како вистински век на техничката и иновативната револуција, не само поради бројот и радикалноста на иновациите, туку уште повеќе поради обемот и брзината на нивното ширење, прифаќање и примена. Првата половина на XIX век била време на пареата, железото и јагленот, а втората – на електричната енергија, челикот и нафтата, кои неоправдано се восприемаат како специфични обележја на следниот, XX век.

Заклучокот од оваа мала дигресија низ минатото е дека иновацијата не е особеност само на индустриската ера, која некако станува поизразена во новото, информатичко општество. Таа не само што тече постојано и напоредно со напредокот на човештвото, туку во голема мера и е самиот напредок на човештвото. Нашиот вид не може да постои одвоен од

технолозијата, зашто не е статичен, туку се наоѓа во континуирана еволуција и промена. Дури, би се рекло, сè поголемиот интерес за иновациите во последниве децении не е ништо друго, туку конечно (и задоцнето) препознавање на нашата сопствена слика во огледало.

Проблемот на настојувањето врз поскорешни настани главно произлегува од неисторичноста во иследувањето на развојните процеси на човековата дејност. Истражувачите кои професионално се обликувале во XX век, го сметаат токму својот век за златно време на иновациите; истото ќе важи и за нивните следбеници од XXI век. Поимот „иновација“ бележи зголемена популарност приближно од педесеттите години на минатиот век – иако најголемите иновации во американското општество се случиле меѓу 1870 и 1970 година. Кусо кажано, луѓето сè повеќе го користат зборот „иновација“ во контекст на сопственото време, без оглед на тоа што иновираат помалку. Ова можеби најубаво се гледа во непостојаните стандарди на Јансен. Од една страна, тој тврди дека „за да се разбере сегашноста, треба најпрвин да се проучи минатото“; од друга, пак, цени дека педесеттите и шеесеттите години на XX век треба да се наречат „време на ефикасност“, седумдесеттите и осумдесеттите – „време на квалитет“, деведесеттите – „време на флексибилност“, за дури по нив да уследи „времето на иновации“, очекувано – времето во кое и самиот живее. (Janszen, 2001). Спротивно, повеќето аналитичари на иновациите ја истакнуваат токму важноста на историскиот пристап, и тоа со добра причина. Прво, иновациониот процес трае многу време; заснован е врз минати искуства, сегашни потреби и претпоставки за иднината, а неговите резултати обично се неизвесни на подолг рок. Да се анализира која било иновација, значи да се разбере не само нејзиниот извор – за што зборувавме погоре – туку и нејзината сопствена историја. Второ, иновационите способности се развиваат преку сложени и долги, кумулативни процеси на учење; а најпосле, иновационите процеси се обликуваат и се менуваат според општествениот контекст – или, според Лазоник, „општествените услови што влијаат врз иновациите со тек на време се менуваат и се

разликуваат од една до друга производна активност; затоа, теоретската анализа на иновациската дејност мора да биде интегрирана со здрава и сеопфатна историска студија“ (Lazonick, 2002; Bruland & Mowery, 2006).

Веќе е јасно колку е неправилен ставот дека иновацијата добива вистинско значење само во XX или во XXI век, и дека станува збор за некаква нова и современа појава. Всушност, токму ваквото тесно, технократско толкување на концептот на иновација ја отежнува процената на влијанието што одреден настан или појава го има за општествениот напредок, и честопати раѓа противречни и неточни заклучоци. Многумина, на пример, пишуваат за динамиката на општествениот живот заклучно со почетокот на XVIII век, а бидејќи го прават тоа само врз основа на процените на бруто домашниот производ по глава на жител – една совршено современа категорија – тврдат дека човечкото општество со милениуми се наоѓало во статична состојба. Да претпоставиме дека бруто домашниот производ навистина е некаква прецизна и недвосмислена алатка, која ќе ни даде реална слика за производството, побарувачката, трговската мрежа и животниот стандард од времето на Исус до времето на Робеспјер; дури и ако тие бројки останале непроменети во текот на овие речиси два милениуми, несериозно е да се заклучи дека сите иновациски процеси во човештвото запреле, а дека техничката мисла се свела само на измислување ветерница, јарем и губрење. Иновациската дејност, како поттик и извор на општествениот развој, се одвива напоредно во сите области на човечкото постоење, и не само што не може да застане и да премине во состојба на зимски сон, туку постојано се забрзува (Макаркин, 2013).

Аксиомата за забрзувањето на иновативниот и историскиот развој еднакво важи и пред, и во нашата ера, дури и во периоди кои инаку не оставаат впечаток на особена иновативност. Најдобар пример за ова е Средновековието, за кое во јавната свест и на Европјаните, и на неевропјаните царува идејата дека претставува време на заостанување, стагнација и реакционерност. Ова се должи на две главни причини. Прво, нашата денешна слика за Средновековието произлегува од

дела на автори кои увиделе дека промените во средновековното општество се одвивале побавно отколку во нивното време – Новиот век. Но ова, како што видовме погоре, е сосема природно; а освен тоа, општествените односи во Средновековието – врз кои се засновале и правниот систем, и економските движења, па оттаму и брзината на развој – се потпирале врз обичаите и традиционалните општествени односи во сразмерно поголема мера, одошто бил случај во Новиот век. Втората причина за негативната слика за Средновековието секако се активностите на Католичката црква, која имала голема политичка и економска тежина во тогашна Европа, а која водела непомирлива борба против иновациите – дотаму што тие, како што веќе спомнавме, се сметале за ерес. Но, ниту првата, ниту втората причина немаат универзален опфат и важност, и ни одблизу не се доволни за да го наречеме Средниот век „мрачно доба“ на човековото општество. Особеностите на иновативниот развој на европските земји во раното, развиеното и доцното Средновековие можеби биле различни, но неспорно отворале пат за напредок во духовната, општествената, технолошката и научната сфера. Во ова време биле поставени темелите на духовното и политичкото единство на Западна Европа, биле отворени првите секуларни училишта, биле основани првите универзитети во Болоња, Оксфорд и Париз; се развил урбанизмот; се обликувале современите европски јазици; а развојот на науката и технологијата од XII до XIV век влијаел врз сите области на културата, па и врз уметноста, на чиј подоцнежен изблик всушност му бил предвесник. (Маркиќ, 2013). Антиката, која му претходела на Средниот век, можеби повеќе му погодувала на естетскиот вкус на ренесансниот човек, но всушност не била ништо попродуктивна од гледна точка на општествениот, духовниот, научниот и техничкиот развој. Ако ја имаме предвид аксиомата за постепено забрзан развој на човештвото, ова е сосема природно – како што е природно и тоа дека Средновековието претставува нормална, неопходна и продуктивна фаза на развој што ги подготвила условите за понатамошниот забрзан индустриски и

општествено-политички развој не само во нововековна Европа, туку и во целиот свет. (Шоркин, 2015)

Се враќаеме поблизу до нашиот проблем – односот на иновациите и историскиот развој, како и модалитетите на нивните спреги и содејства. Веќе и здравиот разум ни кажува дека ниту една техничка иновација не може да се појави и да се рашири без општествен поредок, без соработка на многу луѓе, без достапни природни, енергетски, финансиски, па и креативни ресурси. Техничката иновација е цврсто поврзана со иновативноста во општествениот и хуманистичкиот кадар, за што сведочат неброени историски факти. Кога се одложуваат или запираат одредени општествени тенденции, драматично забавува и технолошкиот напредок; а кога општествените и етичките норми стагнираат, а техниката сеедно напредува, неминовно следи нарушување на општественото ткиво. Општествениот поредок не само што го одредува темпото на иновацијата, туку, ако е правилно одмерен, отвора пат за најбрз технолошки напредок и развој. Тука особено излегува на виделина површноста на технократскиот пристап: без навремено поставување на општествени и, во одредена смисла, хуманистички методи за ограничување на човечката агресивност во примената на технолошките изуми (на пример, во областа на воената техника) историјата на човештвото многупати можеше да се прекине и да заврши со несреќен крај – а најсеопфатната перспектива, преку која може да се согледа овој сложен сооднос и последиците од него, веројатно може да ја даде само историската наука.

Од расправата на оваа тема произлегуваат одредени тези, кои дури и на прво читање се чинат доволно издржани. Техничкиот напредок создава предизвици, а одговор на овие предизвици е еволуцијата на општествената, човечка сфера; за возврат, иновациите во технологијата ги задоволуваат потребите на општеството, а тоа пак, ги дообликува своите ставови не само во согласност со техничкиот напредок, туку понекогаш и пред, и над него. Ако некое општество – или некој од неговите составни системи – ја загуби способноста да се пре-

обмисли според напредокот, влегува во криза која е вообичаена за недоволно мобилните општествени системи, а која завршува или со пад на системот, или со долготрајно и болно самообновување; всушност, периодичната иновативна обнова на општеството е објективно условен процес. Но токму затоа велиме дека иновативниот развој на човештвото, во глобални рамки, е постојан и одржлив (Шоркин, 2015).

Се разбира дека нерамномерната природа на развојот на одделните сфери на активност влијае врз динамиката на универзалниот развој, кој не следи еден линеарен закон. Разните назаднувања и напредувања, односно промените во стапката и брзината на развојот, стануваат поголеми и позабележливи ако се поместиме од глобалното, кон локалното: колку е помал обемот на заедницата што ја разгледуваме, и колку е потесна областа на човековата активност, дотолку се поважни и поочигледни амплитудите во нивниот иновативен и историски развој (Макаркин, 2013). Но овие амплитуди сепак ги ублажува фактот што иновациската дејност и општествениот развој се повеќеслојни и многудимензионални, па често се случува заостанувањето во една заедница, или во една активност, да се неутрализира со успех во другите. Во секој случај, само хармоничниот и обмислен развој на сите аспекти на општествена активност можат да гарантираат продолжување на иновациската дејност, како и стабилност и напредок на општеството; а тоа се категории што најдобро се проценуваат не веднаш, и не преку економски параметри, туку од безбедна научна оддалеченост и со хуманистичка (поточно, историска) методологија.

Сразмерната тешкотија со која историјата на иновациите се вклопува на видлив начин во општиот историографски дискурс се должи токму на една од нејзините главни особености - испреплетеноста со тековни прашања од современиот живот и имплицитното присуство во јавните дневнополитички дебати. Токму поради „успехот“ на концептот на иновација, неговото спомнување стана премногу вообичаено, дурри и рутинско, без разлика дали станува збор за технички,

економски или политички дискурс. Исто важи и за максимата „Иновирај или умри“, со која Петер Друкер нè поучува да одиме пред промените, или ќе пропаднеме (ако воопшто може да се предвидат идните општествени потреби и да се оди пред промени кои сè уште не започнале). Оваа нова догма ја има насекаде – од плакати, преку графити, до секојдневна облека – но нејзината тековна состојба наликува на облик лишен од подлабока промисла. Затоа е дотолку поважно да се воспостави цврст и здрав однос меѓу денешната иновациска пракса и историското толкување – а над сè е важно да се изградат интелектуални репери и алатки што ќе овозможат да се дејствува недвосмислено, без потчинување на модата на моментот. И самото тоа, како еден интелектуален дострел, би претставувало вистинска иновација во рамките на денешното општество. Патрис Флиши ги нарекува иноваторите – „господари на времето“; изразот е неспорно убав, но се чини дека денес е сè помалку релевантен. Времето – или, подобро кажано, итноста и императивот на утрешниот ден – денес безмалку стануваат вистински господари на иноваторите. Но, ова прашање секако ќе им се наметне на историчарите во некои идни истражувања (Griset & Bouvier, 2012).

Чин или процес?

Гледано низ ракурс на историјата, улогата на иновациската дејност во развојот на едно општество може да се претстави како континуиран процес на совладување и ширење нови знаења и искуства, кои наоѓаат практично олицетворение во самата иновација како дејствителен чин. Ова недвосмислено ја става иновациската дејност во редот на историските процеси, а самата иновација ја постава меѓу предметите на теоретски интерес на историската наука. Но, ние сè уште не сме ја дефинирале оваа „иновација“ на вистински начин. Дали станува збор за миговна или за продолжителна појава; за еден единечен акт, или за процес; во крајна линија, дали иновација е самиот изум, или пак процесот што нè води до изумот?

Прашањето не само што не е ново, туку ја преокупира човечката мисла уште од најраните почетоци. Филозофот Ксенофан тврди дека животот може да се подобри само со дејствителноста на човекот, зашто она подобро, кое „се наоѓа“ или „се изумува“ со текот на времето, се должи на човечкиот напор, а не на божјата волја. Повеќе други фрагменти на Ксенофан навестуваат дека ова тврдење не е само минлива помисла, туку одраз на нешто подлабоко – значи, дека Ксенофан во своите време и околина препознал одредени случаи на напредок кој се должи исклучиво на човековата активност.

Историографите го прифатиле ваквото поимање на напредокот и на идејата ѝ дале поголема предметеност. Филозофите и софистите исцртувале *scopis* на минатото, а историографите се оддале кон испитување на поконкретни проблеми. Кај Херодот, на пример, гледаме еден ран обид за толкување на афилијацијата на културите, според груба схема која, гледана во целост, претставува еден вид теорија на дифузија. Херодот е убеден дека истокот, а особено Египет, е оригиналниот извор на целото човечко знаење, а магична формула за пренесување на знаењето не е изумот, туку позајмувањето. Кај него, корените на сите нови знаења се завиени во тајност, а секое ново подобрување е на некој начин е позајмено од некое друго место. Ако се случи обичаите, техниките или верските принципи на различни места да се истоветни, Херодот мошне ретко дозволува дека станува збор за независен „изум“. Вистина е дека начинот на кој Херодот ги поврзува културите и ги објаснува нивните заеднички одлики оди далеку понапред од едноставните пописи на ставки, кои ги среќаваме во низа од дела со идентичен наслов – „За пронајдоците“. Со широчината на опфатот, Херодот ги надминува дури и оние историографи што спомнуваат поединечни пронајдоци по име, точно ги датираат и на тој начин ги фиксираат во историјата – што недостасува во неговата приказна. Сепак, наспроти сè, читателот не добива впечаток дека Херодот подобро го разбира целиот процес од Ксенофан. И кај двајцата изумот, раѓањето на знаењето, иновацијата, првата примена, преносот на знаење – при сè што се одвоиле од светот на боговите – сè уште

се единечни, индивидуални акти со мистериозно потекло, а не дел од обмислен процес.

Кај Тукидид веќе се насетува одреден напредок. Тој ги опишува промените со кои едноставниот живот на Хелените од хомерово време се видоизменил до сложената социјална плетка на неговото сопствено време и навестува на кој начин била препознаена улогата на т.н. економските сили. Тој го разгледува влијанието на средствата за комуникација, технолошките уреди, видовите оружја и финансиските ресурси врз политичките одлуки и го илустрира она што го заклучил во една единствена реченица, која во неговото дело Коринџаните им ја кажуваат на Лакедајмонците: дека надмоќта произлегува од „изумот“.

И покрај што Тукидид подобро ги разбира обемот и важноста на напредокот, а неговата обработка на Пелопонеската станала образец за сите подоцнежни дела од ваков вид, и неговата терминологијата во суштина е онаа на Ксенофан. Клучен збор е сè уште „пронајдокот“ или „изумот“, со кого завршува развојната линија. Сè уште нема единствен поим кој ќе ги обедини сите различни фази на процесот на продолжителен напредок, или барем ќе ги поврзе во некаква органска зависност за да посочи како новото го надминува старото. Вистина е дека Тукидид зборува за „она што ќе се појави подоцна“ и додава дека „тоа ќе го надвлее застареното“. Во списите на најстарите лекари читаме за „пронаоѓање на нешто што сè уште не е пронајдено, а кога ќе се пронајде, ќе биде посилено одошто ако остане неоткриено“; напоредно се зборува за „доработување на половично завршеното, додека не се заврши до крај“, за „откривање на она што остана да се открие“ и за „целосно (раз)откривање на вештината“ (Edelstein, 1967, 34). Но онаму каде што нема едно очигледно *novum* – каде што предметот е постојан и само минува низ трансформација – подобрувањето е објаснето на посреден, несигурен и прилично нејасен начин. На пример – алфabetот е воведен „од надвор“; најпрвин Феникијците го користат „онака како што го приимиле“; потоа, со време „знаците се менувале според промените во јазикот“; и најпосле, Хелените „ги усвоиле“ буквите од

феникискиот алфабет „со неколку разлики“. Сосем е јасно дека напредокот сè уште се сфаќа како прашање на квантитет, или поточно на адиција. Во различно време се знае помалку или повеќе; пронаоѓачот го шири општиот фонд на знаења што му стои на располагање со тоа што му додава од сопствената креативност, но не е свесен дека е дел од еден иновациски процес како системска активност – не чувствува долг кон претходниците, ниту препознава влијанија од други чинители. Различните изуми и подобрувања наликуваат на камчиња во мозаик: крајниот резултат е несомнено убав, но сите составни делови се индивидуални, различни ентитети. (Cherniss, 1953: 39).

Само во една смисла оваа мисловна линија ќе создаде нова терминологија, што укажува и на нова перспектива. Кога ги критикува грешките на Хомер и на Хесиод, Ксенофан едноставно зборува за „луѓето од поранешно време“, а Хекатај им се обраќа на „старите Хелени“, иако зборот за него има хронолошка конотација. Истата импликација ја гледаме и кај Продик, кој се обидува да објасни од каде се произлезени верските убедувања „на старите“. Хипија го одбира поимот „археологија“, односно „наука за старото“, како наслов за неговата расправа за „родовите на херои и луѓе и за населувањето на градовите во старо време“; тој многу се гордеел со напредокот на своето време наспроти претходните векови, па тешко дека го користи зборот „старо“ во позитивна смисла (Edelstein, 1967). Оваа новата терминологија сведочи дека, до овој миг, некој веќе ја почувствувал супериорноста на модерното над старото и проценил дека е добро таа да се истакне; има уште многу сведоштва за тоа дека во петтиот век ст.е., во некоја смисла, се случила првата *querelle des anciens et des modernes*. Исто како и денес, и тогаш не биле сите убедени дека сегашноста го надминува минатото, и дека новините се инхерентно добри; имало и такви на кои новото време не им се допаѓало, а и такви кои ценеле дека традицијата е света и неподложна на критика и укор – можеби прво забележано пројавување на вековното надбивање на прогресивизмот и антипрогресивизмот, кое повторно ќе еруптира во времето на Просветителството.

Спорот чин/процес не дочекал вистинска разврска ниту во следните векови; дури и во наше време, поимот „иновација“ сè уште се дефинира на неброено многу различни начини. Безмалку сите современи дефиниции на поимот „иновација“ велат дека станува збор или за „краен резултат на еден креативен процес“, или пак за „процес кој завршува со нова креација“. Но, ова се две дијаметрално спротивни гледишта, кои опишуваат две сосем различни нешта – токму во фон на нашата недоумица. И специјализираната научна литература нуди различни определници за поимот „иновација“, па го толкува или како „промена“, или како „развој“. Да не должиме непотребно, за нас е интересна следнава дефиниција – дека иновацијата означува процес со кој научното знаење се определува во нови ефективни технологии, производи или услуги, со цел да ја зголеми продуктивноста на трудот и вишокот на вредност со која располага општеството (Салиенко & Локтионов, 2012). Идејата, предлогот, проектот, резултатите од истражувањето и изумот не се иновации сами по себе; дури откако ќе станат целесобразни, откако ќе се отелотворат во нови производи, услуги и технологии во полза на општеството – дури тогаш ќе станат иновации.

Има и трет начин за толкување на спорот чин/процес, што го претстави Спанос при неговото неодамнешно гостување кај нас. Тој го разгледува поимното двојство („онтолошкиот пар“) промена/иновација, два суштински оспорени концепти со многу различни и недоволно опипливи дефиниции. Според него, единствениот пристап за правилно да се дефинираат промената и иновацијата е историскиот пристап, зашто станува збор за базично временски концепти, во кои референтните состојби се „претходно“ и „потоа“, и тоа во ситуации каде „потоа“ е различно од „претходно“. Спанос тврди дека разликата меѓу промената и иновативноста е онтолошка, зашто иновациите предизвикуваат онтолошко менување, а промените не. Иновациите го прават релевантниот историски субјект онтолошки нов; оваа онтолошка промена може да се однесува на воведување нови идеи, практики или алатки, или пак на промена на идентитетот на предметниот историски субјект. Со

други зборови, иновацијата создава нова ситуација, нова состојба на постоење преку создавање нова материјална или нематеријална технологија, која се применува врз постоењето на историскиот субјект (Spanos, 2020).

Врз основа на ова, би можеле да ја поставиме следнава развојна оска. Субјектот се наоѓа во инертна кинеза, своевиден историски процес на „одржување“, во кој „претходно“ и „потоа“ се помалку или повеќе исти; во инерцијалната состојба на историско постоење, хоризонтот на очекување е едноставно продолжување на искусвениот простор, иднина што е налик на минатото и сегашноста, или барем на сегашноста. Повеќето историски субјекти се инерцијални; всушност, би се рекло дури и дека човештвото по природа е инерцијално, зашто е скептично кон промените и кон иновациите. Како и да, е, кога ќе се јави одредена потреба, човештвото се придвижува, за да ја реши по пат на промена – која можеби нема да создаде сосема нова ситуација, ниту пак ќе го смени субјектот, додека не се јави апсолутна потреба за тоа. Ако општествената / економската / техничката потреба се реши, преку спроведениот процес на промена, тогаш општеството се враќа во инерцијална кинеза; ако не, тогаш мора да пристапи кон иновација. Значи, иновацијата би можела да се сфати и како кулминација на процесот на излегување од инерцијална кинеза и влегување во фаза на промените. Во одредена смисла, иновацијата станува и процес (со кој се решава потребата / проблемот преку решение што нуди онтолошки *novum*) и чин (во облик на кулминација на процесот на промена).

При сево ова, треба да се има на ум дека во многу академски области преовладува одредена „про-иновативна пристрасност“ – убедување дека иновацијата секогаш е нешто секогаш позитивно и прогресивно. Според Спанос, ова убедување е погрешно. Кога го проучуваме менувањето, со цел да заклучиме дали станува збор за иновација или за обична промена, воопшто не треба да се задржуваме врз квалитативната проценка на резултатот. Во историскиот и општествениот, а најпосле и во човечкиот пристап кон иновациите, воопшто не е важно дали промената ќе се оцени како „позитивна“ или

„негативна“, „прогресивна“ или „регресивна“. Задачата на историчарот не е да проценува, туку да проучува дали станува збор за онтолошка промена, или не, за создавање нов материјал или технологија, или не. Ако има онтолошка промена, има и иновација, дури и ако ја оцениме како нешто негативно или назадно (Spanos, 2020).

ИСТОРИСКИ СВЕСНОТО ОПШТЕСТВО КАКО НООСФЕРА

Иновативната дејност е долг и макотрпен историски процес. Новите технологии никогаш не почнуваат да „работат“ од денот кога се откриени; треба време општеството да се навикне на новиот изум; да се смени претпазливост, честопати дури и негативен став кон изумот во позитивен; па дури потоа иновацијата да се рашири. Дури и денес, процесите на примена на иновацијата може да траат со години, а на тој пат да има многу неочекувани кривини, крстопати и јамки; но, пред еден век тие процеси траеле со децении, а пред тоа – дури и со векови.

Независно од тоа, едно од главните мерила на подготвеноста и динамизмот на едно општество е токму времетраењето на фазите на пронаоѓање, распределба и „победа“ на иновациите над веќе утврдените мислења, ставови и технологии наследени од минатото (Шоркин, 2015). Според сè, иновациониот процес претставува процес на пренесување на *novum* од неговите никулци, до крајниот исход. Дали ова *novum* ќе стане нов изум, односно дали ќе предизвика некаков ефект или значителна промена, е сосема друго прашање. Во таа смисла, иновацијата е еден вид манипулација, наведување или управување со *novum* – од фазата во која се раѓа, сè до последниот чин, во кој се претвора во ефект или последица од иновативниот процес.

Кој и како го пренесува, и кој управува со *novum*? Во најрано време – кога иновациите биле малубројни, но епохални – го немало она што некои денес го нарекуваат „ноосфера“ (Вернадский, 1997), а единствен начин да се пренесат информации

бил – со непосредна комуникација меѓу поединци. Носител на знаење не била некоја митска материја – некаков флогистон – туку одредена група население. Ова значи дека уште од самиот почеток изумот и промената не можеле да постојат самостојно (Вишняцкий, 2010, 37); тие не можеле да се разделат од нивните специфични телесни (пре)носители и можеле да постои исклучиво со нив и низ нив, во живата култура и во трагите што подоцна им остануваат на археолозите и на историчарите.

Вистина е дека до нас дошол сосем мал дел од трагите што поодблизу би ни ги расветлиле клучните прашања за првичниот пренос на знаење; но, тоа не го побива постоењето, а уште помалку потребата од носител на знаење. Без него човештвото не може да го почне процесот на иновација, или да излезе од инерцијалната кинеза на Спанос. Не зборуваме за еден одреден изумител на специфична алатка или технологија, туку за (пре)носител на информации, норми и технологии, без оглед дали станува збор за поединец, или за општеството како целина. Во најрано време секако станувало збор за општеството, зашто улогата на поединецот како општествен деец сè уште била незначителна (Поршнев, 1979). Во секој случај, консолидирањето на новините, нивното воведување и примена во секојдневниот живот – и, најпосле, нивната преобразба во животна потреба – најчесто е преголем потфат за силите на еден поединец. Почетниот импулс мора да дојде од целата заедница, или дури од целото општество, и тоа најчесто последователно, во текот на повеќе од една генерација. Дури и по појавата на писмото и воспоставањето на (донекаде проблематичната) ноосфера, повторно е спорно дали иновацијата реалност може целосно да се виртуелизира, и дали воопшто е способна да се оддели од својот биолошки и општествен носител и да постои без него, а при сето тоа – да остане во границите на реалноста (Сорокин, 2015).

Малиот број жители на екумената, како и реткоста и особеноста на нивните облици на комуникација, не создале особено поволни услови за постојан и стабилен пренос на вештини, технологии и идеи, ниту пак за нивно одржување на

подолг временски рок надвор од специфични групи население. Информациското опкружување сè уште не може да се раздели од поединецот, а поединецот, пак – од општеството. Всушност, би можело да се спори дека општеството е единствениот реален облик на неговото постоење. Отсуството на јасно исцртано и разграничено општество – и тоа такво со историска свест, кое знае да ги препознае и да ги изрази сопствените потреби врз основа на минати искуства и претпоставки за иднината – неизбежно ќе предизвика прекин на преносот не само на ново, туку на какво било знаење, вештина, норма и технологија. Тогаш групата ќе биде осудена многупати да го повторува истиот пронајдок, без никаква органска врска со неговиот претходен иновациски процес. Кажано поедноставно, измислувањето на велосипедот нема да предизвика состојба во која тој ќе престане да се измислува: велосипедот, како истоветно решение за истоветен проблем, ќе мора да се материјализира многупати во историјата на човештвото. Велосипеди и натаму ќе има, ќе се измислуваат сè нови и нови, но не врз основа на некој познат модел, и не како подобрени верзии на претходните велосипеди. Секогаш кога (историски дисконтинуираното) општество ќе почувствува потреба, а ќе се појави и соодветен пронаоѓач, истиот пронајдок ќе се случува многупати, без никаква врска со претходните (Сорокин, 2015).

КОН ЕДНО НОВО ИСТОРИСКО ПОИМАЊЕ НА ИНОВАЦИЈАТА

Теоретските основи на изучувањето на иновацијата како историска категорија се врзани за цела низа науки, а пред сè за економската историја. Таа му дава на истражувачот факти што треба да ги протолкува, а кај научникот го развива историскиот инстинкт и чувството за историско искуство; ова е мошне важно, зашто без него е невозможно да се разберат иновациските пројавувања според принципот на историцизам, односно – во однос на кој било период, и на сите периоди заедно како правилност. Досега видовме дека иновацијата е

важен чинител во историскиот развој на човештвото и своевиден историски процес; но, таа е над сè и историска категорија, зашто претставува момент на животна активност својствена на човекот и на општеството според неговата суштина, настрана од општествено-политичките, економските, научните и техничките фактори на општествен развој. (Кокурин, 2010, 34).

Вистинското значење и содржина на иновативната активност како историска појава може да се открие само преку историски пристап кон нејзиното дефинирање и толкување. Со ваков пристап кон разбирањето на иновациите веројатно ќе ги избегнеме крајностите и противречностите во толкувањето, кои сè повеќе стануваат особеност на современата хуманистичка мисла. Во суштина, целата историја на човештвото треба да се толкува како историја на општествениот, научниот и техничкиот напредок, како историја на воведување, прифаќање и примена на иновации. Не е случајно тоа што *homo esopoticus* произлегува од неговото видување како *homo faber*; суштината на човечката пракса – историјата – е постојана борба на човековиот интелект и дух против разни природни и општествени теснини и ограничувања на неговите вродени можности.

Кој општ концепт би можел да ги покрие и техничката подготвеност на *homo faber*, и општествената и хуманистичка чувственост на *homo sapiens*? Концептот на „технологија“ веќе долго се користи само во врска со методите за производство. Општествените „технологии“ денес се толкуваат како начини за создавање организациски структури и алгоритми за решавање проблеми – што е еднакво формално и техничко. Дури и ако го примениме зборот „технологија“ врз целата цивилизација – каков што е случајот, на пример, со концептот на информатичката технологија – тој повторно ги означува само функционалните аспекти на цивилизациониот развој, кои, додуша, се утврдени од културата, но се наоѓаат на безбедна оддалеченост од нејзината хуманистичка компонента. Со еден збор, денешната конотација на поимот „технологија“ сè уште не може да се ослободи од сликата на нешто формално,

механички повторливо, кое натежнува кон технократија и – на ужас на Хајдегер, Бердјаев и Јонас – ја задушува културата. Јасно е дека во таков контекст кованицата „општествени технологии“ ќе биде отфрлена како парадоксална и несоодветна (Шоркин, 2015). Истото може да се каже и за поимот „општество“ како строго дефиниран, разграничен и подреден систем.

Тука веќе ја насетуваме суштината на проблемот. Погоре кажавме дека нашата цел мора да биде – да ја разбереме иновацијата (или, кажано историски, квалитативната промена) „во однос на кој било период и на сите периоди заедно како правилност“; да ја иследиме како „момент на животна активност, својствена на човекот [...] според неговата суштина, настрана од општествено-политичките, економските, научните и техничките фактори на општествен развој“. А тоа, според сè, ќе може да се случи само ако радикално го преобмислиме историскиот пристап кон човечката дејствителност, за да ја ослободиме од техничките рамки и (пред)одредените општествени ограничувања на човековата дејност.

Во одредена смисла, современата историска наука се доживува себеси како наука за промените (Rüsen, 1995: 120). Концептот на современата историја е да го опише и да го протолкува начинот на кој организациските облици на човекот – нациите, општествата, заедниците – се родиле и станале онакви, какви што ги гледаме денес. За да го направи тоа, историчарот се движи по една хомогена, цврсто определена временска линија, и тоа на начин што го започнува историското согледување од крајот (најчесто од сопственото време) и се движи наназад, до до некоја претходна состојба, за која потоа размислува на причинско-последичен начин. Без оглед што историчарот непрестајно зборува на динамизам и развој, неговата методологија на пристапување кон нештата всушност е строго утврдена и фиксирана. Затоа Танака ја дефинира историјата како „област на човечко знаење, која оперира со фиксни слики, услови и состојби што ги толкува со јазик на движење“ (2019, 144).

Во традиционалното историско толкување, иновацијата и промената честопати се надворешни чинители, кои влијаат врз фиксната линија по која нештата мора да течат; тие ја менуваат брзината на нештата, но не и нивниот правец. Вистина е дека современите методолошки расправи навлегуваат во многу софистицирани теми, како историската херменевтика и (не)можноста да се опише „реалноста“, но во крајна линија науката како целина повторно се враќа на заедничкиот именикел – приказната за историјата како континуитет и дисконтинуитет на класичната временска оска (Акуеампонг et al., 2015). Историскиот дискурс не се поместува од стандардите, метриката и целта на постојните единици – државата, епохите, институциите, идентитетот – освен што сега го прави тоа со критичка острица. Во рамките на овој добро познат систем, промената произлегува од човечките потреби и активности, а се манифестира како „иновација/новина“. Таа резултира со подобар начин на изведување на нештата – но, тоа значи дека само се подобрува веќе постоечката практика; или со нов начин на изведување на нештата – кој, повторно, е целосно соодветен со фатениот правец, зашто подлежи на перфектно компатибилна споредба со она што веќе постоело, а сега се одредува како (над)минато (Тапака, 2019). Но, дали тоа навистина е некакво придвижување, некаков квалитативен *novum*, или едноставно забавување и забрзување на една иста временска оска?

„Времето“ и „придвижувањето“ се два клучни збора, кои историската наука со драго срце ги користи како штит во расправата за тоа како да се преобмисли концептот на временската оска врз основа на човечката дејност, наместо врз основа на механичките историски законитости. За нас е важен вториот клучен збор – придвижувањето, како и неговите пројави во облик на подвижност (*mobilitas*) и реално движење (*motio*). Дејвид Харви ја опишува историската „постојаност/трајност“ – всушност, општествената стабилност – како врвен идеал на западната историографија, како јасно разграничен простор кој е „издлабен“ од постојаниот проток на историските процеси (1996: 261). Историската наука тешко отстапува од идејата

за дадености / постојаности / трајности, на пример – од идејата за националната држава како „постојаност / трајност“, на која ѝ се пристапува како да постоела од секогаш. Има ли тогаш место за реално движење? Во една историска реалност која е определена од „дадености“ и „постојаности“, единствен начин да се обмисли некаков развој и напредок е придвижувањето по една фиксирана линија. Оваа ментална слика упорно опстојува, зашто човекот сака да ги спацијализира нештата; затоа што со тоа добива извесна доза на организација, контрола и сигурност, или кусо речено – стабилност. Ова е, значи, спацијализирано („опросторено“?), ограничено и разграничено време; соодветно, таков ќе биде и напредокот: сила што го движи системот во однапред определена насока. Затоа велиме дека иновацијата и промената дејствуваат во рамките на овие трајности како надворешни фактори, а не како креативна пројава на *homo faber*, уште помалку *sapiens*; и затоа иновацијата толку лесно стана обичен технички поим, чија главна придобивка е вишокот на вредност.

Кон средината на деведесеттите години на минатиот век станува популарен еден нов начин на согледување на нештата, имено – „парадигмата за нова подвижност“ (Cresswell, 2006). Овој нов пристап побрзо се шири во антропологијата и во социологијата, а историчарите го прифаќаат побавно и препретпазливо. Една причина поради која историјата не ја прифаќа лесно „подвижноста“ е, веројатно, нејзината улога во одржувањето на концептот на спацијализирано време, главно преку последиците врз времето и движењето: кружното движење можеби е бесконечно назадување и смрт за структурите на дејствување, но затоа пак е (вечен) живот за веќе етаблираните и разграничени системи. Вистина е дека подвижноста сама по себе подразбира различие и непрекинат процес; од неа произлегуваат интеракцијата, растот, трансформацијата, стабилноста и распадот. Но, реалното придвижување напред му е целосно спротивно на концептот за фиксни облици, повторливи дејствија и факти што сами по себе се содржат во облиците.

Тим Инголд ја објаснува оваа разлика опишувајќи ги начините на кои луѓето дејствуваат во рамките на современи структури. Тој, на пример, ги споредува патувањето и превозот: патникот се движи, патува, ја восприема околината и го проживува она што го поминува, сосема спротивно на патникот кој едноставно се превезува, т.е. се движи од точка А до точка Б без никаква интеракција со она што лежи меѓу нив. Инголд ја применува оваа формулација врз историскиот наратив (2007: 75), а Танака – врз целата историја како научна дисциплина: „патешествието е заменето со превоз кај кого е важно само крајното одредиште; мапата на патувањето е заменета од линеарен план на маршрутата, а раскажувањето на искуството – со информацитја за тоа дали целите се исполнети. Порано, одредиштето било јазол во кој се преплетувале жици на движење и раст; денес, одредиштето е статичен јазол кој лежи на претходно исцртана мрежа од приклучоци“.

Дали ова значи дека, кога биле удрени нејзините научни темели, историјата била еден вид виртуелна реалност во споредба со она што постоело претходно, и дали затоа сме разочарани кога ќе разбереме како работите навистина стоеле? Поскоро е виновно нешто сосем друго, а имено, дека онаа реалност што ја гледа историчарот веќе минала преку неговата леќа која одделува, исправа и подредува; таа леќа го нагласува избројливото, механичкото и технолошкото, а ја изместува нагласката од човечката чувственост и искуството. Тоа е слика на светот која не дозволува ентропија, а ако случајно забележи дека ја има, веднаш се труди да ја врати во сферата на контролираното.

ЕНТРОПИЈА, КАУЗАЛНОСТ И ДЕИСТОРИЗАЦИЈА

Но, како што веќе многупати кажавме, иновацијата е реакција на одредена потреба, а не обид таа потреба да се реши според претходно зацртана схема; потребите и нивните решенија поскоро се ентропија, одошто схема (патемно, затоа и не е возможно да се предвидат потребите на општеството,

поради што и максимата „иновирај или умри“ се повеќе личи на кардинално промашување).

Интересно е тоа што ентропијата – идејата дека работите се придвижуваат кон напред – наликува на предмодерните форми на размислување, каде што боговите (или Бог) создале совршен свет, а човечката активност (историјата) по дефиниција е деволуција, уназадување на тој свет. Кога ќе се постави наспроти поновите научни сфаќања на енергијата, ова старо гледиште остава впечаток на застарен поим, на некакво минато што сме го оставиле зад нас. Ова покажува колку е тесен опфатот на нашето толкување на историските процеси на единичната временска оска, при кое ги игнорираме ги оставаме настрана нејасните резултати, зашто ги толкуваме како несакани последици, неповрзана туѓа вина или виша сила. Линеарното време го олеснува ваквиот пристап со самото тоа што ги следи новите технолошки „иновации“ – како и самиот вишок на вредност – како да се точно мерливи; а можеби најважната улога на ентропијата во општествените процеси е да ни покаже дека еден процес може да има многу различни исходи и безброј начини да се протолкуваат. Ако ги опфатиме во нашето видно поле сите, а не само очекуваните или посакуваните исходи, ќе согледаме една многу покомплексна врска, која ќе има различни временски опфати и повеќе различни временски оски. Во тој случај, согорувањето на фосилни горива ќе може да се толкува како пасивизирана енергија, менувањето на климата нема да биде нечија грешка или вина, туку одлика на климатската историја на планетата, а колонијализмот, наместо резултат од трката за ресурси, ќе стане природен составен дел на современоста. Затоа Танака упорно настојува дека не постојат надворешни фактори и неочекувани отстапувања, туку дека сè е составен дел од процесот (Танака, 2019).

Ваквото „помирување“ со ентропијата ја урива самата основа на историското разбирање. Се укинува поредокот во кој се следи и се толкува движење од изворна природна состојба до врвот на цивилизацискиот поредок. Наместо тоа, се воспоставува систем од безброј циркуларни причинско-последични јазли, или каузалности.

Циркуларната каузалност го крева значењето на историјата далеку над обичен опис на минатото, зашто историјата и историското разбирање добиваат неколку особености што го надминуваат описот. Луѓето толкуваат ситуации и применуваат идеи врз основа на нивните сопствени концептуални системи и на нивното опкружување; вака забележаните настани потоа служат како информација, која системите, институциите и поединците можат да ја филтрираат во податок или „историски факт“; историското знаење (кое е еден вид „научено“ разбирање на целата заедница) исто така филтрира информации при чинот на учење, толкување и донесување одлуки; и најпосле, историчарот ја пишува историјата заснована врз колективното сознание на заедницата, како и врз надворешни (вклучително и апстрактни) идеи и влијанија. Потоа таа историја и самата станува друг механизам за филтрирање на забележаните настани, и целиот процес се враќа на почетокот. Преку вака создадените кумулативни записи, историјата влијае не само врз минатите набљудувачи, актери и теми, туку и врз сегашноста.

Станува збор за еден процес што далеку ги надминува линеарните системи. Нагласката е ставена врз различните врски и односи како делови од еден целесообразен процес. Дупуи ја објаснува кружната каузалност на следниов начин: „Во еден ‘систем’ (или ‘организам’), законите на физиката им дозволуваат на одделните елементи извесен степен на слобода. Но оваа привидна слобода, на пониско ниво, е намалена поради ограничувањата што ги наметнува севкупната активност на Целото – ограничувања што и самите произлегуваат од составот на основните активности.“ Целото и неговите елементи се одредуваат едни со други: тоа се придвижува во одреден правец, зашто тоа најпрвин го прават неговите елементи; но со самото тоа елементите, кои инаку ја имаат слободата да се придвижат, веќе не можат да тргнат во спротивниот правец, туку се придвижуваат како дел од Целото. Токму оваа кодетерминација е одговорна за комплексноста на живите суштества. (Duru, 2000: 136). Ова поимање на циркуларната каузалност им е целосно спротивно на повторувањето и на цикличните

облици на класичната наука. Тоа не ги елиминира промените, но ја става нагласката врз параметрите, а особено врз активноста, интеракциите и појавите внатре во системот.

Описот на Дупуи всушност го отсликува она што денес го препознаваме како комплексен систем. Основните единици се хетерогени и уникатни; од нивната интеракција произлегуваат неброено многу можни активности. Движењето е постојано и втемелено во повторувањето, ширењето, репродукцијата, повратните информации и интеракцијата, кои го имаат централното место. Мрежите и склоповите на системот се само метафори, кои станале вообичаен начин да се размислува за нелинеарните односи. Но, најважен дел од интеракцијата е учењето и адаптацијата. Во рамките на еден ваков систем може да се јават тривијални и нетривијални промени: првите претставуваат линеарен однос причина-последица, а вторите се повеќелинеарни и сложени. Кај нетривијалните промени, по секоја интеракција се менува квалитативната состојба и на субјектот, и на објектот, со што мора да се предефинира и работата на системот. Субјектите и објектите постојано се менуваат и се прилагодуваат, а секоја следна операција е поинаква; ова значи дека секој чинител и секоја интеракција се случуваат во уникатен и неповторлив амбиент – и тоа е сликата преку која можеме најлесно да си ги претставиме квалитативните процеси на човековата дејствителност.

Трагајќи по вистинската претстава за иновацијата, иновацијата дејност и промената, заклучивме дека временската оска не мора да е нужно линеарна, дека во процесот на историски развој нема вистински „дадености“, и најпосле – дека не постои „трајност“, туку постојана активност, која ја управуваат ентропијата и циркуларната каузалност. Следно, ќе биде интересно врз основа на овие нешта да одговориме – што значи „да се размислува историски“; очигледно, нешто многу поинакво од вообичаеното објаснување. Бенјамин со право тврди дека објективистичката историја е „најсилната дрога на векот“; сè што може да произведат дводимензионалната локација, праволиниската оска на развојот и тривијалните

причинско-последични врски е – чувство на лажна сигурност во сопственото сознание (Benjamin 1999: 463).

„Дрогата“ што ја опишува Бенјамин била оспорувана уште во Просветителството; уште во 1830 година, кога хронолошката историја станува сè попопуларна, Томас Карлајл опоменува дека „случувањата не се редат во низа, туку во групи“. Хердер саркастично приговара против „убавата, права линија, по која секое следно човечко суштество и секоја наредна генерација се усовршува според сопствениот идеал во една убава прогресија, во која самите си ги обезбедуваме врвните изрази на доблеста и среќата“ (2004: 70-71); а Бенјамин негодува што хронолошката, објективистичка историја сè уште е норма, зашто, според него, е недолично дисциплината што наводно ги иследува промените, да не успее да се промени заедно со светот. Впрочем, „времето не секогаш тече по една линија... ниту според план, туку е едно сложено замешателство со точки на запирање, раскинувања, длабоки бунари, громогласни забрзувања, претстави и празнини – сето тоа зашиено по навидум случаен избор, кој нам ни изгледа како неред.“ (Serres & Latour, 1995: 57).

За целиот овој систем да не стане жртва на сопствената хетерогеност и турбуленција, брановите во ова „замешателство“ – без оглед дали се на ниво на нашето класично време, на повеќеслојното време и темпоралноста, или пак се сосема нелинеарни – можат да се посматраат низ еден малку поинаков хиерархиски систем. Хиерархиските системи се основен функционален облик на комплексните системи: малите единици, кои следат едноставни правила, преку содејство образуваат поголеми единици, кои пак потоа образуваат уште поголеми единици, и така по ред. Фримен Дајсон предлага шест системски социотемпорални скали, во кои временскиот опфат е претставен на следниов начин: со години, на скалата на поединецот; со децении, на скалата на семејството; со векови, на скалата на племето, народот или нацијата; со милениуми, на скалата на културата; со десетици милениуми, на скалата на биолошките видови; и најпосле со еони, за планетарната жи-

вотна мрежа (Dyson, 1992: 341-2). Иновациската дејност – видно слична, или сосем поинаква – може да функционира засебно на секоја од овие скали; во тој случај, нејзиниот опсег ќе биде експоненцијално различен, а такви ќе бидат и последиците од иновациите.

Прифаќањето дека може да постојат повеќе експоненцијално различни временски скали, изградени врз различни природни, физички, биолошки и социјални претпоставки, е важен чекор кон своевидна „деисторизација“ на иновациите, иновациската дејност и промените воопшто. Промените сега ќе се случуваат со различна брзина и на различен начин, зависно од особеностите на субјектот, активноста и опкружувањето. Различните минатости нема да прикажуваат настани – како подемот на цивилизацијата или развојот на националната држава – туку само низа различни процеси на различни рамништа: планетата, културите, општествата, организмите, поединците и клетките. Со ова, нашето разбирање драстично ќе му се доближи на дејствувањето на субјектите во различни временски слоеви, кои во различни моменти комуницираат едни со други. Овие различни временски скали цело време постојат напоредно, а ние сме поврзани со сите нив; тие се дел и од минатото, и од сегашноста. Ако дозволиме една ваква временска структура, тоа ќе повлече и постоење на различни размери, и различни мерила според кои ќе може да се мери секој индивидуален или колективен дејствителен чин.

Прифаќањето на вакво „слоевито“ време го опушта стисокот на апсолутното време и апсолутниот простор како неменливи фактори, со што поттикнува придвижување кон множественост. Големите и малите истории, националните истории, капитализмот и комунизмот, биографиите на историски личности и приказните од секојдневниот живот функционираат на различни нивоа и со различна метрика. За валидноста на овие временски скали може да се расправа, но веќе е сосем очигледно дека нашиот постоеен хронолошки систем всушност е само една од многу различни можности. Она што

во временската скала на поединецот е статично, непроменливо или повторливо, во временската скала на племето или народот може да се појави како трансформација; еден сосем обичен дејствителен акт во скалата на поединецот, може да претставува иновација во скалата на племето.

Повеќеслојното време дозволува повеќе толковни перспективи во рамките на едно историско дело, зашто секоја временска скала става нагласка на различни нешта. Дobar пример за ова е „Автобиографијата на болеста“ од Патрик Андерсон, каде перспективата на болеста и нејзиното лечење се префрлаат од пациентот и лекарот, врз бактеријата и имунолошкиот систем – и нивната временска скала. Слично, преку биографиите и личните приказни минатото сега се преустројува околу светогледот, размислите и постапките на поединците, кои на нивната скала се еднакво важни, колку и светските војни една скала погоре. Нашиот сегашен систем, заснован врз класичното време, сè уште е дел од наративот, но е децентриран како еден од многуте системи со кои повремено комуницираат другите временски размери.

Ваквата темпоралност не само што остава простор за неброено многу иновациски комбинации, туку го отвора патот за иновација *propria vi*, апсолутна и сама по себе, која постои *in continuo* и е дел од минатото колку и од сегашноста, како и за иновација *ex comparatione*, која во една скала е новина, а во друга не е, и соодветно некаде има резултат, а некаде не е ниту регистрирана. Ова е многу различно од иновацијата и промената какви што ги сфаќаме денес – дотаму што мора да размислиме дали денешната опчинетост со иновациите не се однесува толку на менувањето и на „новото“, колку на задржувањето на технолошките и финансиските удобности на современото општество. Иновацијата тешко просперира во општество сосредоточено на сегашноста, какво што е нашето. Но овој своевиден „презентизам“ не се должи (само) на технологијата, туку над сè на обидот општеството да се закотви за одредена општествена и културна „стабилност“. Какви точно подобрувања се денешните иновации во технологијата и еко-

номијата? Тие навистина го подобруваат процесот на производство и го зголемуваат вишокот на вредност – но со тоа го подобруваат и зацврстуваат *посиоечкиош* систем.

На човештвото не треба да му се одрече можноста за промена или желбата на за иновации; сепак, се чини дека денес овие зборови се користат до таа мера што, без поголема специфичност и разбирање на времето, го губат значењето и – што е уште полошо – го затскриваат репетитивниот процес. Според Новотни, ние сè уште не го разбираме целосно иновацискиот процес. „Линеарниот модел на иновација“, вели таа, „треба да се отфрли, но иновативноста сè уште е процес што го разбираме сразмерно слабо. На пример, и до денешен ден нема нешто налик на теорија на иновациите“ (2016: 106). Интересно, ова ја става историјата во средина на процесот и на последователниот наратив на случувањата. Потенцијалот на историјата се состои во тоа да стане помалку наратив за одредени места и настани, а повеќе – наратив за начините на кои нештата добиваат облик, за начинот на кој луѓето размислуваат и дејствуваат, па најпосле и за начинот на кој се создаваат обрасци на повторување и разни „дадености“ и „трајности“. Нагласката врз активноста на чинителите и заедниците ја превртува улогата на временската зависност во нашето разбирање на луѓето и општествата; нагласката врз дејствителноста и праксата – а тука веќе секоја пракса може да е иновациска – ги децентрализира зададените категории и отвора пат кон истражување на искуството и на животот сам по себе.

Марк Блох тврди дека „историјата е наука за луѓето во времето“. Всушност, историјата треба да стане наука за луѓето во повеќе хетерогени времиња – за нивната дејствителност во повторувањето, за нивната креативност во слоевитите временски скали, за нивната иновативност во нелинеарни пројави и процеси, со што, всушност, самото човештво станува систем, а иновативноста – негова вродена присушта особеност (Bloch, 1953: 27; Tanaka, 2019).

БИБЛИОГРАФИЈА

- Adam, B. (1990). *Time and Social Theory*. Philadelphia: Temple University Press.
- Akyeampong, E. et al. (2015). AHR Conversation: Explaining Historical Change; or, The Lost History of Causes. *American Historical Review* 120.4, 1369-1423.
- Anderson, P. (2017). *Autobiography of a Disease*. London: Routledge.
- Beniger, J. R. (1983). *The Control Revolution: Technological and Economic Origins of the Information Society*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Benjamin, W. (1999). *The Arcades Project*. Cambridge, MA: Belknap Press.
- Bloch, M. (1953). *The Historian's Craft*. Translated by Peter Putnam. New York: Vintage Books.
- Browne, P. L. (2016). La montée de l'innovation sociale. *Quaderni* 90, 55-66.
- Bruland, K. & Mowery, D. (2006). Innovation Through Time. In J. Fagerberg & D. Mowery (eds.), *The Oxford Handbook of Innovation*, 349-380. Oxford University Press.
- Chandler, A. D. (1990). *Scale and Scope: The Dynamics of Industrial Capitalism*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Cherniss, H. (1953). The History of Ideas and Ancient Greek Philosophy. In *Studies in Intellectual History*. Baltimore: Johns Hopkins Press.
- Clarke, B. & Hansen, M. B. N. (eds.) (2009). *Emergence and Embodiment: New Essays on Second-Order Systems Theory*. Durham: Duke University Press.
- Cresswell, T. (2006). *On the Move: Mobility in the Modern Western World*. London: Routledge.
- Dandurand, L. (2005). Réflexion autour du concept d'innovation sociale, approche historique et comparative. *Revue française d'administration publique* 115, 377-382.
- Dyson, F. (1992). The Face of Gaia. In: *From Eros to Gaia*, 338-345. New York: Pantheon.
- Edelstein, L. (1967). *The Idea of Progress in Classical Antiquity*. Baltimore: The Johns Hopkins Press.
- Edgerton, D. (1999). From innovation to use: Ten eclectic theses on the historiography of technology. *History and Technology: An International Journal* 16 (2), 111-136.
- Godin, B. (2008). Innovation: The History of a Category. *Project on the Intellectual History of Innovation: Working Paper No.1*. Montreal: INRS. 62 p.

- Griset, P. & Bouvier, Y. (2012). De l'histoire des techniques à l'histoire de l'innovation. Tendances de la recherche française en histoire contemporaine. *Histoire, économie & société* 31 (2), 29-43.
- Gulbrandsen, M. & Aanstad, S. (2014). Is innovation a useful concept for arts and humanities research? *Arts and Humanities in Higher Education* 14, 9-24.
- Hacking, I. (1999). *The Social Construction of What?* Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Ханчук, Н. Н. (2012). Инновационная деятельность в системе научных категорий. *Инновации в науке: материалы XI международной заочной научно-практической конференции. Часть II*. Новосибирск: Сибирская ассоциация консультантов.
- Ханчук, Н. Н. (2013). Инновационная деятельность как историческая категория. *Инновации в науке* 20, 106-114.
- Harvey, D. (1996). *Justice, Nature, and the Geography of Difference*. Oxford: Blackwell.
- Herder, J. G. (2004). *Another Philosophy of History and Selected Political Writings*. Indianapolis: Hackett.
- Ingold, T. (2007). *Lines: A Brief History*. London: Routledge.
- Janszen, F. (2000). *The Age of Innovation*. Financial Times Prentice Hall.
- Kemp, M. (1977). From Mimesis to Fantasia: the Quattrocento Vocabulary of Creation, Inspiration and Genius in the Visual Arts. *Viator* 8, 347-398.
- Kneale, W. C. (1955). The Idea of Invention. *Proceedings of the British Academy* 41, 85-208.
- Кокурин, Д. И. (2001). *Инновационная деятельность*. Москва: Экзамен.
- Lazonick, W. (2002). Innovative Enterprise and Historical Transformation. *Enterprise and Society* 3, 3-47.
- Macleod, C. (1996). Concepts of Invention and the Patent Controversy in Victorian Britain. In R. Fox (ed.), *Technological Change: Methods and Themes in the History of Technology*, London: Harwood Academic, 137-153.
- Макаркин, Н. П. (2013). Инновации как основа модернизации общества. *Гуманистариум: актуальные проблемы гуманитарной науки и образования* № 2 (22), 102-110.
- Ménissier, T. (2011). Philosophie et innovation, ou philosophie de l'innovation. *Klêsis, Revue philosophique*, 10-27.
- Ménissier, T. (2016). Innovation et Histoire. Une critique philosophique. *Quaderni* 91, 47-59.
- Newman, W. (2004). *Promethean Ambitions: Alchemy and the Quest to Perfect Nature*. Chicago: University of Chicago Press.

- Nowotny, H. (2016). *The Cunning of Uncertainty*. London: Polity.
- Ogburn, W.F. (1922). *Social change with respect to culture and original nature*. Huesch: New York.
- Pocock, J. G. A. (1989). Machiavelli, Harrington and English Political Ideologies in the Eighteenth Century. In J. G. A. Pocock, *Politics, Language and Time: Essays on Political Thought and History*, Chicago: University of Chicago Press, 104-147.
- Поршнев Б. Ф. (1979). *Социальная психология и история*. Москва: Наука.
- Rüsen, J. (1995). Social Change and the Development of Historiography – a Theoretical Approach. In V. Vázquez de Prada & I. Olábarri (eds.), *Understanding Social Change in the Nineties: Theoretical Approaches and Historiographical Perspectives*, 111-126. Aldershot: Ashgate.
- Салиенко, Н. В. & Локтионов, А. С. (2012). Инновации: теория, опыт и современность. *Вестник ТГУ* 8 (112), 59-63.
- Serres, M. & Latour, B. (1995). *Conversations on Science, Culture, and Time*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Smith, P. H. (2004). *The Body of the Artisan: Art and Experience in the Scientific Revolution*. Chicago: University of Chicago Press.
- Сорокин, А. Н. (2015). Отложенные инновации или несостоявшиеся изобретения? *Известия Иркутской государственной университетей. Серия «Геоархеология. Этнология. Антропология»* 13, 3-13.
- Spanos, A. (2020). Innovation as a mode of historical existence. Paper presented at the conference: “*Innovation in Humanities and Social Sciences*”, Ss Cyril and Methodius University, Skopje, 17–21 February 2020.
- Шоркин, А. Д. (2015). К истории технологической оснащённости человечества (проблема соотношения техники и морали). *Ученые записки Крымской федеральной государственной университетей им. Вернадской, Философия. Политология. Культурология*, том 1 (67), 29-37.
- Tanaka, S. (2019). *History without Chronology*. Amherst, Massachusetts: Lever Press.
- Вернадский, В. И (1997). *О науке. Т. 1: Научное знание. Научное творчество. Научная мысль*. Дубна: Феникс.
- Виноградова, Т. В. (2011). Б. Годин. Инновация без соответствующего термина: вклад Уильяма Ф. Огборна в изучение технологических инноваций. *Науковедение: Реферативный журнал* 3, 53-58.
- Вишняцкий, Л. Б. (2010). Феномен «отложенных инноваций» и вопрос о механизме развития культуры в преистории. *Третий Рос. культурол. конгресс с междунар. участием «Креативность в пространстве традиции и инновации»: тез. докл. и сообщений*.

ИНОВАЦИЈАТА

НИЗ ХУМАНИСТИЧКИТЕ И ОПШТЕСТВЕНИТЕ НАУКИ

<i>Издавач</i>	Филозофски Факултет – Скопје
<i>За издавачош</i>	проф. д-р Ратко Дуев
<i>Рецензенш</i>	проф. д-р Денко Скаловски проф. д-р Марија Дракуловска - Чукалевска
<i>Корица</i>	Matt Ridley
<i>Лекшѹра и корекшѹра</i>	Даница Стрезовска
<i>Техничка обрабошќа</i>	Филозофски Факултет – Скопје
<i>Печаш</i>	Мар Саж – Скопје

CIP - Каталогизација во публикација
Национална и универзитетска библиотека "Св. Климент Охридски", Скопје

001.894:1/3(082)
001.894:7/9(082)

ИНОВАЦИЈАТА низ хуманистичките и општествените науки / Антоанела Петковска ...
[и др.]. - Скопје : Филозофски факултет, 2020. - 212 стр. ; 21 см

Фусноти кон текстот. - Други автори: Катерина Наумова, Марија Тодоровска, Војислав Сараќински. - Библиографија кон главите

ISBN 978-608-238-191-6

1. Петковска, Антоанела [автор] 2. Наумова, Катерина [автор] 3. Тодоровска, Марија
[автор] 4. Сараќински, Војислав [автор]

а) Иновација -- Хуманистички и општествени науки -- Зборници

COBISS.MK-ID 52772357

© 2020 Филозофски факултет, Скопје.

Сите права за печатеното издание се заштитени.

Електронското издание подлежи на Creative Commons Attribution/ No Derivatives Licence,
која дозволува преземање на делото со задолжително цитирање на изворот и на неговиот
автор.

ISBN 978-608-238-191-6